

Verdier på vandring

Aldersforskjeller i verdisyn
blant middelaldrende og eldre

NILS PETTER STRAND

Verdier på vandring

Aldersforskjeller i verdisyn blant
middelaldrende og eldre

NILS PETTER STRAND

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 15/2007

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2007
NOVA – Norwegian Social Research

ISBN 978-82-7894-266-6

ISSN 0808-5013

Illustrasjonsfoto: © Ingram Publishing
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefaks: 22 54 12 01

Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Denne rapporten er en omarbeidet utgave av forfatterens masteroppgave i sosiologi, «Verdier i endring. Verdiforskjeller mellom middelaldrende og eldre» (Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo, 2006). Rapporten omhandler aldersforskjeller i verdisyn og er basert på data fra NorLAG-studien (den norske studien om livsløp, aldring og generasjon).

Ottar Hellevik, ved institutt for statsvitenskap ved Universitet i Oslo, var hovedveileder for masteroppgaven og ga nyttige kommentarer og råd underveis. Biveileder for oppgaven, Svein Olav Daatland ved NOVA, bidro med viktige innspill. Videre vil jeg takke de som var med i gruppen for aldring og livsløp for ideer og oppmuntring, og NOVA for at de ga meg kontor plass under arbeidet med oppgaven.

NOVA har videre finansiert arbeidet med å omgjøre masteroppgaven til rapport. I den forbindelse vil jeg takke Svein Olav Daatland for gjennomlesing og nyttige kommentarer.

NOVA, mars, 2007

Nils Petter Strand

Innhold

Sammendrag	7
1 Introduksjon	9
Tema	9
Problemstillinger	10
Framgangsmåte	12
Datamaterialet	14
Kart for videre lesning	16
2 Teoretiske perspektiver	18
Verdiforskningens historie	18
Verdibegrepet	21
Verdiers opphav og endring	26
Verdier og atferd	31
Måleinstrumenter	33
3 Verdidimensjoner og verdimåling i NorLAG	37
Modeller for verdiorientering. En universell struktur?	37
Modifisering av Portrait Value Questionnaire i NorLAG	41
Validering av Portrait Value Questionnaire	42
4 Tidligere forskning	50
Internasjonale studier	50
Skandinaviske studier	51
5 Resultater	56
Verdiforskjeller mellom aldersgrupper	56
Generasjon- eller livsfaseeffekter?	75
De viktigste funnene (oppsummering)	86
6 Avslutning	89
Verdier i endring	89
Morgendagens eldre	90
Videre forskning	92
Summary	93
Kildeliste	95
Vedlegg	101

Sammendrag

Rapporten tar for seg verdiforskjeller mellom middelaldrende og eldre. Det er to hovedproblemstillinger som undersøkes: (1) På hvilken måte og i hvilken grad er verdiene til ulike aldersgrupper er forskjellige? (2) Er verdiforskjeller mellom aldersgrupper et resultat av generasjonseffekter eller livsfaseeffekter? En tredje problemstilling dreier seg om validiteten til måleinstrumentet, *Portrait Value Questionnaire* (PVQ) for norske forhold.

Datamaterialet er hentet fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) og samlet inn i 2002/2003. NorLAG er en tematisk bred spørreundersøkelse om personer i andre halvdel av livet. Studien er utarbeidet ved NOVA, og datainnsamlingen er gjennomført av Statistisk sentralbyrå. Den delen av studien som blir benyttet i denne rapporten, har et utvalg på 4 169 personer, samtlige født mellom 1922 og 1961. Respondentene var med andre ord mellom 40 og 81 år da de ble intervjuet.

Valideringsanalysen av det internasjonalt benyttede målinstrumentet PVQ viser at instrumentet fungerer godt, også på det norske NorLAG-materialet. Til tross for enkelte avvik viser resultatene fra analysen at instrumentet fungerer temmelig nært opp til det teoretisk forventede.

Grovt sett viser analysene at det er tydelige verdiforskjeller mellom aldersgruppene langs den ene av måleinstrumentets to hoveddimensjoner, *konservering–åpenhet for endring*. Aldersgruppene i materialet har gjennomgående mer konserveringsorienterte verdier jo eldre de er, og mer endringsorienterte verdier jo yngre de er. Sammenlignet med andre bakgrunnsvariabler som kjønn, utdanning, inntekt og boligtetthet har alder en kraftig effekt på verdier langs dimensjonen konservering–åpenhet for endring; bare utdanningsnivå har større effekt. Langs måleinstrumentets andre hoveddimensjon, *egenorientering–andreorientering*, er aldersforskjellene nærmest ubetydelige. Videre viser resultatene at størrelsen på verdiforskjellene mellom aldersgrupper er jevnt fordelt mellom alle gruppene; det er altså ingen tegn til perioder der verdiorienteringen endrer seg særlig sterkt.

Tverrsnittsdata gir begrensede analysemuligheter med tanke på å skille mellom generasjonseffekter og livsfaseeffekter. Likevel gir resultatene gode indikasjoner på at det foreligger betydelige generasjonseffekter (kohort-

effekter), spesielt som følge av økende utdanningsnivå, mens det kun fremkommer små antydninger til livsfaseeffekter. En femtedel av aldersvariabelens effekt på verdidimensjonen konservering–åpenhet for endring skyldes at utdanningsnivå fungerer som en forsterkende mellomliggende variabel, noe som må anses som en generasjonseffekt som følge av økt utdanningsnivå blant de yngste kohortene. Videre er det en svak antydning til at pensjonister i 60-årene er mer konserveringsorientert enn jevnaldrende yrkesaktive, noe som kan tolkes som tegn på en livsfaseeffekt.

Generelt tyder resultatene på at konserverende verdier som konformitet, tradisjon og trygghet står sterkt i samtlige undersøkte aldersgrupper. Samtidig ser det ut til at disse verdienes stilling i samfunnet svekkes gradvis som følge av at hver nye generasjon gir stadig høyere prioritet til selvstimulerende og endringspositive verdier som hedonisme, stimulering og uavhengighet.

1 Introduksjon

Tema

Samfunnene i den vestlige verden endrer seg stadig raskere. Sosiologiske teorier som individualiseringsteorien (Beck & Beck-Gernsheim, 2002), teorien om den andre demografiske overgang (Lesthaeghe & van de Kaa, 1986; van de Kaa, 2002) og postmaterialismeteorien (Inglehart, 1977) er alle eksempler på teorier som forteller at de raske samfunnsendringene påvirker vår tenkemåte og væremåte i bestemte retninger. De samme teoriene forteller også at disse endringene samtidig bidrar til å øke kulturelle ulikheter mellom generasjonene. I denne rapporten vil jeg undersøke enkelte forhold ved disse utviklingstrekkene ved å studere verdiforskjeller mellom middelaldrende og eldre.

Med verdier mener jeg, noe forenklet, hva som er viktig i livene til folk; de overordnede ønskene som kan fungere som rettesnor for valgene vi gjør. Er de eldste mer opptatt av å ivareta tradisjoner enn de øvrige aldersgruppene? Er de mer redd for å skille seg ut enn de middelaldrende? Hvilken av generasjonene ser størst verdi i å hjelpe andre? Og skyldes i så fall slike aldersforskjeller selve alderen eller skyldes de at generasjonene vokste opp under ulike epoker?

Analysene i denne rapporten vil basere seg på en undersøkelse blant personer født i årene 1922–1961. Dette utvalget kan grovt deles opp i fire aldersgrupper med ca. ti års mellomrom (70-åringer, 60-åringer, 50-åringer og 40-åringer). Mange av materialets 70-åringer hadde vanskelige oppvekstvilkår gjennom en barndom i de ustabile og fattigslige mellomkrigsårene og var unge under 2. verdenskrig. Sekstiåringene, som ble født på 1930-tallet, opplevde krigen som barn, men ble voksne i et samfunn i økonomisk medgang og med et økende velferdstilbud. Femtiåringene, ble født under eller like etter krigen, og vokste opp i oppgangstidene på 1950- og 1960-tallet, med fjernsyn, biler og en levestandard langt over det som var normalt bare 20 år tidligere. De yngste i materialet, 40-åringene, ble født på 1950- eller tidlig 1960-tallet. De var barn i de optimistiske 1960-årene og ble voksne i løpet av de opprørske 1970-årene eller tidlig i de liberalistiske 1980-årene.

Det norske samfunnet har vært i konstant endring gjennom disse personenes livsløp. Hvordan har dette påvirket dem? Blir alle aldersgrupper revet med av den til enhver tid rådende tidsånden, eller har hver generasjon blitt preget på hver sin generasjonstypiske måte?

Problemstillinger

Individualismelitteraturen (Bauman, 2001; Beck & Beck-Gernsheim, 2002) uttrykker som regel en kritisk holdning mot det en mener er en bevegelse fra *kollektivistiske* verdier mot *individualistiske* verdier. Inglehart (1977) hevder på sin side at de vestlige samfunnene beveger seg bort fra et *materialistisk* verdisyn mot et *postmaterialistisk* verdisyn. Tanken bak dette gjenspeiles i hans første hovedhypotese: *Verdier reflekterer ens sosioøkonomiske miljø på den måten at man setter mest pris på goder man har begrenset tilgang til*¹ (Inglehart, 1977: 22–23). Kort forklart: Høy levestandard gjør at vi tar det materielle for gitt, og søker heller å realisere oss selv enn å sikre et minstemål av materiell levestandard. Mennesker som opplever knapphet på livsviktige materielle goder, vil derimot prioritere mat og trygghet framfor selvrealisering.

Postmaterialismeteorien har imidlertid blitt kritisert for å være endimensjonal og utelate viktige aspekter ved verdiforskjeller (Flanagan, 1987; Hellevik, 1993:40–41; Riis & Gundelach, 1992:205–206). Noen forskere finner langt større aldersdifferanse langs andre dimensjoner enn langs Inglehart sin postmaterialismeindeks. Scott Flanagan (1987) benytter seg av en todimensjonal modell hvor den viktigste – hva aldersforskjeller angår – er *autoritær-liberal* dimensjonen. Hos Ottar Hellevik (1993), som også benytter en todimensjonal modell, er det skillet mellom *tradisjonell* og *moderne* verdiorientering som i størst grad splitter aldersgruppens verdisyn. Til tross for bred enighet om at det finnes ulikheter mellom aldersgruppers verdiorientering, finnes det altså ulike syn både på hvor store ulikhetene er og på hvilken måte de er ulike.

Den første hovedproblemstillingen er dermed: *I hvilken grad og på hvilken måte er verdiene til ulike aldersgrupper forskjellige?*

Ifølge Inglehart (1977) er verdiforandringer i samfunnet et resultat av utskifting av generasjoner. Dette gir han uttrykk for i sin andre hovedhypotese: *Verdier dannes hovedsaklig i oppveksten og følger en gjennom resten av livet*

---

¹ Denne hypotesen bygger på Maslows behovsteori (Maslow, 1954).

(Inglehart, 1977: 22–23). Med dette mener Inglehart at det er oppvekstfasen som er viktigst for en persons verdiorientering, ikke kronologisk alder eller livsfase og heller ikke samfunnsendringer som skjer senere i livet. Dersom de yngste generasjonene har et annet verdisyn enn de generasjonene de erstatter, vil verdiprofilen i befolkningen forskyves. Verdiforskjeller mellom aldersgrupper kan imidlertid også forklares på en annen måte, nemlig gjennom deres ulike livsfaseforankring. Det kan tenkes at folk forandrer verdisyn etter hvert som de trer inn i nye faser av livet. Hver fase i livet fører med seg bestemte behovsendringer og nye forventninger fra omverdenen, noe som kan bety at hver generasjon går gjennom de samme verdiendringene som generasjonene før dem. I så fall trenger ikke verdiforskjeller mellom aldersgrupper føre til noen verdiforskyving i befolkningen som helhet. Demografiske endringer, som f.eks. endringer i størrelsen på fødselskull, vil imidlertid kunne forskyve verdiprofilen i befolkningen, men det ville uansett representere en annerledes logikk i verdiutviklingen enn ved generasjonshypotesen.

Disse to ulike forklaringene på verdiforskjeller mellom aldersgrupper trekker opp to vidt forskjellige utviklingsscenarier for samfunnet. Generasjonshypotesen peker i retning av sosial endring, som f.eks. en økende individualisering, mens livsfasehypotesen legger vekt på verdistabilitet, at eventuelle verdiforskjeller mellom aldersgrupper ikke sier noe om samfunnets verdime ssige utvikling i framtiden.

En vurdering av disse to forklaringsmodellene utgjør den andre hovedproblemstillingen: *Er verdiforskjeller mellom aldersgrupper et resultat av generasjonseffekter eller livsfaseeffekter?* Det er forøvrig fullt mulig at begge effektene er virksomme på samme tid.

Problemstillingene skal belyses ved hjelp av et 21-leddet måleinstrument for verdier, nemlig Portrait Value Questionnaire (PVQ) (Schwartz, 2003; Schwartz et al., 2001). For at resultatene av analysene skal kunne tolkes korrekt, er det viktig å undersøke hvorvidt dette instrumentet fungerer slik det er teoretisk forventet. For det første er PVQ et temmelig nytt instrument, hvilket betyr at det kan finnes uoppdagete problemer. For det andre er instrumentet aldri tidligere benyttet for norske forhold, noe som kan gi uforutsette utslag. For det tredje er det gjort enkelte tilpasninger av instrumentet for bruk i den aktuelle studien, slik at det skiller seg noe fra den originale versjonen. Derfor vil jeg i forkant av analysen av de to hovedproblemstillingene vurdere hvorvidt instrumentet fungerer i samsvar med

modellen det bygger på, nemlig Schwartz sin verdisirkel. Dette blir dermed en tredje og mer metodisk problemstilling som vil belyses i forkant av de to hovedproblemstillingene.

Framgangsmåte

Verdiforskjeller mellom aldersgrupper

Hovedproblemstillingen som har med verdiforskjellenes størrelse og karakter å gjøre, kan deles i to. I første omgang ønsker jeg å se på den delen av problemstillingen som har med *verdiforskjellenes karakter* å gjøre. Nærmere bestemt vil jeg belyse dette ved å kartlegge verdiprofilen til ulike aldersgrupper. Hensikten er å finne ut om det er spesielle steder i verdispekteret hvor forskjellene mellom aldersgrupper er spesielt framtrædende, og eventuelt hvilke aldersgrupper (evt. kohorter) som skiller seg fra hverandre. Analysene vil kunne gjøres på tre nivåer. Det høyeste nivået, et slags oversiktsperspektiv, vil bestå av to indekser som danner hver sin verdidimensjon. Det neste nivået vil bestå av ti ulike verdiindekser, og de laveste nivået er selve de 21 enkeltspørsmålene som PVQ består av.

Neste steg er å vurdere *størrelsen på verdiforskjellene*. Det finnes ingen standard for hva som skal regnes som små eller store verdiforskjeller. For likevel å gi et inntrykk av størrelsesorden kan aldersvariabelen ses i forhold til andre variabler. Det mest hensiktsmessige og tilgjengelige er å sammenligne med andre bakgrunnsvariabler som det også er grunn til å tro har sammenheng med verdier, f.eks. kjønn, utdanning, bosted og inntekt.

Videre må det tas i betraktning at det kan finnes *samspillseffekter* i materialet. Selv om den målbare forskjellen mellom to generasjoner er null, kan det likevel eksistere aldersforskjeller. F.eks. kan forskjellen mellom gamle og yngre kvinner gå i *en* retning mens forskjellen mellom menn kan gå i motsatt retning og dermed nulle ut den sammenlagte aldersdifferansen. Det samme kan være tilfellet også innenfor andre grupper i samfunnet. Jeg vil her undersøke om det forekommer samspill mellom alder og andre variablers sammenheng med verdier.

Til slutt vil jeg kontrollere hvorvidt de eventuelle verdiforskjellene mellom aldersgrupper som er funnet, faktisk er en effekt av alder. Det kan tenkes at verdiforskjeller mellom aldersgrupper ikke egentlig har noe med alder i seg selv å gjøre, men at de skyldes at gruppene har *ulik demografisk*

sammensetning. Det kan for eksempel tenkes at aldersgruppene har systematisk ulikt utdannings- og inntektsnivå, samtidig som utdannings- eller inntektsnivå har en sterk innvirkning på verdisyn. Effekten av alder ville i så fall bli mindre dersom det ble kontrollert for slike forhold. Spørsmålet er hvor mye av verdiforskjellene mellom aldersgrupper som kan forklares av ulik demografisk sammensetning.

Livsfas- eller generasjonseffekter?

Den andre hovedproblemstillingen som skal belyses er om verdiforskjeller mellom aldersgrupper er et resultat av generasjon eller livsfase?

For å kunne veie de to ulike effektene opp mot hverandre hadde det vært ønskelig å analysere personers verdiutvikling over tid, gjerne via paneldata fra de samme personene (evt. fra representative utvalg). Ettersom det i denne studien kun foreligger data fra ett tidspunkt, er konklusjonsmulighetene temmelig begrensede for denne problemstillingen. Det er imidlertid mulig å gjøre enkelte tolkninger

For det første kan det være interessant å se hvordan verdioppslutninger langs aldersaksen forholder seg. Dersom det er slik at oppvekstforhold og samfunnspåvirkning i stor grad former verdiene, så er det grunn til å tro at de som vokste opp *etter* krigen har markant annerledes verdiorientering enn de som vokste opp *før* krigen. Dette vil kunne gi utslag i form av en knekk i verdikurven langs aldersaksen for de aktuelle aldersgruppene. En slik verdikurve vil ikke kunne gi noen entydige svar, men den kan muligens utelukke en del spekulasjoner og kanskje gi noen nye spørsmål.

Dersom verdier hovedsaklig dannes i oppveksten og forblir temmelig stabile, kan det forventes at verdiforskjeller mellom aldersgrupper på noen områder er større blant kvinner enn blant menn. Dette fordi kvinnefrigjøringen i siste halvdel av forrige århundre trolig preget kvinner mer enn menn og trolig de yngste kvinnene mer enn de eldste. Dersom verdiforskjellene mellom aldersgrupper er større blant kvinner enn blant menn, og i forventet retning, vil en nærliggende tolkning være at det skyldes generasjonseffekter med bakgrunn i kvinnefrigjøring og endring av kjønnsrollemønster.

Videre viser forskning at utdanning har en effekt på verdidannelsen (Hammarström, 1993; Rokeach, 1973: 59–66; Schwartz, 2006). Videre er det et faktum at utdanningsnivået i Norge økte betraktelig i etterkrigstiden. Dersom det finnes verdiforskjeller mellom aldersgrupper, kan det tenkes at

det høye utdanningsnivået til de yngste kohortene kan være noe av årsaken til ulikheten. I så fall vil det tilsi at økt utdanningsnivå har skapt vedvarende verdiforskjeller mellom generasjonene.

Til slutt vil jeg gjøre analyser spesielt innrettet mot å finne livsfaseeffekter. Dette kan gjøres ved å skille ut to grupper med personer som er like gamle, men som likevel befinner seg i ulik livsfase. Blant personer i midten av 60-årene finner man både pensjonister og yrkesaktive. Dersom det skulle vise seg at f.eks. pensjonister i denne aldersgruppen har et annerledes verdisyn enn de yrkesaktive i samme aldersgruppe, ville det være en indikasjon på at livsfaseeffekter påvirker verdiforskjellene mellom aldersgrupper. Tilsvarende sammenligninger kan også gjøres med besteforeldre og ikke-besteforeldre og mellom hjelpetrequende og ikke-hjelpetrequende.

Datamaterialet

Om NorLAG-studien

Datamaterialet som benyttes i rapporten er hentet fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG). Spørreundersøkelsen er utarbeidet av et forskerteam ved NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring), mens datainnsamlingen ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå. NorLAG er en faglig bred studie av personer i andre halvdel av livet og er organisert rundt hovedtemaene: familie og generasjonsforhold, arbeid og pensjonering, helse og omsorg og mestring og livskvalitet. Både livsløpsperspektivet og kohortperspektivet ligger til grunn for NorLAG, som videre er planlagt som en longitudinell studie med oppfølging hvert femte år.

Datainnsamlingen ble utført i perioden mars 2002 til april 2003 ved hjelp av både telefonintervju og postalt spørreskjema. I tillegg er det gjennom Statistisk sentralbyrå koblet registerdata til materialet. Respondentene er født mellom 1922 og 1961. Disse personene var i alderen 40 til 79 år ved intervju tidspunktet og var alle bosatt utenfor institusjoner. Utvalget er hentet fra 30 kommuner og bydeler i fire ulike regioner av landet, henholdsvis Agder, Nord-Trøndelag, Troms, Akershus og Oslo. Kommunene ble trukket ut på bakgrunn av kriterier som folkemengde, levekårsindeks, andel unge/eldre og næringsstruktur. Det ble trukket et likt antall personer i hver kommune, mens det i bydelene i Oslo ble trukket dobbelt så mange som i kommunene. Dette betyr at personer fra små kommuner er noe over-

representert i materialet. Jeg har likevel valgt å ikke vekte datamaterialet ettersom jeg hovedsaklig skal undersøke forholdet mellom to variabler (alder og verdier), ikke utbredelsen av bestemte verdiorienteringer på landsbasis (prevalensforhold). (Clausen & Solem, 2006)

Nettoutvalget består av 5.579 personer (svarprosent 67,0), som alle ble telefonintervjuet. Av disse besvarte 4.169 personer også det postale skjemaet, dvs. 74,6 prosent av de som ble telefonintervjuet. Ifølge en frafallsundersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå er aldersgruppen 70–79 år noe underrepresentert, mens aldersgruppen 40–49 år er noe overrepresentert. Videre er Oslo og Akershus noe underrepresentert i telefonintervjuet men overrepresentert i det postale spørreskjemaet. Det samme gjelder kvinner (Clausen & Solem, 2006).

I rapporten benyttes et batteri med spørsmål som måler verdiorientering, nærmere bestemt *Portrait Value Questionnaire* (Schwartz, 2003). Dette instrumentet var en del av det postale spørreskjemaet. Av de som besvarte postskjemaet (4.169 personer) har enkelte ikke besvart de aktuelle spørsmålene, eventuelt ikke besvart de på en tilstrekkelig måte. Det faktiske utvalget for de senere analysene ligger derfor i underkant av 4.000 personer.

Dataenes validitet

En del validitetsspørsmål vil bli diskutert underveis i rapporten. Jeg tenker da spesielt på konklusjonsvaliditeten, som særlig gjelder livsfase- eller generasjonseffektspørsmålet, og den interne validiteten, som har å gjøre med hvordan kausaleffekter fortolkes (Skog, 1998). Jeg vil derfor ikke drøfte dette nærmere innledningsvis.

Når det gjelder den eksterne validiteten (generaliserbarhet) er, som tidligere nevnt, personer bosatt i småkommuner noe overrepresentert. Analysene i rapporten viser imidlertid at bosted har liten relevans for størrelsen på verdiforskjeller mellom aldersgrupper. Jeg anser derfor materialets generaliserbarhet som god for norske forhold. Hvor langt det er rimelig å generalisere utover landegrensene er et åpent spørsmål.

Begrepsvaliditeten dreier seg om hvorvidt man lykkes i å måle det man ønsker å måle. Analysene i kapittel 3 (validering av PVQ) vil ta for seg *en* side ved dette. En annen side ved begrepsvaliditeten omhandler hvorvidt respondentene gir sannferdige svar. Fenomenet *sosialt ønskelige svar* kan være en mulig feilkilde i selvrapporteringsurveyen som denne (Paulhus, 1991). Det

er imidlertid blitt forsket på hvorvidt målinstrumentet Schwartz Value Survey (SVS), som er forløperen til PVQ, er disponibelt for sosialt ønskelige svar (Schwartz, Verkasalo, Antonovsky, & Sagiv, 1997). Resultatet fra denne forskningen viste at SVS er robust mot denne typen feilkilder. Dette styrker troverdigheten til PVQ ettersom de to målinstrumentene er nært beslektet.

Kart for videre lesning

I kapittel 2 presiserer jeg verdibegrepet og gjør rede for det teoretiske rammeverket som analysene vil bygge på. Først vil jeg ta for meg den historiske utviklingen til verdiforskningen som eget forskningsfelt. Så vil jeg gjøre rede for selve verdibegrepet. Dette skal hovedsaklig gjøres ved å presentere og diskutere en del sentrale definisjoner, samt differensiere verdibegrepet fra andre begreper med nærliggende betydning. Deretter vil jeg ta for meg teorier om verdiers opphav og årsaker til verdiendring, hvor jeg bl.a. vil presentere de to sentrale forklaringene i rapporten, livsfaseforklaringen og generasjonsforklaringen. Videre vil jeg se på ulike oppfatninger om verdiers sammenheng med atferd, før jeg til slutt i kapittel 2 gjør kort rede for de mest benyttede måleinstrumentene for verdier. Her tar jeg også opp en diskusjon om rangering versus vurdering.

I kapittel 3 vil jeg ta for meg noen aspekter tilknyttet måleinstrumentet, Portrait Value Questionnaire, som benyttes i rapporten. Først gjør jeg rede for modellen som er bakgrunn for måleinstrumentet. Deretter viser jeg hvordan NorLAG-versjonen av instrumentet skiller seg noe fra originalen, før jeg gjør analyser for å undersøke om instrumentet fungerer i henhold til modellen.

I kapittel 4 vil jeg gjøre rede for resultater fra tidligere forskning med relevans for rapportens problemstilling. Dette dreier seg i hovedsak om funn fra forskning på sammenhengen mellom alder og verdier.

Kapittel 5 er et empirikapittel. I del 1 av kapittelet vil jeg gjøre flere analyser med den hensikt å kartlegge forskjeller i ulike aldersgruppers verdiorientering. Videre vil jeg trekke inn de mest relevante bakgrunnsvariablene for å vurdere den relative størrelsen på verdiforskjellene og for å undersøke eventuelt samspill. Til slutt vil jeg undersøke om noe av verdiforskjellene mellom aldersgrupper egentlig skyldes andre demografiske forhold. I del 2 av kapittelet vil jeg forsøke å gi svar på hvorvidt verdiforskjellene mellom aldersgrupper skyldes livsfaseeffekter eller generasjonseffekter. Her vil jeg på

nytt ta opp enkelte av resultatene fra analysene i del 1 av kapitlet og drøfte dem med tanke på livsfase- og generasjonseffekter. Deretter vil det gjøres nye analyser for å forsøke å påvise livsfaseeffekter i materialet. Til slutt oppsummerer jeg de viktigste resultatene fra analysene.

I det siste kapitlet, kapittel 6, vil jeg diskutere mulige konsekvenser av funnene med tanke på framtidige verdiendringer og forskjeller mellom dagens og morgendagens eldre. Til slutt gir jeg noen anbefalinger og ønsker vedrørende framtidig forskning på området.

2 Teoretiske perspektiver

Det overordnede formålet med dette kapitlet er å gjøre rede for hva som menes med *verdier*, samt hvordan verdibegrepet i denne rapporten kan ses i sammenheng med øvrige studier på området.

Ettersom verdibegrepet er omstridt innen sosiologien vil jeg først ta for meg en del historikk og definisjonsproblematikk. Deretter vil jeg se på verdier i et kausalperspektiv; hva er verdienes opphav og hvordan påvirkes de, og hvordan påvirker verdiene omverdenen. Til slutt presenterer jeg i kort trekk noen av de mest benyttede måleinstrumentene for verdier.

Verdiforskningens historie

Talcott Parsons teorier, fra rundt 1940, fikk mye oppmerksomhet, og verdibegrepet hadde en sentral plass i disse. Ordet *verdier* ble med dette også kjent med et annet meningsinnhold enn det som har med valuering av gjenstander og kjøp og salg å gjøre. Innholdet i det «nye» verdibegrepet rommet imidlertid fenomener og betraktninger som allerede da var studert og diskutert av samfunnsvitere i en årrekke. De Toqueville brukte på 1830-tallet begrepet *habits of the heart* i beskrivelsen av hva han oppfattet som ulike innstillinger til livet i Europa og Amerika (Bellah, 1996). Max Weber beskriver omfattende kulturell endring i *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, hvor både *etikk* og *ånd* i tittelen kan kobles mot det vi i dag kaller verdier. I boken som kan regnes for å være den første introduksjonsboken til sosiologi, *An Introduction to the Study of Society* av Small & Vincent fra 1894 (Spates, 1983), beskrives «a common will [that] may, under certain conditions, characterize a whole population.» I boken *Folkways* av W. G. Sumner fra 1906 omtales begrepet «mores» med denne sosiale funksjonen: «they pervade and control the ways of thinking in all exigences of life, returning from the world of abstractions to the world of action, to give guidance and to win revivification.» Ifølge Parsons selv hentet han ideen om verdier fra europeiske tenkere som Pareto, Weber og Durkheim som alle beskrev ulike kulturelle ideer som avgjørende for det sosiale liv. (Spates, 1983: 29–30).

Parsons og strukturfunksjonalismen

Selve ordet *verdier* var ikke nytt i sosiologien når Parsons tok det i bruk i *The Structure of Social Action* fra 1937. Thomas & Znaniecki omtaler verdier i *The Polish Peasant*, og eksemplifiserer det med både abstrakte og konkrete objekter som mynt, instrument, dikt, universitet og vitenskapelige teorier (Spates, 1983: 29). En vanlig oppfatning av ordet var at det var knyttet til objekter, ikke til menneskelige væremåter og generelle mål. Parsons forandret dette og ga verdier en nøkkelposisjon i sin handlingsteori som bindeleddet mellom samfunnet og individet. Selv om verdibegrepet ikke refererte til et nyoppdaget sosialt fenomen, skapte eksplisittgjøringen interesse, og verdibegrepet fikk en sentral posisjon i amerikansk sosiologi de neste tiårene. Ifølge Parsons var enhver sosiologs fremste oppgave å drive verdianalyse. (Bang, 2002: 77–79; Spates, 1983: 29–30, 33)

Etter et par tiår med sterk innflytelse ble Parsons og strukturfunksjonalismen utsatt for massiv kritikk på midten av 1960-tallet. Kritikken rammet verdibegrepets popularitet både direkte og indirekte. For det første fikk Parsons og hans meningsfeller kritikk for at de manglet empirisk belegg for sine teorier. Blant annet manglet strukturfunksjonalistene solide verdistudier å støtte seg på, noe som ble oppfattet som useriøst tatt i betraktning verdibegrepets sentrale teoretiske posisjon. For det andre ble de kritisert for å ha en overdreven deduktiv tilnærming til vitenskapen, hvor empirien ble mer påvirket av teorien enn omvendt. Dette slo også tilbake på det førstnevnte problemet ved at den lille empirien som faktisk fantes ble ansett som tvilsom. For det tredje ble verdibegrepet deres kritisert for å være på et for abstrakt nivå. Det kunne verken knyttes til spesifikke situasjoner eller funksjoner og var umulig å verifisere, samtidig som dets samfunnsmessige påvirkningskraft skulle være enorm. Den kraftige kritikken av Parsons og hans meningsfeller medførte at interessen for verdiforskning ble betydelig mindre i årene som fulgte. (Bang, 2002: 115–123; Rokeach, 1973: 9–10; Spates, 1983: 33–36)

Sentrale bidrag i 1970-årene av Rokeach og Inglehart

Til tross for verdibegrepets reduserte status dukket det på 1970-tallet opp to bidrag som skulle vise seg å få stor betydning for verdiforskningen, nemlig *The Nature of Human Values* av Milton Rokeach (1973) og *The Silent Revolution* av Ronald Inglehart (1977). Boken *The Nature of Human Values* er sannsynligvis det mest omfattende enkeltbidraget til verdiforskningen pr.

dags dato. Rokeach var ikke den første som forsøkte å stable en fullstendig og uttømmende teori om verdier på beina, men hans bidrag har utvilsomt hatt større innvirkning på senere forskning enn både tidligere og samtidige bidrag. Rokeach designet en gjennomarbeidet og godt testet verdisurvey laget for å måle 36 distinkte verdier, henholdsvis 18 mål- og 18 middelverdier (min oversettelse av *terminal* og *instrumental* values). Denne verdisurveyen er hyppig brukt i det samme verket til bl.a. å undersøke hvordan verdier kan påvirke atferd, holdninger, samt å sammenligne ulike gruppers verdisyn, inndelt etter klasse, alder, etnisitet, religiøsitet, politikk m.m. (Bang, 2002: 81–82; Spates, 1983: 41–42)

Inglehart sitt bidrag er av en mer makrososiologisk karakter. I *The Silent Revolution* hevder han at et omfattende verdiskifte skal ha funnet sted i den vestlige verden etter 2. verdenskrig. Materialistiske verdier som trygghet og fysisk opprettholdelse skal, ifølge Inglehart, i økende grad ha blitt nedprioritert til fordel for post-materialistiske verdier som selvutvikling og livskvalitet.

Både teoriene, hypotesene og måleinstrumentet til Inglehart er mye kritisert. Hans postmaterialismeteorien har likefullt vist seg å ha gjennomslagskraft, og han har bidratt kraftig til å sette verdiforskningen på kartet. Inglehart er fortsatt aktiv på feltet og koordinerer for tiden den omfattende verdiundersøkelsen World Value Survey, hvor det samles inn longitudinelle verdidata fra land over hele verden. (Bang, 2002: 81; Inglehart, 2003; Inglehart & Welzel, 2005; Listhaug, 1998: 3)

Nyere verdiforskning

De siste 20 årene har det dukket opp en rekke omfattende empiriske bidrag av statsvitenskaplig karakter, gjerne omtalt som den empiriske tradisjonen (Moe, 1999: 20). Det største prosjektet til nå, World Value Survey, er allerede nevnt. I tillegg kan European Values Study (EVS) nevnes, en omfattende longitudinell studie koordinert ved Tilburg University. I 2002 startet European Social Survey (ESS) sin første datainnsamling av bl.a. verdidata hvor en norsk innsamling koordineres av Norsk Samfunnsvitenskaplig Data-tjeneste (NSD). Fra Norge kan også Norsk Monitor nevnes – store surveyer med norske verdidata samlet inn annet hvert år siden 1985 av MMI (Markeds- og Medainstituttet). Lignende studier finnes også i USA og Japan, og et formalisert samarbeid mellom institutter i ulike land (Research Institutes on Social Change, RISC) har sørget for resultat- og

metodeutveksling (Bang, 2002: 82). De fleste studier av denne typen har enorme datasett og gjerne et tydelig makrososiologisk perspektiv hvor temaer som sosial og politisk endring og sammenligning mellom land og verdensdeler er sentrale. Når det gjelder klargjøring av selve verdibegrepet, har imidlertid ikke slike studier bidratt til særlig framgang (Spates, 1983).

Verditeoretiske tilnæringer og definisjonsproblematikk har vært et felt dominert av sosialpsykologer de siste tiårene. Den australske sosialpsykologen N. T. Feathers har de siste 15 årene publisert flere artikler om verdiers påvirkning på handlingsvalg (Feather, 1992, 1995, 2002; Feather, Norman, & Worsley, 1998). Særlig stor innflytelse har nok den Rokeach-inspirerte sosialpsykologen Shalom Schwartz hatt. Siden slutten av 1980-tallet har han arbeidet med å utvikle en universell verdistruktur, samt et nytt målinstrument for verdier (Schwartz, 1992, 1994; Schwartz & Bilsky, 1987, 1990; Schwartz & Sagiv, 1995). Hans måleinstrument Schwartz Value Survey (SVS) (Schwartz, 1992) ble i løpet av 1990-tallet benyttet i studier i over 65 land (Schwartz, 2003: kap. 7.1.2). Hans nylig utviklede instrument, Portrait Value Questionnaire (PVQ) (Schwartz, 2003), er en kortere og enklere variant av SVS. PVQ brukes i European Social Survey (ESS) og altså i en noe forenklet utgave i NorLAG studien.

Verdibegrepet

Det eksisterer et mangfold av ulike definisjoner av ordet *verdier*. Noe av årsaken er at det er en teknisk term innen flere vitenskaper, som f.eks. filosofi og økonomi, hvor begrepet har flere ulike betydninger (Hammarström, 1993: 40). Et skille kan trekkes mellom det som har med objekters verdi og gjøre og det som har med hva som er ettertraktelsesverdig i livene våre å gjøre. Et videre skille innenfor den sistnevnte betydningen kan trekkes mellom normative og deskriptive tilnæringer til verdibegrepet (Hellevik, 2002b: 11–12). Innen disipliner som teologi, politikk og filosofi er normative tilnæringer mest aktuelle. Ved en normativ tilnærming ytrer den respektive fagperson sine meninger om hvilke verdier som er ønskelige å inneha for individer, institusjoner eller samfunn. Ved en deskriptiv tilnærming derimot, som denne studien er et eksempel på, forsøkes det å kartlegge hva en gruppe individer selv oppfatter som ønskelig. Alle definisjonene som vil bli diskutert her er laget i tilknytning til den deskriptive verdiforskningen.

Definisjoner

Mangelen på konsensus om verdibegrepet har blitt påpekt av flere forfattere som et av de største problemene for verdiforskningen (Hechter, Nadel, & Michod, 1993; Hitlin & Piliavin, 2004; Schwartz, 2003; Spates, 1983). Mye av årsaken til dette skyldes trolig at begrepets abstraksjonsnivå gjør definisjonene vanskelige. Verdier er ikke direkte observerbare, samtidig som det heller ikke regnes med at respondenter selv har klare forestillinger om sine verdier. Dermed står forskeren relativt fritt til selv å formulere en definisjon.

Her vil jeg kun ta for meg de definisjonene jeg anser som historisk mest sentrale.

Clyde Kluckhohn sin definisjon av verdier i Parsons & Shils, *Toward a general theory of social action*, er trolig den første definisjonen som ble noe i nærheten av en standard. «A value is a conception, implicit or explicit, distinctive of an individual or characteristic of a group, of the desirable which influences the selection from available modes, means, and ends of action» (Kluckhohn, 1951: 395).

I definisjonen til Kluckhohn finnes det to spesielt viktige punkter. For det første uttrykket «a conception of the desirable» (en *forestilling* om det ønskelige), hvilket indikerer at en verdi skiller seg fra det simpelthen ønskede, noe som ikke trenger være uttrykk for annet enn umiddelbare fysiologiske eller psykologiske impulser. For det andre, den siste delen av definisjonen, «...which influences the selection from available modes, means and ends of action» (som influerer valg av tilgjengelige handlingsmåter og mål). Verdier påvirker altså både valg av handling, atferd og målsettinger. (Knutsen, 1985: 3)

Fra midten av 1970-tallet og 20 år framover har Rokeach sin definisjon vært den mest dominerende på feltet. Rokeach nevner selv Kluckhohn som en inspirasjon for sitt eget arbeid. Rokeach ordlegger seg imidlertid annerledes og legger vekt på noen andre elementer i sin definisjon: «A value is an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence» (Rokeach, 1973: 5).

For det første definerer Rokeach verdier som varige («... an enduring belief»). Rokeach skriver at dersom verdier var fullstendig ustabile, ville både samfunnsmessig og personlig kontinuitet være umulig. Han mener likevel ikke at verdier kan være fullstendig stabile. Rokeach konkluderer med at enhver fruktbar tilnærming til verdibegrepet må ta høyde for både dens

varige og dens foranderlige karakter (Rokeach, 1973: 5–6). For det andre bytter Rokeach ut uttrykket «conceptions of the desirable» med «belief that (...) is preferable», som viser til at ulike verdier gjerne er av ulik viktighet, dvs. at man har en tro eller følelse av at en spesiell verdi er å foretrekke framfor en annen (Rokeach, 1973: 9–10). For det tredje innfører han skillet mellom «a specific mode of conduct» og «end-state of existence» som tilsvarer henholdsvis mål- og middelverdier. Videre skiller Rokeach mellom to typer middelverdier og to typer målverdier (Rokeach, 1973: 7–8). De to typene middelverdier er moralske verdier og kompetanseverdier. Utførelse av handlinger som bryter med disse verdiene vil oppleves som følelsesmessig vanskelig. Brudd på de moralske verdiene (ærlighet, ansvarlighet m.m.) vil utløse skyldfølelse, mens brudd på kompetanseverdiene (selvkontroll, oppfinnsomhet m.m.) vil utløse følelsen av personlig mislykkethet. Målverdiene kan deles mellom personlige og sosiale verdier. Rokeach trekker her et skille mellom endelige tilstander som er å foretrekke personlig (lykke, selvrespekt m.m.), og endelige tilstander som er å foretrekke i et samfunnsperspektiv (en fredelig verden, sosial likhet m.m.). (Rokeach, 1973: 7–11)

Til tross for at både Kluckhohn og Rokeach sine definisjoner er hyppig referert til i forskningslitteraturen, har flere etterlyst en felles enighet blant verdiforskere om verdibegrepets innhold (Hechter et al., 1993; Hitlin & Piliavin, 2004; Spates, 1983). Kanskje er ikke enighet om en standarddefinisjon nok til å sikre en felles forståelse av et så abstrakt begrep.

Shalom Schwartz mener at det gradvis siden 1950-tallet har oppstått konsensus om verdibegrepets grunnleggende innhold (Schwartz, 2003: kap. 7.1.1). I stedet for å formulere en definisjon plukker Schwartz ut følgende kjennetegn, basert på arbeidene til teoretikere og forskere siden 1950-tallet og fram til i dag (min oversettelse): (1) Verdier er overbevisninger/forestillinger (*Values are beliefs*). Verdier er nært knyttet til følelser og affekt-handlinger. Vi blir fortvilet når vi tvinges til å handle mot våre verdier, og glade og stolte når vi får muligheten til uttrykke våre verdier gjennom handling. (2) Verdier refererer til ønskelige mål (*Values refer to desirable goals*). Sosial likhet, rettferdighet, hjelpsomhet er alle verdier. (3) Verdier overskrider enkelthandlinger og enkeltsituasjoner (*Values transcend specific actions and situations*). Verdier er relevant i flere forskjellig sammenhenger. F.eks. ærlighet og lojalitet kan være relevant innen familien, på jobben, i politikken, i næringslivet osv. Holdninger og normer derimot er som regel

knyttet til spesielle handlinger eller situasjoner. (4) Verdier fungerer som rettesnor (*Values serve as standards or criteria*). Handlingsvalg og vurderinger av godt og ondt gjøres på bakgrunn av hvilke verdier vi prioriterer høyt. (5) Verdier er ordnet etter viktighet (*Values are ordered by importance*). Alle verdier er ønskelige mål (jf. punkt 2), men noen mål er mer ønskelig enn andre. Verdiene danner et system etter hvilke som har høyeste prioritet. Slike verdisystemer er med på å karakterisere særtrekkene til så vel kulturer som individer. Noen foretrekker spenning framfor trygghet eller egen velstand framfor sosial likhet, andre foretrekker omvendt. (6) Den relative viktigheten til settet av relevante verdier gir føringer for handling (*The relative importance of the set of relevant values guide action*). En handling kan representere flere verdier, f.eks. å gå i kirken kan være et uttrykk for tradisjon, konformitet, trygghet og hjelpsomhetsverdier. På den annen side må kirkebesøket kanskje utføres på bekostning av hedonisme, selvrealisering og stimuleringsverdier. Slike avveininger mellom konkurrerende situasjonsrelevante verdier har relevans for våre handlinger. Enhver verdi har relevans for handling, men dens påvirkningskraft avhenger av (1) hvor relevant verdien er for den spesifikke handling/situasjon og (2) verdiens viktighet for aktøren. (Schwartz, 2003: kap. 7.1.1)

Verdibegrepet og nærliggende begreper

For å få en mer presis forståelse av hva som ligger i verdibegrepet er det viktig å vite hvordan verdier skiller seg fra nærliggende begrep. Rokeach (1973) er en av få som diskuterer forskjeller mellom verdibegrepet og begreper som holdninger, normer, behov, personlighetstrekk og interesser. Denne diskusjonen tas imidlertid opp av både Knutsen (1985) og Bang (2002). I denne framstillingen benyttes alle tre bidragene.

Den vanligste uklarheten oppstår trolig mellom begrepene verdier og *holdninger*. Rokeach legger også mer vekt på verdi/holdning-distinksjonen enn de andre distinksjonene. Den mest grunnleggende forskjellen er at verdier, i motsetning til holdninger, fungerer som standarder; de danner kriterier for hva et individ anser som ønskverdig. Med andre ord, verdier er med på å fortelle individet hvilke holdninger det bør ha. At verdier er standarder betyr nødvendigvis også at de gjelder utover enkeltsituasjoner. Holdninger derimot er alltid organisert rundt et gitt objekt eller en gitt situasjon. Således er antall potensielle holdninger ubegrenset og strekker seg

normalt til flere tusen, mens antall verdier anses for å være begrenset til noen få dusin.

Normer er et annet begrep som lett kan forveksles med verdier. Rokeach nevner tre spesifikke forskjeller. For det første, normer refererer, i likhet med de instrumentelle verdiene, til ønskede væremåter, men normer sier ingenting om ønsket endelig tilstand slik de endelige verdiene gjør. For det andre (som ved holdninger), verdier overskrider enkelthandlinger og enkelt-situasjoner, mens normer er sosiale påbud om, eller forbud mot, en bestemt atferd i en bestemt situasjon. For det tredje, en verdi er en indre overbevisning om riktig atferd mens en norm er en ytre forventning hvor sosiale sanksjoner kan iverksettes dersom normen brytes. Som tidligere nevnt er verdier standarder, hvilket vil si at en persons verdier kan være avgjørende for hvorvidt vedkommende ønsker å etterleve eller bryte en norm i en gitt situasjon.

Forholdet mellom begrepene *behov* og verdier er noe omdiskutert, men kanskje ikke nok diskutert med tanke på hvor viktig forholdet mellom disse begrepene er for å forstå verdiendring. Rokeach kritiserer Maslow m.fl. for ikke å skille behov fra verdier. Rokeach skriver: «Values are the cognitive representations and transformations of needs, and man is the only animal capable of such representations and transformations» (Rokeach, 1973: 20). Dersom verdier var synonymt med behov, argumenterer Rokeach, ville man kunne si at selv den laveste levende skapning har verdier. Videre definerer han altså en kobling mellom de to begrepene gjennom å beskrive verdier som en kognitiv framstilling og omdanning av behov. Dette poenget er av spesiell interesse ettersom Rokeach her beskriver et kausalforhold mellom de to begrepene hvor behov er forut for verdier, hvilket indikerer at endring i behov kan føre til endring i verdier.

Rokeach beskriver også forholdet mellom verdier og *personlighetstrekk* (*traits*): «A persons's character, which is seen from a personality psychologist's standpoint as a cluster of fixed traits, can be reformulated from an internal, phenomenological standpoint as a system of values» (Rokeach, 1973: 21). Denne begrepsdistinksjonen virker noe mer uavklart enn de foregående distinksjonene. Jeg tolker det imidlertid dit hen at verdier og personlighetstrekk eksisterer parallelt snarere enn som ledd i en kausalkjede som f.eks. behov–verdier og verdier–holdninger. Dette betyr likevel ikke at begrepene er identiske. Personlighetstrekk anses gjerne for å være et statisk og dypt personlig iboende fenomen som dannes tidlig i barndommen, lite tilgjengelig

for endring. Verdiene derimot er aldri like statiske, de blir stabile først i ungdoms- eller tidlig voksenalder og har en sterkere forankring i det intellektuelle. F.eks. kan en person med aggressive personlighetstrekk samtidig sette verdier som fred, ydmykhet, toleranse o.l. svært høyt. Rokeach antyder likevel at man antagelig vil kunne finne samsvar mellom personlighetstestresultater og resultater fra en verdiundersøkelse. F.eks. at personer med introverte trekk vil anse visdom og et intellektuelt liv som mer verdifullt enn personer med ekstroverte trekk, mens de ekstroverte vil sette mer pris på f.eks. vennskap og prestisje.

Videre reagerer Rokeach på at enkelte forskere blander begrepene verdier og *interesser*: «An interest is but one of the many manifestations of a value, and therefore it has some of the attributes that a value has. (...) But interest is obviously a narrower concept than value» (Rokeach, 1973: 22). Interesser ligner mer på holdninger enn på verdier, ved at de referer til bestemte objekter eller bestemte situasjoner, og ved at hvert individ har et teoretisk ubegrenset antall. Interesser er imidlertid, som verdier, kognitive representasjoner av behov, men gir, i motsetning til verdier, utslag som angår forhold til objekter eller situasjoner direkte.

Det kan også være verdt å nevne begrepet *moral*, da moral og verdier ved enkelte tilfeller blir brukt temmelig likt. Rokeach presenterer ingen begrepsdistinksjon mellom moral og verdier, men som tidligere nevnt har moralbegrepet en plass i selve verdibegrepet til Rokeach som en av to typer instrumentelle verdier (moralverdier og kompetanseverdier). Han regner altså moral som en av flere typer verdier.

Verdiers opphav og endring

Every human value is a 'social product' that has been transmitted and preserved in successive generations through one or more of society's institutions (Rokeach, 1973: 24)

Jeg vil i dette kapittelet først ta for meg Rokeach og Schwartz sine oppfatninger om hva som er opphavet til verdier. Siden vil jeg drøfte to ulike forklaringsmodeller for hvordan verdier endres, nemlig generasjonsforklaringen og livsfaseforklaringen.

Verdiers opphav

Flere teoretikere knytter verdier til behov (Inglehart, 1977; Rokeach, 1973; Schwartz & Bilsky, 1987). Rokeach skriver om verdiers forhold til behov, at verdier er delvis en kognitiv representasjon av individuelle behov. Men i tillegg til individuelle behov spiller også sosiale og institusjonelle krav² inn på våre verdier i følge Rokeach (1973: 20). Dette stemmer godt overens med de teoretiske antagelsene Schwartz gjør:

Values are cognitive representations of three types of universal requirements: biologically based needs of the organism, social interactional requirements for interpersonal coordination, and social institutional demands for group welfare and survival. (Schwartz & Bilsky, 1987: 551)

I følge Schwartz (Schwartz, 1992) har alle verdier sin bakgrunn i ett eller flere av disse tre universelle kravene. Den menneskelige organismen har behov (både fysiologiske og psykologiske), sosial interaksjon krever samhandling og respekt for å fungere, mens sosiale institusjoner stiller kollektive krav til både grupper og individer. Disse antagelsene er ikke gjort på bakgrunn av direkte empiriske funn, men basert på en sammenfatning av arbeider fra flere ulike kilder (Rokeach, Kluckhohn, Parsons m.fl.). Schwartz skriver videre at disse tre kravene er universelle og eksisterer forut for individet, og at individet er avhengig av å ta en viss grad av hensyn til alle tre kravene. Gjennom kognitiv utvikling og sosialisering blir individet både i stand til å se disse kravene som verdier/mål og å kommunisere om dem. F.eks. kan seksuelle behov representeres gjennom verdier som intimitet og kjærlighet, sosiale krav til koordinering av ressurser kan representeres gjennom likhet og ærlighet, mens institusjonelle krav om gruppens overlevelse kan representeres gjennom nasjonal trygghet eller verdensfred.

---

² I den engelskspråklige original litteraturen brukes ordene *requirements*, *needs* og *demands* litt om hverandre, både hos Rokeach og Schwartz. Jeg har valgt å bruke ordet *behov* i forbindelse med den menneskelige organismen, og *krav* i forbindelse med sosial interaksjon og institusjoner. I noen tilfeller kan ordet *forventning* passe bedre enn *krav*. Forskjellen mellom *krav* og *forventning* går gjerne på grad av viktighet. F.eks. *krever* samfunnet, med hjelp av politiet, at man ikke bruker vold, mens det bare *forventes* at man heiser flagg på 17. mai.

Årsaker til endring (livsfase eller generasjon?)

Dersom det foreligger empiriske forskjeller mellom aldersgrupper, kan det forklares ved hjelp av to prinsipielt forskjellige effekter: generasjonseffekten (kohorteffekt) eller livsfaseeffekten.³ (Maddox & Wiley, 1976)

Ved *livsfaseforklaringen* knyttes verdiforskjellene mellom aldersgrupper til at de ulike aldersgruppene befinner seg i ulike faser av livet. En gruppe mennesker i samme alder trenger ikke være i samme livsfase, men det er en rimelig stor sjans for at de fleste som er like gamle opplever en del fellestrekk i livene sine, f.eks. med tanke på lignende forventninger fra omverdenen, lignende livssituasjon og lignende behov. Veldig mange i 30-årsalderen er f.eks. yrkesaktive småbarnsforeldre, mens de fleste over 70 år er pensjonister. Ved livsfaseforklaring antar man at nye verdier utvikles eller aktiveres når man trer inn i en ny fase av livet. Man kan f.eks. dele inn et typisk livsløp i 9-årsintervaller slik Riis og Gundelach (1992: 133) gjør. I alderen 0–8 år preges man av primærsosialisering fra foreldre, venner og nær familie. Fra 9 til 17-årsalderen spiller institusjonenes sekundærsosialisering en viktigere rolle, fra f.eks. skole og idrettslag. Fra man er 18 til 26 år tvinges man til å gjøre en mengde valg med hensyn til framtiden, og man lærer seg å bli selvstendig. I fasen mellom 27 og 35 år etableres gjerne en familie samt en yrkeskarriere. Mellom 36 og 44 år videreutvikles yrkeskarrieren og rollen som forelder endres etter hvert som barna blir eldre. Fra man er 45 til 54 år er barna i ferd med å selvstendigjøres og man opplever en nærere tilknytning til yrket. I fasen fra 55 til 63 år flytter barna hjemmefra og man forventer ikke lenger særlig utvikling i yrkeskarrieren. I alderen 64 til 72 år trappes yrkesaktiviteten ned og man forbereder seg på pensjonisttilværelsen. Fra 72 og utover (til f.eks. 80 år) preges man av fysisk svekkelse og økt behov for hjelp, og man innstiller seg på livets avslutning.

---

³ Begrepet *periodeeffekt* blir ikke drøftet her til tross for at det ofte benyttes i litteratur som omhandler sosial endring. En periodeeffekt er en bevegelse i befolkningen i måleperioden. I verdispørsmål vil befolkningen trolig alltid være i noe bevegelse avhengig av samtidige omstendigheter i samfunnet. Disse bevegelsene kan være kortvarige eller langvarige og det kan være bevegelser i hvilken retning som helst. Men uten tidsseriedata er det umulig å avdekke slike periodeeffekter. Derfor er begrepet lite fruktbart med tanke på at det er tverrsnittsdata som skal analyseres senere i rapporten.

NB! I en del forskningslitteratur brukes begrepet *periodeeffekt* synonymt med det som her kalles *generasjonseffekt* og/eller *kohorteffekt*.

Livsfaseendringer kan knyttes til alle tre punktene som ble nevnt i det foregående kapittelet om verdiers opphav, nemlig (1) organismens behov, (2) sosiale krav/forventninger og (3) institusjonelle krav/forventninger (Schwartz & Bilsky, 1987). Organismens behov endrer seg gjennom hele livet. Spesielt store endringer finnes i startfasen og slutfasen f.eks. med tanke på behov for næring, søvn, beskyttelse eller pleie. Når helsen blir svekket, kan det trolig bli vanskelig å opprettholde prestasjonsorienterte individualistiske verdier. De sosiale kravene endres også gjennom livsløpet. Det forventes en annen type oppførsel fra en voksen småbarnsforelder enn fra en ungdom eller en pensjonist. En småbarnsforelder vil trolig kunne føle sosiale forventninger til en moden og forbilledlig oppførsel som uttrykker hjelpsomhet og rettferdighet som viktige verdier. Videre har samfunnets institusjoner sine forventninger og krav, f.eks. at man arbeider til man er minst 62 år. Er man over 62 eller i ungdoms- eller tidlig voksenalder er det større aksept for ikke å jobbe. Dette kan føre til at personer i arbeidsfasen av livet opplever institusjonelle forventninger til høy arbeidsmoral, nøyaktighet og disiplin, mens slike verdier muligens avtar etter man blir pensjonist.

Livsfaseeffekter vil ikke påvirke den samlede gjennomsnittlige verdiorienteringen i en befolkning med mindre det eksisterer ujevne demografiske forhold, hvilket det forøvrig gjør i Norge i dag. I etterkrigstiden ble det født svært mange barn i Norge, spesielt sammenlignet med mellomkrigstiden. De som er gamle i dag tilhører hovedsaklig de små fødselskullene fra mellomkrigstiden, men fra ca. 2010 og framover, når de store etterkrigskullene når pensjonsalderen, vil Norge få en kraftig og ganske varig tilvekst av eldre, gjerne omtalt som «eldrebølgen». Dette betyr at dersom livsfaseeffekten er den effekten som påvirker våre verdier kraftigst, vil den gjennomsnittlige verdiorienteringen til den norske befolkningen bevege seg nærmere den verdiorienteringen som er typisk for eldre. Om derimot generasjonseffekten (kohorteffekten) skulle være kraftigere enn livsfaseeffekten, vil det forholde seg ganske annerledes.

Generasjonsforklaringen baseres på en oppfatning av at jevnaldrende personer innenfor et samfunn gjennom oppveksten sosialiseres inn i et mønster med visse varige fellestrekk (Hellevik, 1996: 78; Inglehart, 1977; Riis & Gundelach, 1992: 134). Med generasjon menes gjerne en samling individer i samme aldersgruppe som har en felles forankring i sosiale og historiske prosesser. Det er med andre ord ikke nok å være jevnaldrende for å tilhøre

samme generasjon. Det må også ligge et minimum av kulturelt fellesskap til grunn. Dette synet på generasjonsbegrepet bygger på arbeidet til Karl Mannheim (1952).

Ettersom samfunnet stadig endres utsettes ulike aldersgrupper for ulik sosialisering, og dermed oppstår det forskjeller mellom aldersgruppene uten påvirkning fra aldringsprosesser. Verdiforskjeller mellom aldersgrupper kan f.eks. oppstå når samfunnsendringer påvirker en befolknings verdiorientering samtidig som endringene får en mer formende effekt på de yngre aldersgruppene. For den oppvoksende aldersgruppen vil de rådende samfunnsforholdene danne grunnlag for deres virkelighetsforståelse i langt større grad enn for de eldre som forstår sin samtid gjennom et filter av gamle inntrykk.

Generasjonsforklaringen rommer også mer kohortspesifikke tilfeller enn beskrevet ovenfor. F.eks. kan bestemte fødselskohorter utsettes for særegne erfaringer som påvirker resten av livet deres. Eksempler kan være menn i en viss aldersgruppe som er vernepliktige i krigstid, eller kohorter som opplever en omfattende skolereform. I slike tilfeller – hvor det er snakk om klart avgrensede kohorter – føles det mer riktig å bruke ordet *kohortforklaring* enn det omtrentlige *generasjonsforklaring*. Selve logikken i forklaringene er imidlertid den samme.

Også generasjonsforklaringen kan tilknyttes Schwartz sine tre universelle krav. Organismens behov er nok i utgangspunktet like for alle uansett når de er født, men mulighetene for behovstilfredsstillelse i oppveksten kan variere mellom generasjonene, noe som i følge generasjonsforklaringen kan sette et preg på verdiorienteringen for resten av livet. Sosiale krav kan også endres med tiden. For eksempel ble det før i tiden forventet at kvinner skulle være beskjedne og tilbakeholdne mer enn det forventes i dag. Institusjoners krav til befolkningen kan også variere i ulike tidsepoker. På 1950-tallet ble det antagelig i større grad forventet høy arbeidsmoral og lønnsmoderasjon enn det gjør i dag.

Som tidligere nevnt vil den demografiske utviklingen i Norge gjøre at vi etter hvert får oppleve en befolkning med større andel eldre enn vi har i dag. Dersom generasjonseffekten er den effekten som påvirker verdiene våre sterkest, vil vi om noen år få en ny og stor gruppe eldre med andre verdier enn dagens. Samtidig vil den gjennomsnittlige verdiorienteringen i befolkningen endres ved at en ny ung generasjon – med andre verdier – erstatter den eldste generasjonen. Det er grunn til å anta at både livsfaseeffekten og

generasjonseffekten påvirker verdier på en og samme tid. Det kan også tenkes at styrkeforholdet mellom de to effektene varierer for ulike typer verdier.

Verdier og atferd

Dersom forskning på verdier skal være av interesse, må det nødvendigvis forventes at verdier har en viss påvirkningskraft på noe. Å påvise verdiendringer i befolkningen er ikke interessant i seg selv, med mindre det antas at verdier påvirker handlinger enten direkte eller indirekte. I litteraturen antas verdier å ha betydelig påvirkning på handling, men denne koblingen er likevel temmelig uklar. Verdiers påvirkning på andre variabler anses som et understudert felt. Hitlin & Piliavin (2004: 379) skriver: «There is little work in sociology currently linking social structural influences on values with various social outcomes, with values as intermediate or independent variables». Det vil ikke gjøres analyser av sammenhengen mellom verdier og handling i denne rapporten, men jeg vil vise til noe av teorien og forskningen som foreligger på området.

Fra verdier til handling

Min forståelse av Schwartz sin kobling mellom individuelle verdier og handling kan oppsummeres slik: Grunnleggende menneskelige behov, av både fysiologisk og sosial art, samt omverdenens krav og forventninger uttrykkes gjennom verdier, mens verdier igjen uttrykkes gjennom motivasjonelle mål, før motivasjonelle mål uttrykkes gjennom handling (Schwartz, 1992, 2003; Schwartz & Bilsky, 1987). Videre er oppfatningen til Schwartz at verdier har både en affektiv og en kognitiv komponent, hvor den affektive komponenten oppfattes som den mest betydelige. Sosiologen Robin Williams Jr har et noe annet syn på koblingen mellom verdier og handling. Hitlin & Piliavin skriver: «Williams (1979) argued that values are not motivational in an emotional sense, but rather are cognitive structures that provide information that gets coupled with emotion and leads to action» (Hitlin & Piliavin, 2004: 380). Det er med andre ord noe uenighet om i hvilken grad vi har et bevisst forhold til verdier ved handlingsvalg. Den psykologiske koblingen mellom verdier og handling er empirisk utilgjengelig, og teori på dette området må behandles først og fremst som begrepsmessige antagelser. Imidlertid oppfatter så godt som ingen forskere verdier som en isolert motivasjonell

faktor bak handling. Ajzen & Fishbein (1980) proklamerer en langt fra perfekt sammenheng mellom holdninger og atferd, og det er liten grunn til å tro at verdiers sammenheng med atferd skulle være mindre diffus. Det er imidlertid gjort flere studier som bekrefter en sammenheng mellom verdier og atferd.

Forskning på verdier og atferd

I en selvrapporteringsstudie av 102 studenter, hvor 80 verdirelaterte handlinger ble sammenlignet med utfall av SVS (Schwartz Value Survey), fant Bardi & Schwartz (2003) klare strukturelle likheter mellom atferd og verdier. I tillegg til å fylle ut SVS, ble respondentene spurt om å oppgi hvor ofte de hadde utført disse handlingene det siste året, tatt i betraktning hvor ofte de hadde hatt muligheten. Et lignende spørreskjema ble også fylt ut av respondentenes partnere (kjæreste eller ektefelle), samt en venn av hver respondent, hvor de anslo deres partners/venns verdier og frekvens av ulike handlinger. Resultatene viste at sammenhengen mellom verdier og handlinger så ut til å være større for enkelte verdier enn for andre. F.eks. korrelerer verdiene tradisjon og stimulering sterkt med relaterte handlinger, mens verdiene trygghet, konformitet, hjelpsomhet og prestasjon viser temmelig svak korrelasjon med handling. Til tross for at ikke alle verdiene viser sterk korrelasjon med atferd, viser studien at de ulike handlingene danner en struktur som er tilnærmet lik den såkalte verdisirkelen til Schwartz (som vises i kapittel 3, se figur 3.1). Det betyr at handlinger som representerer verdier som befinner seg langt fra hverandre i verdisirkelen korrelerer lavt med hverandre, mens handlinger som representerer verdier som ligger ved siden av hverandre korrelerer høyt. Med bakgrunn i studiens resultater antydes det i artikkelen at ved handlinger hvor det typisk oppleves eksterne forventninger i form av normer, svekkes sammenhengen mellom verdier og handling. Jo mindre normativt press, jo sterkere korrelasjon mellom handling og verdier og omvendt.

Sosialpsykologen Norman T. Feather har gjort flere studier av verdiers påvirkning på handlingsvalg og vurderinger. Disse studiene er spesielt relevante ettersom Schwartz' Value Survey brukes i de fleste av studiene og de teoretiske rammene forøvrig er influert av Schwartz. Feather studerer bl.a. verdiers sammenheng med valg av matretter (Feather et al., 1998), holdning vedrørende kjønnsforhold (Feather, 2004), jobbsøkingatferd (Feather, 1992) og handlingsvalg når man blir presentert for ulike og motstridende

senarier (Feather, 1995). Jeg vil ikke gå nærmere inn på resultatene i disse studiene, men det er verdt å påpeke at samtlige studier gir støtte til påstanden om at verdier har innflytelse på holdninger og handlingsvalg.

Basert på data fra Norsk Monitor, viser Hellevik (1996) en rekke eksempler på sammenhenger mellom verdiorientering, holdninger og ulike former for atferd. Som utgangspunkt for analysene brukes et todimensjonalt rom med to kryssende verdidimensjoner, henholdsvis moderne–tradisjonell og materialistisk–idealistisk. Videre deles befolkningen inn i fem ulike verdisegmenter: moderne materialister, moderne idealister, tradisjonelle materialister, tradisjonelle idealister, samt et sentrumssegment hvor verdiorienteringen ikke slår ut ekstremt verken den ene eller andre veien. Med disse fem verdisegmentene som uavhengig variabel undersøkes sammenhengen mellom verdisegmentene og en rekke forhold som f.eks. fremmedskepsis, musikksmak, lykke, matforbruk, filmsmak, organisasjonstilknytning, politisk partivalg m.m. Eksempelvis er det gjennomgående flest *moderne materialister* som i nær framtid har planer om å anskaffe eller skifte ut teknologiske ting i hjemmet (PC, mikrobølgeovn, vaskemaskin, mobiltelefon m.m.). Det er også klare forskjeller i hvilke matvarer personer fra de ulike segmentene bruker ofte. De tradisjonelt orienterte foretrekker stort sett tradisjonelle norske matvarer, mens de moderne er mer internasjonalt orientert, både i retning av fast-food og mer eksotisk raffinert mat. På den materialistiske siden dominerer kraftig og fet mat, mens de idealistiske legger vekt på at maten skal være sunn og helst hjemmelaget. Det gjøres ingen generelle konklusjoner om forholdet mellom verdier og handling, men det vises en rekke eksempler på at personer med ulik verditilhørighet har ulike tilbøyeligheter når det gjelder både atferd, holdninger og moral. Dette gjelder også i de fleste tilfeller *etter* at det er kontrollert for segmentenes ulike sammensetning av alder, kjønn og utdanning.

Måleinstrumenter

Det har med tiden blitt produsert en mengde ulike instrumenter for surveymåling av verdier. Mange av instrumentene er temmelig ulike i formen, noe som viser at det finnes mange oppfatninger om hvordan verdiorientering bør måles. Noen instrumenter har imidlertid oppnådd større anerkjennelse enn andre. Her vil jeg i første omgang gi en kort presentasjon av de mest

benyttede instrumentene, før jeg tar for meg et sentralt dilemma vedrørende design av verdimåleinstrumenter, nemlig hvorvidt verdier bør måles ved rangering eller vurdering.

Mye brukte måleinstrument

Den første surveystudien av verdier som i ettertid har blitt oppfattet som en slags suksess er Melvin Kohn (1969) sin studie av verdiforskjeller mellom sosiale klasser, publisert i *Class and Conformity*. Verdier ble i denne studien målt ved at en mengde foreldre ble spurt om å plukke ut de tre verdiene de anså som viktigst i oppdragelsen av deres barn.

Noen år senere kom Rokeach på banen med sin *Rokeach Value Survey* (Rokeach, 1973). Etter en serie empiriske analyser kom Rokeach fram til en modell med 18 mål- og 18 middelveidier. I *Rokeach Value Survey* blir respondenten spurt om å rangere disse to settene med 18 ulike verdier i hvert sett, fra «mest viktig» til «minst viktig». Eksempler på terminale verdier kan være *et komfortabelt liv, en fredelig verden, ekte vennskap*, mens eksempler på instrumentelle verdier kan være *ambisiøs, tilgivende* eller *ansvarlig* (Rokeach, 1973: 359–361). Schwartz kritiserer Rokeach Value Survey for blant annet å være for tidkrevende og for komplisert for enkelte lavt utdannede grupper (Schwartz, 2003: 7).

Ingleharts materialisme–postmaterialisme-instrument (Inglehart, 1977) er trolig det mest brukte og mest omdiskuterte måleinstrumentet til dags dato, og har siden tidlig på 1970-tallet blitt benyttet både i en 4-ledds versjon og i en 12-ledds versjon. Leddene består av ulike utsagn formulert som mål for samfunnet, f.eks. «bekjempe stigende prisnivå» eller «beskytte ytringsfriheten», og respondenten bes om å rangere de fire utsagnene innbyrdes etter viktighet. To utsagn er typiske materialistiske mål, og to utsagn er typiske postmaterialistiske mål. Tolvleddsversjonen er delt opp i tre 4-ledds bolker. Her blir respondenten, i tillegg til en innbyrdes rangering av utsagnene, spurt om å oppgi det viktigste, det nest viktigste, og det minst viktige målet for samfunnet av samtlige tolv utsagn. Ingleharts instrument har både blitt kritisert for at det kun måler *en* dimensjon, altså materialisme–postmaterialisme-dimensjonen, og for at leddene (samfunnsmålene) i stor grad påvirkes av eksisterende samfunnsforhold som følge av at det egentlig måler holdninger, ikke verdier (Flanagan, 1987; Hellevik, 1993; Schwartz, 2003).

Hofstede (1980) sitt måleinstrument er mer omfattende enn materialisme–postmaterialisme-instrumentet til Inglehart, og er hovedsaklig rettet mot arbeidslivets verdier. I spørreskjemaet til Hofstede er det listet opp over 50 beskrivelser av individuelle mål i forbindelse med arbeidslivet, f.eks. «jobbe med mennesker som samarbeider godt med hverandre». På en svarskala fra 1 til 5 skal respondenten angi hvor viktige de ulike målene oppfattes å være (fra «av meget stor betydning» til «av meget liten eller ingen betydning»). Selve instrumentets design er svært likt Portrait Value Questionnaire som benyttes i denne rapporten.

Det senest utviklede instrumentet som kan anses for å ha fått relativt stor oppmerksomhet, er *The Schwartz Value Survey* (SVS) (1992). SVS, som er forløperen til *Portrait Value Questionnaire* (PVQ), ble særlig anvendt i en rekke krysskulturelle studier på 1990-tallet (Schwartz & Sagiv, 1995). Dette spørreskjemaet, som har en del fellestrekk med det Hofstede utviklet, består av 57 ledd hvor det beskrives ulike individuelle mål eller livsprinsipper, og det responderes på en 9-punkts svarskala fra -1 («står i motsetning til mine verdier») til 7 («av enorm viktighet»). Med sine 57 ledd er SVS gjerne for omfattende og tidkrevende til å kunne inkorporeres i større surveyer som omhandler flere temaer enn verdier. Den har også vist seg å være problematisk å besvare for en del personer med mangelfull skolegang (Schwartz, 2003).

Rangering eller vurdering?

Teoretisk har Schwartz og Rokeach mye til felles, men deres tilnærming til måling av verdier er ganske ulik (Hitlin & Piliavin, 2004: 365–368). I *Rokeach Value Survey* blir respondenten spurt om å rangere verdier fra viktigst til minst viktig (Rokeach, 1973: 357–361). Schwartz derimot foretrekker å be respondenten vurdere viktigheten av ulike individuelle mål på en viktighetsskala. I *Schwartz Value Survey* benyttes en 9-poengs skala, mens skalaen i *Portrait Value Questionnaire* kun har 6 poeng. Begrunnelsen for en tvungen rangering var, i følge Rokeach, å gjenskape dilemmaet fra faktiske situasjoner hvor individer tvinges til å velge mellom verdier i konflikt. Schwartz mener rangeringstilnærmingen ikke nødvendigvis oppleves som realistisk. For det første kan to eller flere verdier være av samme viktighet for en person. For det andre er folk flest trolig bare vagt klar over sine egne verdier, og rangerer ikke verdier bevisst mot hverandre i en handlingssituasjon.

Rangering skaper dermed unaturlig sterke skiller mellom verdiene. På den annen side kan vurderingstilnærmelsens fravær av skarpe skiller være en analytisk svakhet. I en vurderingssituasjon oppfattes de fleste verdier som ønskelige, mens kun få verdier, hvis noen i det hele tatt, vil oppfattes direkte negativt. Bruk av vurdering for å måle verdier gjør det derfor vanskeligere å skille individer og gruppers verdiorientering fra hverandre. I tillegg anvendes skalaen forskjellig av ulike respondenter. Noen benytter hele skalaens bredde, mens andre holder seg for det meste midt på. Disse analytiske problemene vil ikke oppstå ved rangering. Imidlertid kan man overkomme slike skjevheter ved justering av variablene, slik jeg skal gi et eksempel på i kapittel 3.

3 Verdidimensjoner og verdimåling i NorLAG

De empiriske analysene i rapporten er basert på data fra målinstrumentet Portrait Value Questionnaire (PVQ). PVQ er utviklet av sosialpsykologen Shalom Schwartz og basert på hans teorier om verdier og verdistruktur. I dette kapitlet vil jeg presentere Schwartz sin modell for verdiorientering og vise hvordan denne modellen har likhetstrekk med andre modeller utviklet av andre forskere. Deretter vil jeg gjøre rede for forskjeller mellom den originale PVQ og den fornorskede versjonen som finnes i NorLAG-materialet. Til slutt vil jeg gjøre analyser for å undersøke hvorvidt den overordnede strukturen for PVQ i NorLAG-materialet er valid for norske forhold.

Modeller for verdiorientering. En universell struktur?

En *verdiorientering* viser til en posisjon langs en verdiindeks eller en posisjon i et rom med flere verdidimensjoner. Dette til forskjell fra et *verdisystem* som er en rangering av ulike verdier.

Schwartz sin modell for verdiorientering er utviklet med utgangspunkt i Rokeach sine 36 ulike verdier. Ved hjelp av en mindre surveyundersøkelse blant lærere og studenter hvor Rokeach sine verdier rangeres i forhold til hverandre, finner Schwartz at noen typer verdier korrelerer i stor grad. Han finner videre at enkelte verdier opptrer i klynger når de plasseres i et todimensjonalt rom på bakgrunn av innbyrdes korrelasjon (Schwartz & Bilsky, 1987). Verdier innen samme klynge refererer i følge Schwartz til den samme grunnleggende motivasjon. Schwartz kritiserer Rokeach for å ha oversett viktige deler av verdiuniverset, som tradisjons- og kontroll-relaterte verdier. Han finner heller ikke noe empirisk eller teoretisk belegg for å beholde Rokeach sin distinksjon mellom mål- og middelverdier (instrumental and terminal values) (Schwartz, 1992). Etter oppfølgende studier finner Schwartz de ti distinkte motivasjonelle domene som er grunnverdier i Portrait Value Questionnaire (PVQ).

Schwartz skiller mellom grunnverdier og spesifikke verdier (se tabell 3.1). De ti verdiene som er representert i NorLAG-dataene tilsvarer de ti

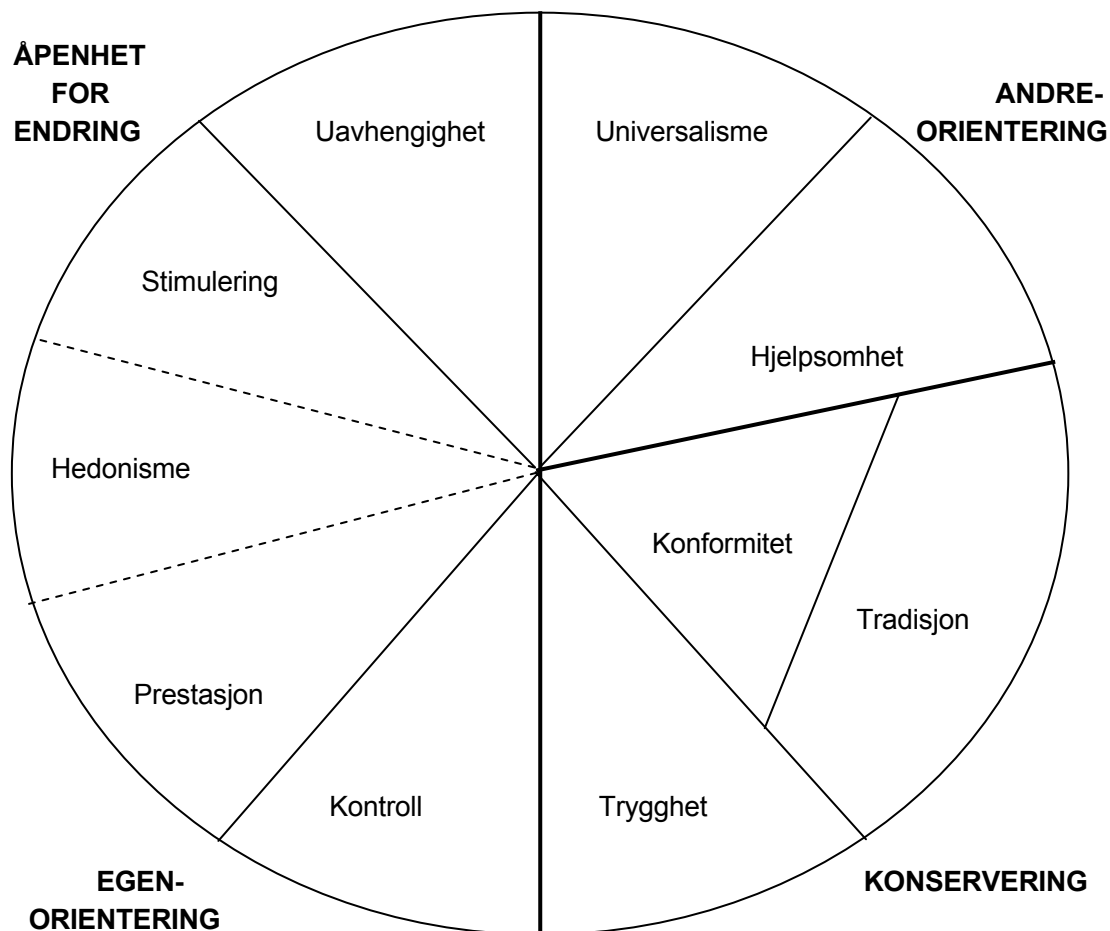
grunnverdiene i Schwartz sin modell. De spesifikke verdiene representerer grunnverdiene ved at de fremmer det samme overordnede målet. Schwartz finner støtte for denne inndelingen i analyser fra 210 forskjellige utvalg fra 67 land (Schwartz, 2003).

Tabell 3.1. Oversikt over grunnverdier og spesifikke verdier hos i NorLAGs PVQ.

Grunnverdier	Spesifikke verdier
Kontroll (power)	Autoritet, velstand
Prestasjon (achievement)	Suksess, kapasitet
Hedonisme (hedonism)	Glede seg over livet, nytelse
Stimulering (stimulation)	Et variert liv, et spennende liv
Uavhengighet (self-direction)	Kreativitet, velge egne mål
Universalisme (universalism)	Tolerant, sosial rettferdighet, beskytte miljøet
Hjelpsomhet (benevolence)	Hjelpsom, lojal
Tradisjon (tradition)	Ydmyk, respekt for tradisjon
Konformitet (conformity)	Høflighet, lydighet
Trygghet (security)	Nasjonal sikkerhet, renslighet

Grafisk opptrer basisverdiene som kakestykker i en sirkel (se figur 3.1), hvor verdiene vis á vis hverandre representerer verdier som står i et motsetningsforhold, mens verdiene som ligger ved siden av hverandre i stor grad er forenlige. Med det menes at dersom en person setter en av de ti verdiene i sirkelen spesielt høyt, er det stor sjanse for at også nabovertiene verdsettes høyt.

Figur 3.1. Schwartz sin verdisirkel over relasjonen mellom de ti ulike verdidomenene.

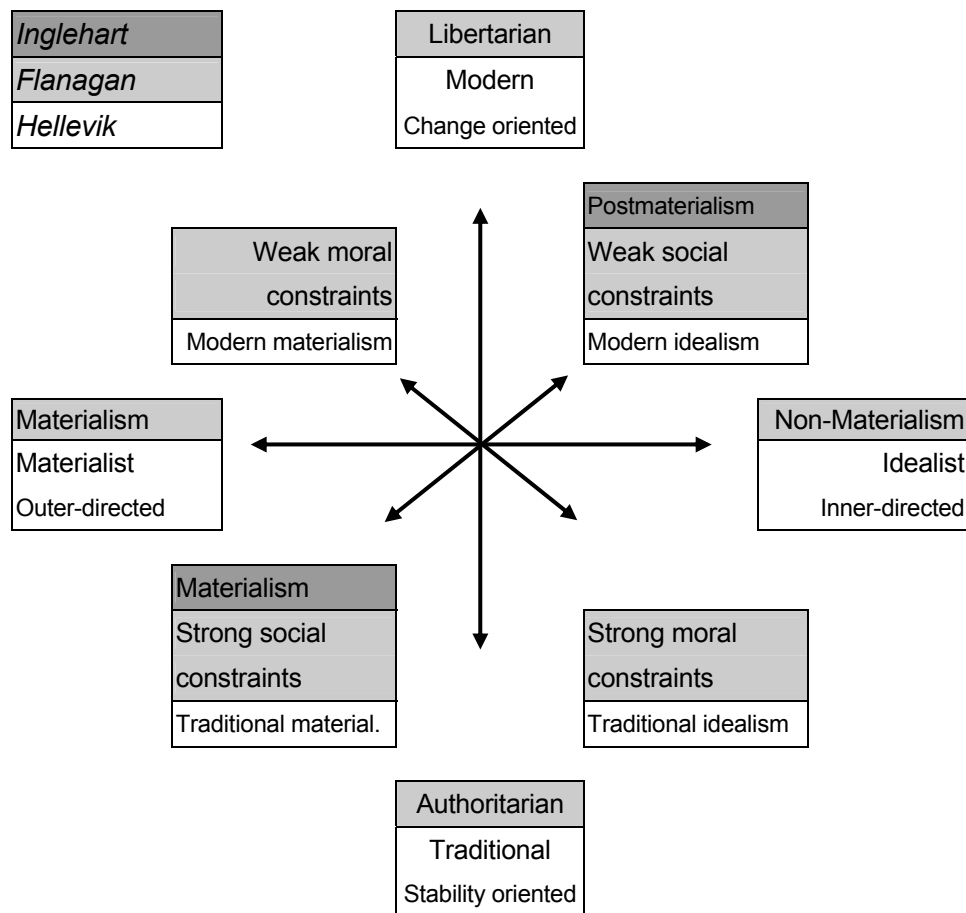
Denne verdistrukturen kan slås sammen til to kryssende dimensjoner. Den ene dimensjonen er *egenorientering–andreorientering*, med *prestasjon* og *kontroll* på den ene siden og *universalisme* og *hjelpsomhet* på den andre siden. Den andre dimensjonen er *konservering–åpenhet for endring*, med *uavhengighet* og *stimulering* på den ene siden og *trygghet*, *konformitet* og *tradisjon* på den andre siden. *Hedonisme* faller utenfor kategoriseringen men har i seg elementer av både egenorientering og åpenhet for endring. (Schwartz, 2003: kap. 7.1.3)

Det er også mulig å dele de ti grunnverdiene inn i verdier som fremmer henholdsvis *individuelle* interesser (kontroll, prestasjon, hedonisme, stimulering, uavhengighet), *kollektive* interesser (hjelpsomhet, konformitet, tradisjon) og verdier som fremmer begge deler (universalisme, trygghet). (Schwartz, 2003: kap. 7.1.5)

Schwartz er ikke den eneste som har utviklet en modell med kryssende verdidimensjoner. Ottar Hellevik (2002) sammenligner sin egen modell med Inglehart og Scott Flanagan sine modeller i figur 3.2 nedenfor. Dersom man vrir Schwartz sin verdisirkel (figur 3.1) ca. en kvart omdreining til høyre, slik at *åpenhet for endring* blir stående på toppen, passer Schwartz sin sirkulære modell påfallende godt med modellene til Hellevik, Flanagan og Inglehart. Rokeach sine to dimensjoner – frihet og likhet – kan også gis en plass i denne figuren, henholdsvis med høy grad av frihet i topp og høy grad av likhet mot høyre.

Figur 3.2. Dimensjoner for verdiorientering som anvendt hos henholdsvis Inglehart, Flanagan and Hellevik (Hellevik, 2002a)

I nyere studier benytter også Inglehart en todimensjonal modell bestående av dimensjonene tradisjonell–sekulær-rasjonell og overlevelseselutfoldelse. Tatt i betraktning spørsmålene som brukes til å danne de to dimensjonene (Inglehart & Baker, 2000), vil jeg anta at *overlevelse–selvutfoldelse* omtrentlig tilsvarer Inglehart sin gamle dimensjon, *materialisme–post-materialisme*, mens *tradisjonell–sekulær-rasjonell* krysser denne akse vinkelrett.

Hofstedes modell for verdier kan også stemme med en slik struktur. Hofstede (2001) opererer med hele fem verdidimensjoner, men dersom man ser nærmere på disse dimensjonene finner man raskt likhetstrekk med motpoler innenfor de todimensjonale modellene. De fem dimensjonene til Hofstede er: *maktavstand*, *individualisme*, *maskulinitet*, *tvilsunnvikelse* og *langsiktighet*. Dimensjonen *maktavstand* knyttes til hvorvidt det er akseptabelt med store maktforskjeller eller ikke, som kan tilsvare *kontroll–universalisme* i Schwartz sin modell (figur 3.1). Hofstedes *individualisme*-dimensjon kan tilsvare motsetningen *uavhengighet/stimulering* versus *konformitet/tradisjon*, og *maskulinitet*-dimensjonen kan tilsvare *prestasjon* versus *hjelpsomhet*. *Tvilsunnvikelse* har å gjøre med regelorientering og aksept for ulike meninger, og ligner trolig *trygghet* versus *uavhengighet* i Schwartz sin modell. Den siste dimensjonen til Hofstede er *langsiktighet*. Motpolen på denne dimensjonen, *kortsiktighet*, kan trolig kobles til verdier med en slags impulsiv kvalitet over seg, som *hedonisme* og *stimulering*. I så fall skal verdier som *tradisjon* og *hjelpsomhet* tilsvare *langsiktighetsdimensjonen* i følge Schwartz sin modell.

Verdiforskningen har blitt kritisert for mangel på konsensus og standardisering både på det teoretiske og empiriske plan (Hechter et al., 1993; Hitlin & Piliavin, 2004; Spates, 1983). Til tross for dette viser altså modeller som er utviklet uavhengig av hverandre åpenbare strukturelle likhetstrekk. Dette styrker verdiforskningens troverdighet. Verdier er et abstrakt begrep, men det faktum at de samme mønstrene oppstår i flere ulike forskningsprosjekter styrker troen på verdibegrepet og at det *noe* som faktisk måles gjenspeiler noe konkret og virkelig i menneskets tenkemåte.

Modifisering av Portrait Value Questionnaire i NorLAG

Spørsmålsbatteriet som er benyttet i NorLAG er en modifisert versjon av den *Portrait Value Questionnaire* (Schwartz, 2003) som ble anvendt i ESS (European Social Survey) (se tabell 5 i vedlegg for komplett liste over PVQ i NorLAG).

I originalversjonen har leddene i PVQ separate formuleringer for menn og kvinner, mens samtlige ledd er i NorLAG gitt en kjønnsnøytral form. Videre består hvert spørsmål i originalversjonen av to setninger som beskriver sammenfallende trekk hos en person, på to ulike måter, mens det i NorLAG-versjonen kun er *en* setning per spørsmål. Det betyr at i NorLAG er enten

den ene setningen utelatt, eller så er meningsinnholdet i de to setningene slått sammen til en setning.

Tre av de 21 leddene i ESS-versjonen er i NorLAG erstattet med andre ledd. De nye leddene er hentet fra en 40-ledds versjon av PVQ (Schwartz et al., 2001), og tilhører de samme verdidomenene som de originale leddene som ble fjernet. Begge de to originale leddene for *tradisjon (tradition)*, er byttet ut med ledd som antas å være mer aktuelle for norske forhold⁴. Det samme er tilfellet for et av leddene som tilhører verdidomenet *trygghet (security)*⁵.

Validering av Portrait Value Questionnaire

I dette kapitlet vil jeg undersøke hvorvidt NorLAG-versjonen av PVQ samsvarer med det teoretiske fundamentet, nemlig mønsteret i Schwartz sin verdisirkel.

Faktoranalyse

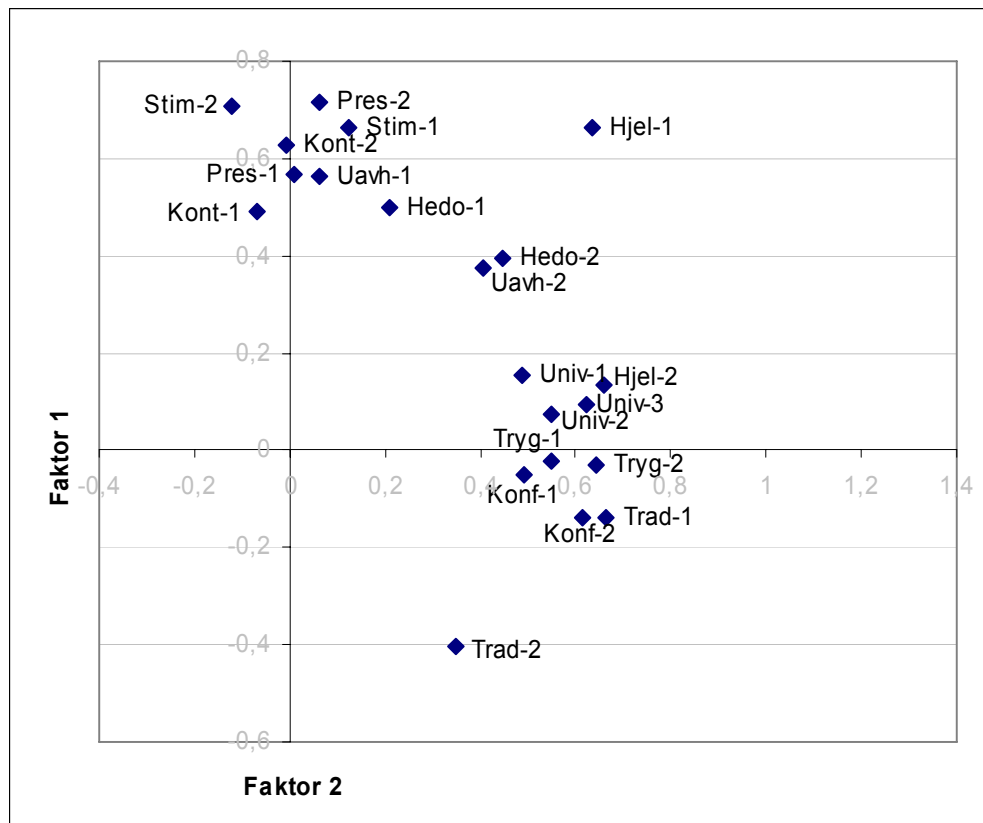
Verdisirkelen til Schwartz (figur 3.1) er konstruert med utgangspunkt i en rotasjon i et todimensjonalt rom, ala faktoranalyse (Schwartz & Bilsky, 1990). Dersom de 21 spørsmålene i NorLAG faktoranalyseres og roteres slik at man får et todimensjonalt rom, skal de ideelt sett danne et mønster som stemmer overens med verdisirkelen. Nærmere bestemt bør det dannes en sirkel hvor de ulike verdiene som ligger nære hverandre i verdisirkelen også ligger nære hverandre i faktorrotasjonen. Figuren fra faktoranalysen viser imidlertid ikke det forventede mønsteret (se figur 3.3). Man kan dermed, i første omgang, ikke si at instrumentet fungerer som forventet.

Figur 3.3. Faktoranalyse av de 21 verdivariablene med varimax rotasjon (faktorladninger).

---

⁴ «He thinks it's important **not** to ask for more than what you have. He believes that people should be satisfied with what they have» og «Religious belief is important to him. He tries hard to do what his religion requires» er byttet ut med «Det er viktig for denne personen å følge den skikk og bruk en har blitt lært opp til» og «Det er viktig for denne personen å være beskjeden og ikke peke seg ut».

⁵ «It is very important to him that his country be safe from threats from within and without. He is concerned that social order be protected» er byttet ut med «Det er viktig for denne personen at det er ordentlig og rent omkring seg».

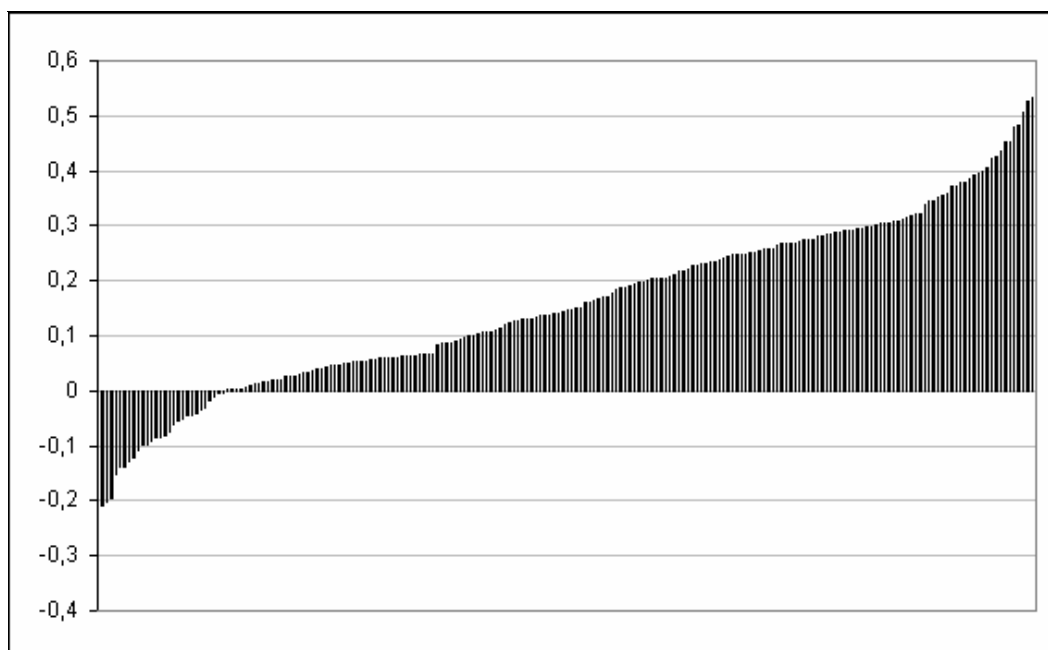

Forklaring på punktenes navn: Hedo=Hedonisme, Hjel=Hjelpsomhet, Konf=Konformitet, Kont=Kontroll, Pres=Prestasjon, Stim=Stimulering, Trad=Tradisjonell, Tryg=Trygghet, Uavh=Uavhengighet, Univ=Universalisme. Tallet bak forkortelsen viser til rekkefølgen i spørreskjemaet (se vedlegg, tabell 5).

Fra figuren kan man se at verdiene skiller seg i to klynger, som lader positivt på hver sin faktor. Bare noen få verdier lader negativt på en av aksene. Dette tyder på at det er et positivt skjevt svarmønster (respons-sett) hos mange av respondentene. En oversikt over samtlige parvise korrelasjoner, i figur 3.4 nedenfor, viser at det er klar overvekt av positive korrelasjoner (84%). Det betyr at mange har en tendens til å bruke svarskalaen nokså likt for de ulike leddene i spørsmålssettet. Trolig benytter mange seg hovedsaklig av den øverste halvdel av 1–6 skalaen, dette til tross for at flere verdier kan anses som motsetninger⁶.

⁶ F.eks. «å følge den skikk og bruk en har blitt lært opp til» kontra «å bestemme selv hvordan en skal leve livet sitt». (Se også tabell 1-4 i vedlegg)

Figur 3.4. Rangert oversikt over de 210 parvise korrelasjonene mellom de 21 spørsmålene (Pearson's r).

Overvekten av positive korrelasjoner kan delvis skyldes at verdibegrepet av natur referer til noe positivt, noe av verdi⁷. Det betyr at enkelte verdier verdsettes høyere enn andre, men at selv de lavest prioriterte verdiene verdsettes til en viss grad⁸. Denne lave forekomsten av negative korrelasjoner, forhindrer at de roterte faktorladningene til de 21 spørsmålene danner den forventede sirkelen i koordinatsystemet. Dette problemet kan imidlertid løses ved å sentrere svarene rundt gjennomsnittet. En slik justering vil samtidig kunne løse et annet potensielt problem, nemlig ulik bruk av svarskalaen. Det kan både tenkes at enkelte respondenter gir mer ekstreme svar enn andre (bruker hele skalaen) og at noen bruker den øvre del av skalaen mens andre bruker den nedre. Dette er en potensiell feilkilde for senere analyser ettersom det interessante er hvilke verdier den enkelte respondenten *prioriterer* høyest, ikke hvilket poeng på skalaen som oppnås.

⁷ Jf. punkt 2 i Schwartz sin definisjon (se kapittel 2.2): «Values refer to desirable goals» (Schwartz 2003: kap. 7.1)

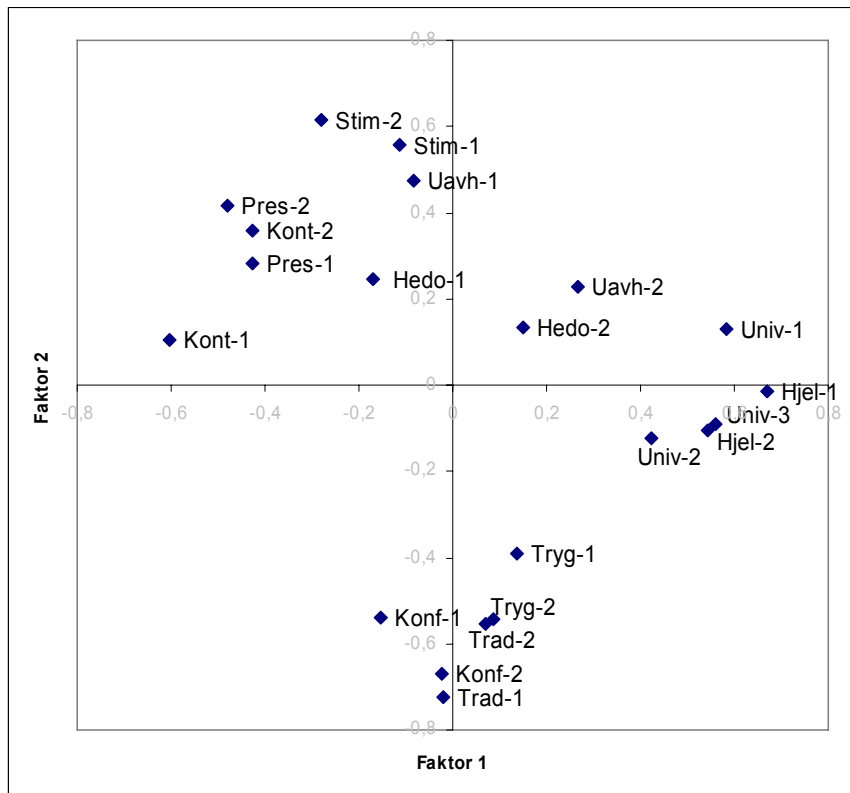
⁸ Hvorvidt det her er snakk om klare motsetninger eller rene valensspørsmål kan diskuteres. Det finnes kombinasjoner av ledd i spørreskjemaet som man med rimelig grunn kan forvente at skal opptre i hver sin ende av svarskalaen (se tabell 1-4 i vedlegg).

Justering av svarskala og ny faktoranalyse

For å justere for overvekt av positive korrelasjoner og ulik bruk av skalaen vil jeg sentrere svarene til hver respondent (på hvert enkelt spørsmål), rundt respondentens gjennomsnittlige svarverdi⁹.

Ved en rotert faktoranalyse av de justerte variablene (sentrert rundt gjennomsnitt) blir resultatet langt mer likt det som var forventet ut fra modellen til Schwartz, altså en sirkel (se figur 3.5). I figur 3.5 er forøvrig figuren vridd ett hakk mot høyre. Faktor 2 ligger nå vannrett mens faktor 1 ligger loddrett og er snudd på hodet i forhold til pluss og minus. Dette har jeg valgt å gjøre for lettere å kunne sammenligne diagrammet med dimensjoner fra andre modeller for verdiorientering slik de er gjengitt i figur 3.2.

Figur 3.5. Faktoranalyse av de 21 justerte verdivariablene (sentrert rundt gjennomsnitt) med varimax rotasjon (faktorladninger).

⁹ De nye sentrerte variablene lages ved å først addere skåren for samtlige 21 spørsmål og dele de på 21 for hver respondent, slik: $M = (spm\_a + spm\_b + spm\_c \dots + spm\_u) / 21$. Den nye variabelen (M) angir gjennomsnittssvaret hos hver enkelt respondent. Deretter lages en ny variabel for hvert enkelt spørsmål ved å trekke gjennomsnittet (M) fra det opprinnelige svaret, slik: $Spm\_a\_ny = Spm\_a - M$

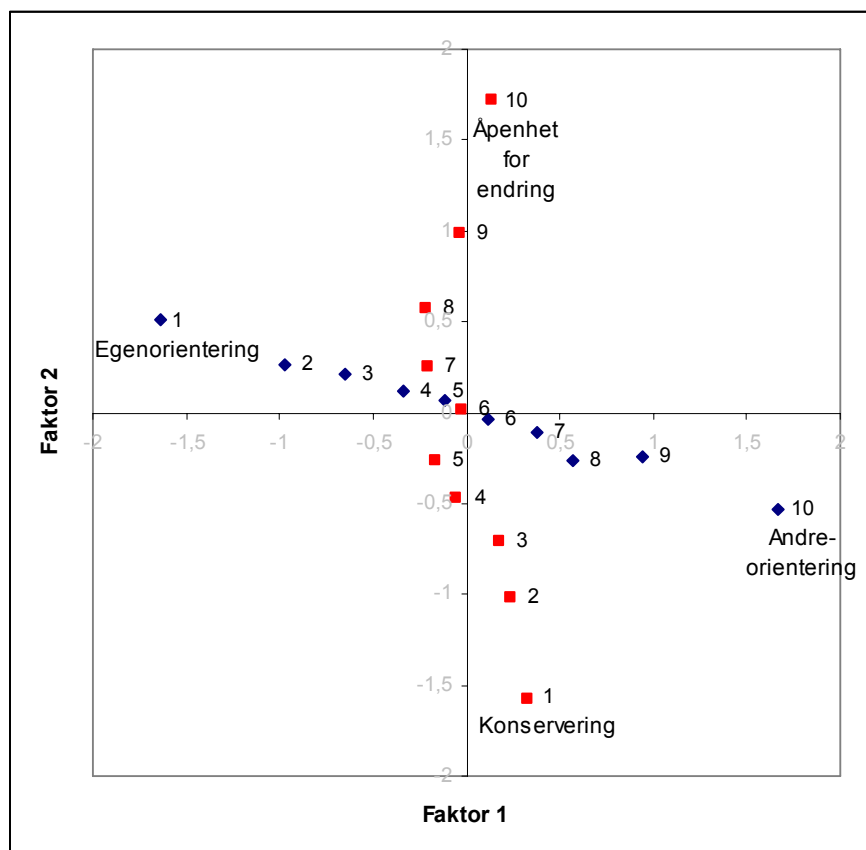
Både de seks konserveringsvariablene (konformitet, tradisjon og trygghet) og de fem andreorienteringsvariablene (universalisme, hjelpsomhet) samles i hver sin klynge. Variablene som tilhører *åpenhet for endring* (uavhengighet, stimulering, hedonisme) og egenorienteringsskalaen ligger noe mer spredt men likevel innen rimelig innbyrdes avstand. Den innbyrdes rekkefølgen i klyngene stemmer imidlertid ikke helt overens med Schwartz sin verdisirkel. Dette er ikke spesielt urovekkende for de videre analysene. Så lenge de riktige variablene befinner seg i riktig klynge lover det godt for bruk av additive indekser. Resultatene kan imidlertid tyde på at instrumentet har et reliabilitetsproblem med tanke på analyser av enkeltspørsmål og enkeltverdier, noe som forøvrig stemmer godt med Schwartz sin egen testing av instrumentet (Schwartz 2003:19).

Figur 3.5 viser at det er et tomrom mellom egenorienterings- og konserveringsspørsmålene. Dette kan tyde på at instrumentet ikke måler hele verdispekteret på en tilstrekkelig utfyllende måte. Det kan m.a.o. tyde på at instrumentet mangler spørsmål som representerer dette området. Videre viser figuren at konserveringsspørsmålene klynges så nært sammen at de ser nærmest ut til å representere en og samme verdi. Begge disse forholdene kan tenkes å skyldes særegenheter ved norske forhold. Når det gjelder sammenklyngningen av konserveringsspørsmålene, kan dette også skyldes at store deler av utvalget prioriterer disse verdiene høyt, noe som gjør det vanskeligere å skille ut de spesifikke verdiene egenart kun på bakgrunn av respondentenes svar. Dette kan igjen føre til at de ulike konserveringsspørsmålene klumpes sammen i den roterte faktoranalysen.

De to dimensjonene

Analysen av de spesifikke verdiene viste at det forelå noen svakheter på dette nivået, noe som tyder på at det kan være fordelaktig å slå sammen disse til indekser. Det kan derfor være interessant og se hvordan dimensjonene fra Schwartz sin verdisirkel, *egenorientering–andreorientering* og *konservering–åpenhet for endring*, stemmer overens med de to faktorene fra faktoranalysen (se figur 3.6).

Figur 3.6. Gjennomsnittlige faktorskårer for de to tidelte dimensjonsindeksene¹⁰:

Figur 3.6 viser at de to indeksene fra Schwartz sin modell stemmer godt overens med de to faktorene fra faktoranalysen, samtidig som det også vises noen skjevheter. Egen- vs. andreorienteringsindeksen ligger litt på skrå i forhold til den horisontale akse, mens åpenhet for endring–konserveringsindeksen stort sett følger den loddrette akse. Dette mønsteret viser at de som skårer høyt på konservering også har en svak tendens til å skåre høyt på andreorientering, hvilket betyr at de to indeksene ikke er fullstendig ukorrelet (se tabell 3.2).

¹⁰ De enkelte verdivariablene er slått sammen til to indekser, og med bakgrunn i den kumulative prosentfordelingen er de kodet om til tidelte variabler med tilnærmet like mange respondenter i hver del. Koordinatene til hver del av disse tidelte indeksene er bestemt ved en gjennomsnittsanalyse med de to indeksene som uavhengige variabler, og de to faktorskårevariablene fra faktoranalysen ovenfor som avhengige variabler.

Tabell 3.2. Korrelasjonsmatrise med «Pearson's r»:

	Faktor 1	Faktor 2	Egenorientering / Andreorientering	Åpenhet for endring / Konservering
Faktor 1	1	0	0,30	0,96
Faktor 2	0	1	0,93	0,07
Egenorientering / Andreorientering	0,30	0,93	1	0,33
Åpenhet for endring / Konservering	0,96	0,07	0,33	1

De to indeksene har en korrelasjon på 0,33 (hvor 0 betyr ingen og 1 betyr fullstendig korrelasjon). Videre viser tabellen at åpenhet for endring–konserveringsskalaen er temmelig nære både fullstendig korrelasjon og 0-korrelasjon med de respektive faktorene, mens egen- og andreorienteringsskalaen korrelerer høyt med faktor 2, som den skal, men litt høyere enn ønskelig med faktor 1.

Oppsummering og konsekvenser for videre analyser

Den første faktoranalysen med de 21 ikke-justerte verdivariablene ga ikke et tilfredsstillende resultat. Analyser viste at det var usedvanlig mange positive korrelasjoner som følge av et positivt skjevt svarmønster. Etter at dette ble justert for (gjennom å sentrere svarene rundt gjennomsnittet) svarte mønsteret fra den roterte faktoranalysen i langt større grad til det teoretisk forventede, nemlig Schwartz sin verdisirkel.

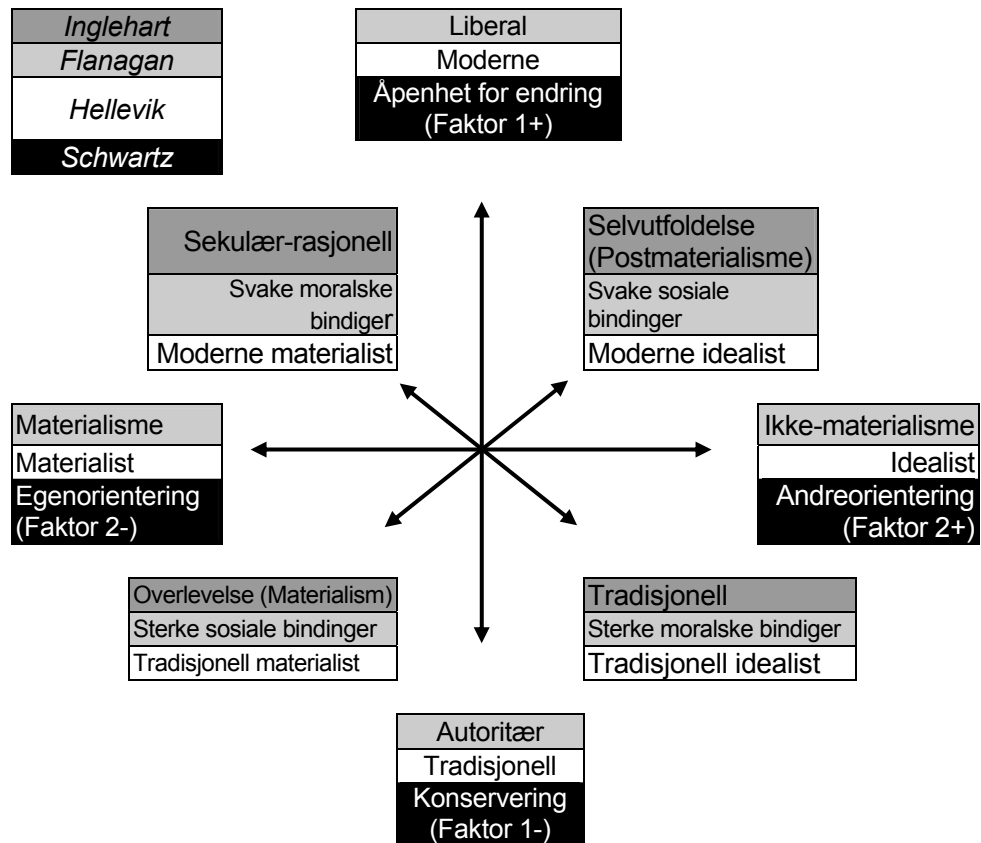
Det viste seg videre at de to faktorene fra faktoranalysen (av de justerte variablene) lå temmelig nært opp til de to dimensjonsindeksene konservering–åpenhet for endring og egenorientering–andreorientering (figur 3.6). Som følge av dette vil jeg benytte de to faktorskårevariablene i de videre analysene som representanter for de to hoveddimensjonene i Schwartz sin verdisirkel.

Forøvrig viste analysene at indeksen egenorientering–andreorientering lå noe skrått i forhold til faktorene, noe som kan tolkes som at faktor 2 egentlig representerer noe litt annet enn akkurat denne teoretiske dimensjonen. I følge Schwartz sin verdisirkel representerer den negative delen av faktor 2 en mellomting av *egenorientering* og *konservering*, men likevel noe

som er nærmere *egenorientering* enn *konservering*, mens den positive delen av faktor 2 i størst grad representerer *andreorientering* samtidig som den ligger litt i retning av *åpenhet for endring*. Jeg anser imidlertid disse avvikene for å være såpass små at jeg likevel vil anse de to variablene med faktorskårer som tilnærmet like de to teoretisk funderte dimensjonene i de videre analysene. Det kan likevel være verdifullt å være klar over disse mindre skjevhetene når det senere skal trekkes konklusjoner av analysene.

Basert på det teoretiske innholdet i disse dimensjonene, samt funnene i dette kapitlet, finner jeg det nærliggende å tolke de to dimensjonene (faktorene) i PVQ som sammenlignbare med Hellevik, Flanagan og Inglehart sine dimensjoner.

Figur 3.7. Antatt overensstemmelse mellom ulike modeller for verdiorientering.

4 Tidligere forskning

Aldersforskjeller er, om ikke helt glemt, så et tema som er underordnet i verdiforskningen. Langt vanligere har det vært å studere kjønnsforskjeller og ikke minst de geografiske og etniske skillelinjene, særlig i store studier som *World Value Survey* og *European Values Survey*. De største og mest velkjente verdistudiene er såkalte krysskulturelle studier, hvor det samles inn data fra ulike land og verdensdeler, og hvor ulike land og regioners verdiorientering sammenlignes. Men det er likevel mulig å finne analyser av aldersforskjeller i mindre studier og som avsnitt i større studier, både gjort med tidsseriedata og tverrsnittsdata. Jeg vil i dette kapittelet nevne de viktigste funnene på verdiforskjeller mellom aldersgrupper, internasjonalt og i Skandinavia.

Internasjonale studier

Inglehart sitt 4-ledds batteri, ment å måle verdidimensjonen materialisme–postmaterialisme, har blitt benyttet i diverse surveyer så og si hvert år siden 1970. Statistikk fra perioden 1970–1999¹¹, basert på denne metoden, gir temmelig klar støtte til generasjonshypotesen (Norris & Inglehart, 2003: 99–107). Analysen viser at hver nye generasjon er mer postmaterialistisk orientert enn den foregående, og ingenting tyder på at man blir mer materialistisk og mindre postmaterialistisk med alderen. Den totale forekomsten av materialistiske versus postmaterialistiske verdier svinger noe fram og tilbake, men dette ser ut til å være periodeeffekter, dvs. bevegelser i verdiorienteringen i måleperioden hvor hele befolkningen tar ett skritt i en bestemt retning, mens forskjellene generasjonene i mellom forblir så og si konstant. Denne analysen viser forøvrig også at utviklingen mot at nye generasjoner har mer postmaterialistiske verdier er temmelig jevn i alle generasjoner, altså ingen tydelige knekk i utviklingskurven. Den eldste aldersgruppen i denne analysen er født i perioden 1886–1905 og den yngste er født i perioden 1956–1965.

---

¹¹ Dataene som er benyttet i denne analysen er innhentet fra Storbritannia, Frankrike, Vest-Tyskland, Italia, Belgia og Nederland (Inglehart & Welzel, 2005)

Tall fra *World Values Survey* tyder på at verdiforskjellene mellom aldersgrupper i vestlige samfunn er større enn i muslimske samfunn (Norris & Inglehart, 2003). De yngste vestlige generasjonene er langt mer positive til likestilling mellom kjønn, homoseksualitet, abort og skilsmisse enn de eldste. I muslimske samfunn derimot er det tradisjonelle holdninger som dominerer i samtlige aldersgrupper. Faktisk er de eldste aldersgruppene i vestlige samfunn mer på linje med befolkningen i muslimske samfunn enn med de yngste generasjonene i sine egne samfunn. Dette eksemplet er imidlertid basert på holdninger til seksuell liberalisering, hvor muslimske og vestlige land trolig står langt fra hverandre, og er kun et utsnitt av en omfattende verdiundersøkelse.

European Value Study er en survey som ble gjennomført i 1981, 1990 og 1999/2000 i de fleste europeiske land i tillegg til USA og Canada, og består av en mengde verdi og holdningsspørsmål. Resultater fra undersøkelsen er blant annet publisert av Ester, Halman & de Moor (1993), og viser sprikende resultater angående aldersforskjeller og utvikling av verdimønster. F.eks. blir kulturell homogenitet innenfor ekteskapet viktigere med økende alder, samtidig som de yngste kohortene blir stadig mer åpne for kulturell heterogenitet, men dette gjelder for Europa, og ikke USA. Holdninger til abort ser ut til å gå mot *mindre* valgfrihet, både som følge av kohortforskyving og som alderseffekt, samtidig som en individualistisk holdning til økonomi ser ut til øke, spesielt blant de yngste kohortene. Ruud de Moor konkluderer med følgende:

A general conclusion of this study is that the modernization theory and ideas about the globalization of values is far too general to explain the dynamics of change in various value domains and the change in each domain in the different countries. Empirically founded partial theories are needed. (Ester et al., 1993)

Skandinaviske studier

Gjennom Norsk Monitor-prosjektet er det samlet inn verdidata fra representative utvalg av den norske befolkningen hvert andre år siden 1985. Analyser av dette materialet viser forekomster av både kohorteffekter, livsfaseeffekter og periodeeffekter (Hellevik, 2002a).

Hellevik opererer med 25 såkalte verdipar som står i motsetning til hverandre. Frigjorthet–puritanisme er det verdiparet hvor gjennomsnittet har

endret seg mest fra 1986–2001. Endringen i befolkningen fra 1986–2001 er imidlertid så kraftig at den ikke i sin helhet kan forklares med utskiftning av befolkningen. Her spiller m.a.o. periodeeffekten inn sammen med generasjonseffekten. Det samme kan sies om verdiparene rural–urban, teknologi–anti-teknologi, hedonisme–nøysomhet. Hellevik konkluderer med at dette hovedsaklig skyldes utskiftning av eldre kohorter med nyere kohorter (generasjonseffekt), men også at de eldre generasjonene har blitt mer positive til «ungdommelige» verdier (periodeeffekt). Nedprioritering av helsehensyn (anti-helse–helse) og ønske om likestilling mellom kjønnene (likestilling–tradisjonelle kjønnsroller) har også hatt en betydelig økning fra 1986 til 2001. Denne økningen kan i sin helhet forklares med generasjonsutskiftning.

Når det gjelder verdiparet forbruk–sparing er det en klar tendens mot økende preferanse for såkalt øyeblikksforbruk. Dette skyldes trolig generasjonsutskifting, men mange blir mer opptatt av å trygge økonomien med alderen, slik at virkningen av generasjonsutskiftningen blir noe svekket av en livsfaseeffekt. Det samme gjelder lovforakt–lovrespekt, ved at lovrespekten øker med alderen. Verdipar som individualitet–konformitet, ikke-religiøsitet–religiøsitet og risiko–trygghet endrer seg også gjennom livsløpet, og i Helleviks materiale utligner livsfaseeffekten fullstendig effekten av generasjonsutskiftning for disse verdiene, slik at resultatet er et uendret befolkningsgjennomsnitt.

På dimensjonsnivå (moderne–tradisjonell, materialistisk–idealistisk, se figur 3.2) finner Hellevik at forskjellene mellom aldersgrupper i størst grad befinner seg langs moderne–tradisjonell-dimensjonen (Hellevik, 2001). De nye generasjonene blir stadig mer *moderne* i sin verdiorientering, samtidig som hver generasjon blir gradvis mer *tradisjonell* med alderen. Resultatene tyder med andre ord på at aldersforskjellene langs denne dimensjonen skyldes både generasjonseffekter og livsfaseeffekter. Videre er de yngste generasjonene noe mer *materialistiske* enn de eldste. Forøvrig har alle generasjonene unntatt de aller eldste beveget i *materialistisk* retning fra 1986 til 1998, noe som strider mot Inglehart sin postmaterialismeteorologi. At verdiorienteringen har tatt en mer materialistisk retning for generasjonene som ble preget av 1980-tallet kan i følge Hellevik (2001) skyldes at dette tiåret var en terskel der vi i Norge gikk fra nøktern trygghet til materialistisk overflod, og at dette har endret retningen på verdiutviklingen.

Hammarström gjorde tidlig på 1990-tallet en studie av verdiforskjeller mellom generasjoner i Sverige, hvor en noe modifisert versjon av *Rokeach Value Survey* (se kapittel 2) ble benyttet (Hammarström, 1993). Denne studien har et noe spesielt design, hvor personer som tilhører hver sin generasjon i samme familie er respondenter, nærmere bestemt 888 individer mellom 15 og 97 år fra tre generasjoner tilhørende samme familie. Hammarström konkluderer med at hun finner overraskende stor grad av verdilikhhet mellom de tre generasjonene. Studien finner ingenting som tyder på forekomsten av ett spesielt brytningspunkt eller vannskille mellom de tre generasjonene, som man skulle kunne forvente dersom raske samfunnsendringer var årsaken til verdiforskjellene. De forskjellene som finnes ser derimot ut til å bestå av en jevn forskyving med moderat styrke. Størst generasjonsforskjell finnes i jantelovdimensjonen, «å innse at man ikke er verdt mer enn andre» i den ene enden, og «å tro på sine egne evner» i motsatt ende¹². Videre viser studien en økt prioritering av kompetanseverdier framfor moralverdier hos den yngste generasjonen, hvilket betyr økt fokus på indre styring, f.eks. ønsket om å prestere og å utvikle seg, framfor ytre styring, som samvittighet og religiøs moral. Denne generasjonsforskjellen finnes imidlertid bare for de lavt utdannede. De høyt utdannede er like kompetanseorientert i alle generasjoner. Forskjellen mellom kjønnene er også tydelig på dette området. Kvinner prioriterer moralverdier i langt større grad enn menn, og kanskje noe overraskende er forskjellene mellom kjønnene størst i den yngste generasjonen. Studien viser videre at vekt på kompetanseverdier sammenfaller med bakgrunnsvariabler som økt urbanisering, økt utdanning og fri oppdragelse. Men effektene er likevel ikke kraftigere enn at generasjonsforskjellene i utdanning og bosted er større enn generasjonsforskjellene i verdiorientering. Hammarström konkluderer med at hypotesen om at økning i utdanningsnivå kan forklare verdiendringene, kun får delvis støtte.

Som del av *European Values Study* prosjektet ble det samlet inn verdidata fra Danmark i 1981 og i 1990. Analyser og resultater er gjengitt i boken *Danskernes verdier* av Riis og Gundelach (1992). I denne studien støttes livsløpsforklaringen i større grad enn i noen av de andre nevnte studiene. I konklusjonen skriver de:

---

¹² Denne dimensjonen er ikke opprinnelig en del av *Rokeach Value Survey*, men ble laget spesielt for denne svenske studien.

Analysen af de tre hovedtyper af forklaringer har altså vist, at generationshypotesen langt fra kan stå alene. Generelt er der ikke noget, der tyder på, at værdier fastlægges i ungdommen og fastholdes resten af livet. Tværtimod ser det ud til, at værdierne skifter i takt med livssituationerne. (Riis & Gundelach, 1992: 208)

Videre viser studien en tendens til at verdier som før så ut til ha en sammenheng med hverandre, og gjerne dannet et vanlig verdisystem, nå opptrer mer oppsplittet og flytende. Men noen tendenser er klare. De eldste er mer arbeidsorienterte, autoritetstro, og knytter seg i større grad til samfunnets institusjoner som kjernefamilien og nasjonen. De middelaldrende er mer orientert mot frihet, medbestemmelse og selvstendighet enn de aller yngste. De yngste ser ut til å være noe mer konservative enn sin foreldregenerasjon, ved at de både er mer materialistiske og mer autoritetstro.

Hovedlinjer i tidligere forskning

Flere av studiene har tildels motstridende funn vedrørende generasjonseffekter, livsfaseeffekter og periodeeffekter. Inglehart & Welzel (2005) finner få tegn til livsfaseeffekter og anser generasjonseffekten som den mest dominerende. Kohortanalyser av data fra 1970 til 2000 fra Inglehart sitt materialisme–postmaterialisme-instrument viser nærmest ingen tegn til livsfaseeffekter, men snarere at hver nye generasjon blir mer postmaterialistisk enn den forrige og at alle generasjoner blir mer postmaterialistiske gjennom livsløpet. Gundelach og Riis (1992) på sin side, mener livsfaseeffektene er meget sterke og at lite tyder på at verdier er stabile over tid, mens Hellevik (2001) finner temmelig solide forekomster av både generasjons- og livsfaseeffekter. Funns fra materialet til Norsk Monitor tyder på at det finnes ulike utviklingsmønstre for ulike verdier (Hellevik, 2002a), og at generasjons- og livsfaseeffekter påvirker ulike verdier i ulik grad. Dette ser med andre ord ut til å være et område hvor det er vanskelig å komme fram til entydige svar. Imidlertid ser det ut til å være enighet om forekomsten av generasjonseffekter, men betydningen av generasjonseffektene er det derimot svært ulike oppfatninger om.

Når det gjelder verdiforskjellenes karakter, er det vanskelig å konkludere med noe ettersom alle studiene det refereres til har brukt ulike måleinstrumenter. Et fellestrekk synes likevel å være at de eldre gjennomgående er mer orientert mot tradisjonelle og konservative verdier enn de yngre. I følge

Inglehart blir de yngste generasjonene stadig mer postmaterialistiske, mens Helleviks resultater viser at de yngste blir mer moderne og tildels mer materialistiske. Det sistnevnte er motstridende med Inglehart sin postmaterialismeteor. Det er vanskeligere å se de store linjene i de øvrige studiene ettersom de ikke presenterer funnene sine på et tilsvarende dimensjonsnivå. Gunedelach og Riis finner imidlertid at de middelaldrende er spesielt opptatt av frihet, medbestemmelse og selvstendighet, noe som samsvarer med Inglehart sine postmaterialisme-funn.

5 Resultater

Dette kapittelet kan deles inn i tre deler. I del 1 vil jeg forsøker å finne svar på den første hovedproblemstillingen, i del 2, den andre hovedproblemstillingen, før jeg i del 3 oppsummerer de viktigste funnene.

Verdiforskjeller mellom aldersgrupper

I dette kapittelet vil jeg forsøke å finne ut i hvilken grad og på hvilken måte verdiene til ulike aldersgrupper er forskjellige. Analysene i dette kapittelet vil etter tur søke å gi svar på den nevnte problemstillingens underordnede spørsmål slik de ble presentert innledningsvis i rapporten.

Verdiene til de ulike aldersgruppene på tre nivåer

Det første spørsmålet som skal belyses dreier seg om hvordan de ulike aldersgruppens verdiorientering skiller seg fra hverandre på henholdsvis dimensjonsnivå, grunnverdinivå og nivå for spesifikke verdier (dvs. enkeltspørsmålene).

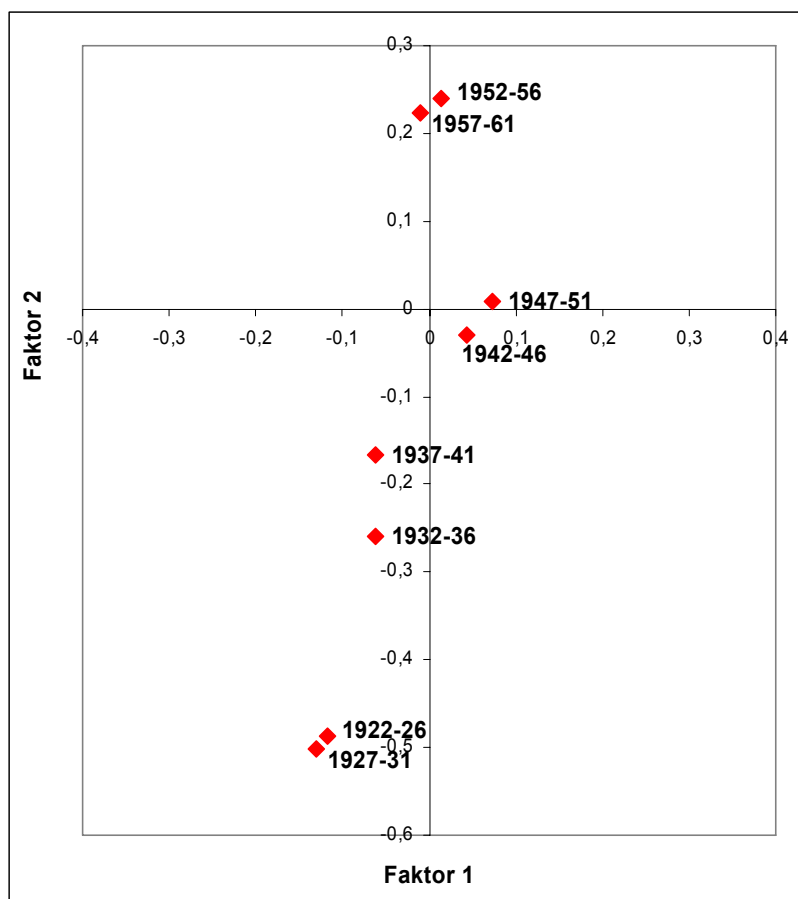
I første omgang vil jeg gi et oversiktsbilde over de ulike aldersgruppens verdiorientering i et todimensjonalt rom. Deretter skal bakgrunnen til det todimensjonale oversiktsbildet undersøkes mer detaljert. Dette vil gjøres gjennom å presentere de ulike aldersgruppens oppslutning rundt de ti verdiindeksene som sammen danner Schwartz sin verdisirkel (se figur 3.1). Tilslutt vil også aldersgruppens oppslutning rundt hvert enkelt av de 21 verdispørsmålene presenteres.

Aldersforskjeller på dimensjonsnivå

I den første analysen vil den todimensjonale framstillingsmåten som ble benyttet i valideringen av Portrait Value Questionnaire (se f.eks. figur 3.6) benyttes nok en gang. Den gjennomsnittlige faktorskåren på de to kryssende faktorene danner koordinater i et koordinatsystem. X og Y akse i koordinatsystemet representerer henholdsvis faktor 1 og faktor 2 fra faktoranalysen (se kapittel 3). Som det kommer fram av figur 3.6 er de to faktorene tilnærmet lik dimensjonene i Schwartz sin verdisirkel, hvor dimensjonen egenorientering–andreorientering krysser dimensjonen konservering–åpenhet for endring.

I samtlige av rapportens analyser hvor de to dimensjonene er sentrale, vil *andreorientering* og *åpenhet for endring* representere den positive enden av skalaen for sine respektive faktorer, mens *egenorientering* og *konservering* vil representere den negative enden (se figur 3.7).

Figur 5.1. Gjennomsnittlige faktorskårer for ulike kohorter.

Faktor 1 tilsvarer dimensjonen konservering (-) – åpenhet for endring (+), mens faktor 2 tilsvarer dimensjonen egenorientering (-) – andreorientering (+).
 Kohortene 1922-26 = 79–75 år, 1927-31 = 74–70 år, 1932-36 = 69–65 år, 1937-41 = 64–60 år, 1942-46 = 59–55 år, 1947-51 = 54–50 år, 1952-56 = 49–45 år, 1957-61 = 44–40 år.

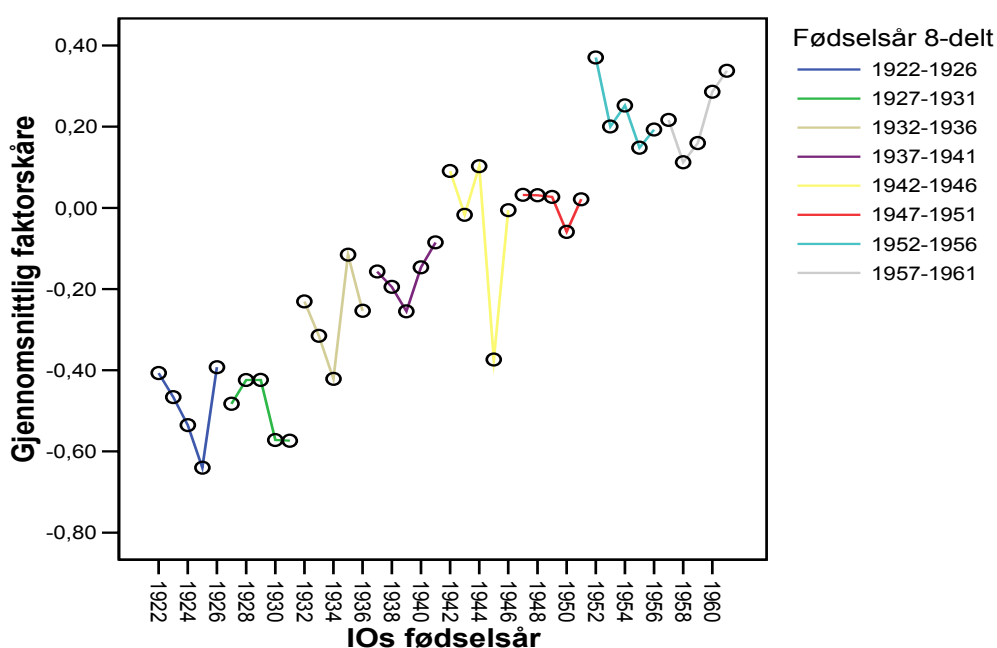
Det går fram av figur 5.1 at verdiforskjellene mellom kohortene først og fremst befinner seg langs den vertikale faktoren, som tilsvarer dimensjonen konservering–åpenhet for endring. Ikke uventet har de eldste kohortene lavere gjennomsnittsskåre på denne faktoren (mer konserverende) enn de yngste. Det ser ut til å være en tydelig tendens mot at jo tidligere fødselsår, desto lavere er skåren på den vertikale faktoren. Hvor konserverende verdiorienteringen til de eldste faktisk er, sier denne analysen ingenting om, kun at de er mer konserveringspositive enn de yngre gruppene i materialet.

Ved en signifikantstest av faktor 1 (se tabell 7 i vedlegg) viser det seg at de fleste, med unntak av fødselsårsgruppene som ligger tett på hverandre, har

en gjennomsnittlig faktorskåre som er signifikant forskjellig fra de øvrige gruppene. Signifikanstesten av faktor 2 derimot, viser at nesten ingen grupper er signifikant forskjellig fra hverandre, selv ikke på et 5 prosents nivå (se tabell 8 i vedlegg).

Figur 5.1 viser også at flere av fødselsårsgruppene er posisjonert svært nære hverandre. De to eldste gruppene, de to yngste og de født mellom 1942 og 51 befinner seg i grupper på to og to. Dette kan tolkes som at verdiendringer skjer trinnvis i 10-årsintervaller. Nærmere analyser viser imidlertid at dette ikke er annet enn en tilfeldighet ved nettopp denne fødselsårsinndelingen. I figur 5.2 vises den gjennomsnittlige faktorskåren for samtlige fødselsår i utvalget. Selv om tendensen mot økende faktorskåre med senere fødselsår er tydelig, viser figuren samtidig at gjennomsnittene varierer tildels kraftig fra kohort til kohort. Med andre ord, det som kunne tyde på en trinnvis verdiendring i figur 5.1 var et utslag av tilfeldigheter ved akkurat denne fødselsårsinndelingen og dette utvalgets sammensetning. Ved en annen inndelingen enn 5-års intervaller ville avstanden mellom aldersgruppene i figur 5.1 vært annerledes. Med 10-årsintervaller, ville figuren hatt forholdsvis jevne avstander mellom aldersgruppene. Dette resultatet stemmer godt overens med flere verdistudier (Hammarström, 1993; Inglehart & Welzel, 2005) som rapporterer jevn utvikling i alderskurven, til tross for mye

Figur 5.2. Gjennomsnittlige faktorskårer på faktor 1 for samtlige kohorter, markert med 5-års grupper.

variasjon mellom enkeltkohorter. Plutselige og samtidig stabile endringer i alderskurven ser generelt ut til å være en sjeldenhet.

Aldersforskjeller på grunnverdinivå

Det finnes temmelig klare verdiforskjeller mellom aldersgrupper på dimensjonsnivå, hvilket betyr at det også eksisterer aldersforskjeller på grunnverdinivå og nivå for spesifikke verdier. Det kan være interessant å få et mer presist bilde av hvilke verdier ulike aldersgrupper forholder seg ulikt til.

Verdiene i tabell 5.1 er indekser som består av to enkeltspørsmål hver, med unntak av universalisme som er satt sammen av tre spørsmål. Variablene for hver verdiindeks har blitt delt i tre tilnærmet like befolkningsrike deler (ca. 33 prosent av den totale befolkningen i hver tredjedel), slik at den siste tredjedelen består av de 33 prosentene i utvalget med høyest sumskåre for den enkelte verdiindeks. I tabell 5.1 er det oppgitt hvor stor andel innen hver aldersgruppe som befinner seg blant nettopp disse 33 prosentene med høyest sumskåre. Enkeltspørsmålene som bidrar til de respektive indeksene er i dette tilfellet de justerte variantene (sentrert rundt gjennomsnitt, se kapittel 3). Dette for å unngå at personer som i overdreven grad har brukt den øverste delen av svarskaalen skal bli overrepresentert i den positive tredjedelen.

Tabell 5.1. Prosentandel innen hver aldersgruppe som befinner seg innenfor den tredjedelen i utvalget som er mest positive til de respektive verdier. (De grå feltene markerer ytterpunktene)

Dimensjonsindekser: Verdiindekser:		1922-1931 (N=604)	1932-1941 (N=867)	1942-1951 (N=1143)	1952-1961 (N=1181)	Differanse (ytterpunktene)
Egenorientering	Kontroll	30	34	34	37	-7 **
	Prestasjon	30	30	33	38	-8 **
Andreorientering	Universalisme	33	32	35	32	3 (i.s.)
	Hjelpsomhet	28	29	36	36	-8 **
Åpenhet for endring	Hedonisme	21	29	37	40	-19 **
	Stimulering	26	33	33	38	-12 **
	Uavhengighet	30	31	33	37	-7 **
Konservering	Tradisjon	48	40	35	27	21 **
	Konformitet	52	40	33	28	24 **
	Trygghet	42	35	34	27	15 **

Signifikansnivå (konfidensintervall for prosentdifferanse): * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; (i.s.) = ikke signifikant på 5 prosents nivå.

Resultatene i tabell 5.1 viser at de tre grunnverdiene som utgjør konserveringsdimensjonen, *tradisjon* (21%), *konformitet* (24%) og *trygghet* (15%),

har tre av de fire største differansen i prosentandel mellom aldersgruppene. De tre grunnverdiene som utgjør åpenhet for endringsdimensjonen, *hedonisme*, *stimulering* og *uavhengighet*, har ikke fullt så store differanser aldersgruppene i mellom. Likevel er *hedonisme* (19%) og *stimulering* (12%) grunnverdiene med tredje og femte største differanse, mens *uavhengighet* (7%) har den åttende største differansen. Videre er det verdt å merke seg at det kun er ved *universalisme* at fordelingen ikke er monoton, slik at differansen høyeste/laveste prosentandel ikke går mellom yngste og eldste aldersgruppe. Når det gjelder grunnverdiene som utgjør dimensjonen *egenorientering–andreorientering* er mønsteret, som forventet ut fra figur 5.1, mindre klar. Det er likevel tydelig at de yngste har den høyeste prosentandelen innenfor egenorienteringsverdiene *kontroll* og *prestasjon*. Dette er interessant ettersom aldersforskjeller langs denne dimensjonen ikke kom fram av figur 5.1. For andreorienteringsverdiene derimot, *universalisme* og *hjelpsomhet*, er resultatene tvetydige. De eldste har den klart laveste prosentandelen på *hjelpsomhet*, mens *universalisme* ikke kan sies å ha tydelige aldersforskjeller i det hele tatt. Faktisk ser det ut til at de yngste, med lav margin, både er mest egenorientert og andreorientert på samme tid. Dette skyldes at det finnes yttergrupper innen den yngste aldersgruppen som er relativt ekstreme hver sin vei. Det er med andre ord snakk om forskjellige personer selv om de er i samme aldersgruppe.

Aldersforskjeller på nivå for spesifikke verdier

I tabell 5.2 nedenfor vises de ulike aldersgruppenes oppslutning rundt hvert enkelt ledd i spørreskjemaet. I likhet med tabell 5.1 oppgis prosentandelen som befinner seg på en side av et bestemt delingspunkt. I motsetning til tabell 5.1 er dette delingspunktet likt for samtlige ledd. Det vil si at tabellen gir et inntrykk av *nivået* for oppslutning rundt hvert enkeltspørsmål. Tabellen viser forskjeller mellom aldersgruppene, samtidig som den også viser forskjeller i oppslutning om de ulike utsagnene. Delingspunktet som brukes i tabell 5.2 tilsvarer en gjennomsnittlig øvre tredjedel basert på samtlige 21 ledd.¹³

---

¹³ En ulempe ved å ha samme delingspunkt for samtlige ledd kan være at eventuelle aldersforskjeller vil ha problemer med å komme til syne ved de enkeltspørsmålene hvor kun en liten andel skårer over delingspunktet. Når kun noen få prosent skårer over grensen for den mest positive tredjedelen betyr det at storparten av aldersgruppene prosentandeler fordeles mellom den laveste tredjedelen og midtgruppen. I disse to gruppene kan det tenkes at noen aldersgrupper har svært ulike prosentandeler. Dette vil i så fall *ikke* komme fram av tabellen.

Tabell 5.2. Prosentandel innen aldersgrupper som oppgir «høy» grad av likhet for utsagnene.¹⁴

		1922- 1931 (N=604)	1932- 1941 (N=867)	1942- 1951 (N=1143)	1952- 1961 (N=1181)	Differanse (ytter- punktene)	Total (N=3795)
Kontroll	å ha mange penger og dyre ting	1	2	1	1	1 (i.s.)	1
	å ta ledelsen og fortelle andre hva de skal gjøre	5	6	6	7	-2 (i.s.)	6
Prestasjon	å vise andre hva man kan og evner	3	3	4	5	-2 (i.s.)	4
	ha suksess	6	4	4	6	2 (i.s.)	5
Hedonisme	å kunne nyte livet og «skjemme seg selv bort»	10	15	21	21	-11 **	18
	å ha det moro	30	32	34	35	-5 *	33
Stimulering	å gjøre mange nye og forskjellige ting	8	11	10	12	-4 **	11
	å leve et spennende liv og ta risiko	2	4	4	6	-4 **	4
Uavhengighet	å tenke ut nye ideer og gjøre ting på sin egen måte	20	22	22	26	-6 **	23
	å bestemme selv hvordan en skal leve sitt liv	39	39	41	43	-4 (i.s.)	41
Universalisme	å lytte til og forstå mennesker som er forskjellig fra seg selv	22	23	28	28	-6 **	26
	å ta vare på miljøet	38	33	34	31	7 **	33
	å beskytte de svake og behandle alle rettferdig	49	46	46	43	5 *	45
Hjelpsomhet	å hjelpe og vise omsorg for andre mennesker	38	36	42	41	-6 *	40
	å være lojal og ta vare på sine venner	44	49	52	52	-8 **	50
Tradisjon	å følge den skikk og bruk en har blitt lært opp til	60	48	45	36	24 **	45
	å være beskjeden og ikke peke seg ut	33	26	25	20	13 **	25
Konformitet	at folk gjør som de blir fortalt og følger reglene	29	22	17	17	12 **	20
	å alltid oppføre seg skikkelig og ordentlig	50	40	34	27	23 **	36
Trygghet	å leve i trygge og sikre omgivelser	50	48	50	45	5 *	48
	at det er ordentlig og rent omkring seg	61	52	49	41	20 **	49

Signifikansnivå (konfidensintervall for prosentdifferanse): *p<0,05; **p<0,01; (i.s.) = ikke signifikant på 5 prosents nivå.

¹⁴ Delingspunktene for tabellen ble bestemt på følgende måte: Etter å ha funnet den gjennomsnittlige maksimumsverdien (3,05) og den gjennomsnittlige minimumsverdien (-3,65) til samtlige 21 ledd, ble denne differansen delt i tre like deler. Den høyeste tredjedelen ble dermed 0,82 til 3,05. Prosentene som er oppgitt i tabell 9 er prosentandelen innen hver enkelt kohort som har en skåre på 0,82 eller høyere på de enkelte leddene.

Tabellen viser, som forventet, at utsagnene som tilhører tradisjon, konformitet og trygghet stort sett har den største aldersforskjellen. Trygghetsleddet «å leve i trygge og sikre omgivelser» er et unntak da dette utsagnet skårer høyt i samtlige aldersgrupper. Videre ser det ut til at hele den studerte aldersgruppen (40–79 år) generelt verdsetter konserverende og andreorienterte verdier i større grad enn endringspositive og egenorienterte verdier. Det er imidlertid viktig å minne om at sammenligning av de ulike utsagnenes resultater er av begrenset vitenskaplig verdi. Det kan f.eks. ikke uten videre konkluderes med at nordmenn er langt mer opptatt av hjelpsomhet enn kontroll selv om utsagnet «å være lojal og ta vare på sine venner» skårer svært høyt mens «å ha mange penger og dyre ting» skårer svært lavt. De 21 forskjellige utsagnene har alle mer eller mindre positivt ladede ordlyder, og kan ikke regnes for å ha noen innebygd nøytral standard. Til tross for dette bidrar en sammenligning av utsagnenes generelle oppslutning til et mer presist helhetsbilde. Når fokuset er på sammenligning av aldersgrupper, kan det lett skapes et inntrykk av at de eldste er konservative mens de middelaldrende er alt annet enn nettopp det. Tabell 5.2 gir en indikasjon på at det ikke er riktig. Svært mange i den yngste aldersgruppen oppgir «høy» grad av likhet overfor de konserverende utsagnene, om enn ikke like stor andel som i den eldste gruppen. Utsagnene som tilhører *kontroll*, *prestasjon* og *stimulering* har gjennomgående lav tilslutning hos samtlige aldersgrupper. Andreorienteringsverdiene *hjelpsomhet* og *universalisme* viser liten aldersforskjell, men har gjennomgående høy oppslutning i samtlige aldersgrupper. Dette mønsteret stemmer godt overens med resultater fra Norsk Monitor (Barstad & Hellevik, 2004: 32–33).

Analysene på de tre ulike nivåene (dimensjonsnivå, grunnverdinivå og nivå for spesifikke verdier) gir de samme overordnede svarene: det er verdiforskjeller mellom aldersgrupper i utvalget, og de forekommer hovedsaklig langs den ene av to hoveddimensjoner, nemlig langs *konservering–åpenhet for endring* dimensjonen. De konserverende grunnverdiene *tradisjon* og *konformitet* har gjennomgående spesielt store forskjeller mellom den eldste (75–79 år) og den yngste (40–44 år) gruppen. Dette ser ut til å skyldes en særlig sterk oppslutning om disse verdiene i den eldste aldersgruppen mer enn lav oppslutning blant de yngste – som skårer høyt på konserverende verdier sammenlignet med mange andre verdier. Generelt ser de konserverende og de andreorienterte verdiene til å være de mest populære. Variasjon langs den

andre dimensjonen, *egenorientering–andreorientering*, ser ut til å ha relativt lite med alder å gjøre.

Hvor store er verdiforskjellene mellom aldersgrupper?

Den neste som skal undersøkes er hvor sterk alderseffekten er sammenlignet med effekten av henholdsvis kjønn, utdanningsnivå, bosted og inntekt.

Jeg har nettopp påvist verdiforskjeller mellom aldersgrupper i materialet. Disse analysene fortalte imidlertid lite om hvor store disse forskjellene var. Det var tydelig at fødselsårsvariabelen påvirket en del verdier i en spesiell retning, men hvor store utslag dette egentlig representerer er vanskeligere å vurdere. Et skritt på veien vil likevel være å sammenligne effekten av alder med andre bakgrunnsvariabler. Hensikten med analysene nedenfor er å skape et grunnlag for sammenligning av verdiforskjellers størrelse mellom ulike sosiale grupper.

I tabell 5.3 og 5.4 sammenlignes styrkeforholdet til alder med fire andre uavhengige variabler. Dette gjøres ved å sammenligne variablenes standardiserte betakoeffisienter fra to regresjonsanalyser, henholdsvis en for hver faktor. De fire andre uavhengige variablene, som jeg mener det er grunn til å forvente har et visst utslag på verdiorientering, er kjønn, utdanning, samlet inntekt og boligtetthet. Disse variablene er ikke uavhengige av hverandre. F.eks. er trolig kjønn, utdanningsnivå og inntekt korrelert med hverandre, men det vil jeg komme tilbake til senere. Jeg vil først gi en kort beskrivelse av variablene og nevne kort hvorfor jeg inkluderer dem i analysen.

Kjønn: Kjønnrollemønsteret har endret seg betraktelig de siste 50 årene i retning av mer likestilte roller. En viss grad av verdiforskjell mellom menn og kvinner er det likevel rimelig å forvente, og kanskje særlig i den eldste halvdel av befolkningen. Det virker som en ganske vanlig forestilling at kvinner, spesielt gjennom morsrollen, er mer omsorgsorientert enn menn. Menn oppfattes typisk som mer konkurranseorientert enn kvinner. Dette inntrykket bekreftes også gjennom en rekke verdistudier (Hammarström, 1993: 84, 126; Prince-Gibson & Schwartz, 1998; Rokeach, 1973: 57–58; Ryckman & Houston, 2003)

Variabelen er kodet med menn som verdien 0, og kvinner som verdien 1.

Utdanningsnivå: Utdanning er en kompleks og sammensatt variabel ettersom det ikke er tilfeldig hvem som tar høyere utdanning og ikke. Utdanningsnivå har gjerne en sammenheng med sosial bakgrunn. I mange tilfeller

kan det være nettopp den ulike sosiale bakgrunnen som skaper ulikheter mellom høytutdannede og lavtutdannede – ikke selve utdanningen. Videre har utdanning og vitenskap tradisjonelt vært en motvekt til den konservative kirken, og stått for noe progressivt og endringsorientert. Flere verdistudier har vist en sammenheng mellom utdanningsnivå og verdiorientering (Hammarström, 1993: 89, 100; Hellevik, 1996: 32; Rokeach, 1973: 59–66).

Variabelen som er brukt i regresjonen nedenfor er en femdelt utdanningsvariabel med 8–10 års utdanning som laveste verdi (0), og 18 års utdanning eller mer som høyeste verdi (4).

Samlet inntekt: Høy inntekt forbindes gjerne med suksess og makt, noe som skulle tilsi høy oppslutning rundt *prestasjon* og *kontroll*. Det kan forøvrig tenkes at de med høy inntekt har skaffet seg høy inntekt ved at de i utgangspunktet hadde konkurranseorienterte eller egenorienterte verdier, og at det ikke er inntekten i seg selv som skaper verdiorienteringen. Videre er god økonomi en kilde til frihet og økte muligheter, noe som gjør at god økonomi skaper grobunn for selvrealisering så vel som hedonistisk atferd. Dette støttes av ulike forskningsresultater (Barstad & Hellevik, 2004: 39; Hellevik, 2002a: 7; Schwartz, 2006: 32).

Variabelen oppgir respondentens samlede inntekt foregående år. Data settet har dessverre ikke informasjon om husholdningens inntekt. Det er derfor en mulighet for at variabelen ikke er et godt mål for den enkeltes økonomi i absolutt alle tilfeller. Trolig finnes det enkelte respondenter som selv har lav inntekt men som har en ektefelle med langt høyere inntekt. Variabelen er delt inn i 7 grupper (0–6), med 100.000 eller mindre som laveste verdi, 700.000 eller mer som høyeste verdi, og en verdi for de som er innenfor hver 100.000-bolk mellom de to ytterpunktene.

Boligtetthet: Boligtetthet er her tenkt som et urbaniseringsmål. Et urbant liv forbindes gjerne med noe utforskende og selvrealiserende, mens livet på bygda er tradisjonelt og gir mindre rom for individualitet og annerledeshet (Hammarström, 1993: 99; Hellevik, 2002a: 7).

Målet er utviklet av SSB (Statistisk sentralbyrå) og måler andel bosatte i tettbygd strøk i kommunen som helhet. Det er med andre ord et mål for boligtettheten i respondentens kommune.

Fødselsår: Fødselsårsvariabelen representerer det som er hovedfokus for analysen, nemlig forskjeller mellom aldersgrupper. På bakgrunn av resultatene i figur 5.2, hvor variabelen viste seg å være jevnt stigende gjennom

hele aldersspennet, har jeg valgt å bruke en firedelt fødselsårsvariabel (0–3) med de samme tiårsintervallene som brukes i de fleste øvrige analysene i rapporten.

Tabell 5.3. Regresjon med faktor 1 (Konservering–åpenhet for endring) som avhengig variabel:

	Bivariate enkeltmodeller		Multivariat modell	
	Beta (Standardisert koeffisient) (bivariat)	Signifikanssannsynlighet (bivariat)	Beta (Standardisert koeffisient)	Signifikanssannsynlighet
Fødselsår	,247	,000	,187	,000
Kjønn	-,075	,000	-,049	,003
Utdanningsnivå	,317	,000	,234	,000
Samlet inntekt	,263	,000	,081	,000
Boligtetthet	,103	,000	,036	,024

R² (multivariat modell) = 0,149

I den multivariate modellen i tabell 5.3 skiller to variabler seg ut fra de øvrige, nemlig *utdanningsnivå* og *fødselsår*. Disse to variablene har en tydelig høyere betaverdi enn de tre andre variablene. Forøvrig har variabelen *samlet inntekt* den nest høyeste betaverdien (,263) i den bivariate modellen, men mye av denne effekten forsvinner når de øvrige variablene trekkes inn i den multivariate modellen. Dette skyldes trolig at mye av den bivariate effekten til *samlet inntekt* egentlig er en spuriøs effekt av *kjønn* og *utdanningsnivå*. Også betaverdiene til *fødselsår* og *utdanningsnivå* svekkes en del i den multivariate modellen, men de står fortsatt igjen som variablene med klart sterkest effekt på faktorskårene langs denne dimensjonen.

Resultatet forteller at sammenlignet med de mest relevante bakgrunnsvariablene, har fødselsår (evt. alder) forholdsvis sterk innflytelse på den type verdiorientering som faktor 1 (konservering–åpenhet for endring) representerer. Høy utdanning er imidlertid den tydeligste indikasjonen på et verdimønster orientert mot *åpenhet for endring*. Dersom man har høy utdanning og tilhører den yngre delen av utvalget, er sannsynligheten ganske stor for at man tilhører den delen av befolkningen som er mest åpne for endring. Har man i tillegg høy inntekt, bor i en urban kommune og er mann øker sannsynligheten ytterligere.

Tabell 5.4. Regresjon med faktor 2 (egenorientering–andreorientering) som avhengig variabel:

	Bivariate enkeltmodeller		Multivariat modell	
	Beta (Standardisert koeffisient) (bivariat)	Signifikanssannsynlighet (bivariat)	Beta (Standardisert koeffisient)	Signifikanssannsynlighet
Fødselsår	,049	,003	,079	,000
Utdanningsnivå	-,050	,002	,029	,108
Samlet inntekt	-,199	,000	-,174	,000
Boligtetthet	-,030	,065	-,001	,929
Kjønn	,259	,000	,200	,000

$R^2 = 0,089$ (multivariat modell)

Som tabell 5.4 viser, er mønsteret ganske annerledes for faktor 2 enn hva tilfellet var for faktor 1 (i tabell 5.3). *En* variabel skiller seg spesielt ut i form av tydelig høyere betakoeffisient enn de øvrige, nemlig *kjønn*. *Samlet inntekt* har også en betydelig effekt, selv når det kontrolleres for de øvrige variablene, men den er likevel noe svakere en kjønnseffekten. Videre er også *fødselsår* signifikant i den multivariate modellen. *Fødselsår* sin betaverdi øker noe når det kontrolleres for andre variabler (fra 0,049 til 0,079). Det viser at *fødselsår* har indirekte effekter via enkelte andre variabler med motsatt fortegn av den direkte effekten, noe jeg kommer tilbake til senere. Til tross for en klart signifikant betakoeffisient har *fødselsår* en klart svakere effekt på faktor 2 enn på faktor 1. Det bør også nevnes at den forklarte variansen av modellen (R^2) er forholdsvis beskjeden, spesielt for faktor 2-regresjonen. Dette betyr at det er mye variasjon i faktorskårer som ikke kan forklares gjennom de inkluderte variablene.

De tidligere analysene ga noe uklare svar om aldersgruppenes forskjeller langs faktor 2 (egenorientering–andreorientering). I tabell 5.4 ser vi imidlertid at sammenhengen mellom fødselsår og faktor 2 er svak, men signifikant på et 1 prosents nivå. Resultatene viser at de middelaldrende er noe mer andreorienterte i gjennomsnitt enn de eldre. Egenorientering–andreorienteringsdimensjonen ser forøvrig ut til å være en dimensjon som i første rekke påvirkes av kjønn og inntekt, hvor kvinner og lavtlønnede framstår som de klart mest andreorienterte.

Analysene ovenfor viser at innenfor de totale verdiforskjellene i materialet utgjør forskjeller mellom aldersgrupper en betydelig størrelse sammenlignet med andre aktuelle bakgrunnsvariabler. Langs faktor 1 (konservering–

åpenhet for endring) utgjør systematiske forskjeller innenfor fødselsårsvariabelen en stor del av variasjonen. Forskjellene mellom aldersgrupper er imidlertid ikke like kraftige som forskjellene mellom ulike utdanningsnivåer. Langs den andre faktoren, dimensjonen for egenorientering–andreorientering, er forskjellene innenfor fødselsårsvariabelen små sammenlignet med enkelte andre variabler. Her dominerer forskjellene mellom menn og kvinner og ulike inntektsgrupper. Grovt sett er de systematiske ulikhetene langs faktor 1 preget av aldersgrupper og utdanningsnivåer, mens faktor 2 preges av forskjeller mellom kjønn og inntektsgrupper.

Samspillseffekter

Det neste jeg vil forsøke å finne ut er hvorvidt aldersvariabelen har ulik effekt på verdier innenfor ulike sosiale grupper?

Analysene i de to foregående kapitlene viser at (1) verdiforskjellene mellom aldersgrupper i materialet hovedsaklig kommer fram langs dimensjonen konservering–åpenhet for endring, og (2) at disse forskjellene er betydelige sammenlignet med verdiforskjeller mellom andre relevante sosiale markører. Men det er ikke nødvendigvis slik at de påviste forskjellene mellom aldersgrupper er et resultat av forskjeller som eksisterer jevnt over i hele materialet innenfor samtlige sosiale grupper. F.eks. kan det tenkes at forskjellene mellom aldersgrupper er større blant kvinner enn blant menn, eller blant lavtlønnede enn blant høytlønnede.

For å undersøke dette har jeg gjort en rekke bivariate regresjonsanalyser med både faktor 1 og faktor 2 som avhengige variabler og hele tiden fødselsår som uavhengig variabel. Variasjonen i de ulike regresjonsanalysene består i å endre seleksjonsvariabelen. I første rad i tabell 5.5 er det kun mennene i materialet som er inkludert i analysen, i andre rad kun kvinner, i tredje rad kun de som har grunnskole eller tilsvarende som høyeste utdanning osv. På denne måten kan den gjennomsnittlige helningsvinkelen for fødselsårsvariabelen innenfor de ulike sosiale gruppene sammenlignes.

Resultatene gjengitt i tabell 5.5 viser at betaverdiene for fødselsår har kun moderate variasjoner og samtlige verdier befinner seg mellom 0,147 og 0,273. Ved en undersøkelse om de ulike koeffisientene er signifikant forskjellig fra hverandre (innenfor samme seleksjonsvariabel), viste det seg at kun to av koeffisientene var signifikant forskjellig fra hverandre på et 5 prosents nivå, nemlig menn og kvinner. Dette betyr at forskjellene mellom

aldersgrupper i faktorskåre langs faktor 1 er noe større blant kvinner enn blant menn.

Tabell 5.5. Undersøkelse av samspill: Bivariate regresjonsanalyser på faktor 1 (konservering–åpenhet for endring) med fødselsår som uavhengig variabel med varierende seleksjonsgrupper.

	Konstant	Beta (fødselsår)	Signifikanssannsynlighet
Menn	-,334	,211	*
Kvinner	-,626	,270	*
Grunnskole utd.	-,694	,203	
Videregående utd.	-,547	,197	
Høyskole/universitet	,019	,207	
Samlet inntekt: 0 – 199.999	-,645	,211	
Samlet inntekt: 200.000 – 349.999	-,368	,168	
Samlet inntekt: 350.000 +	-,032	,147	
Distrikt	-,555	,211	
Småby	-,537	,241	
By / storby	-,377	,273	
Totalt (hele utvalget)	-,470	,235	

* Koeffisienten 0,211 er signifikant forskjellig fra 0,270 på et 5 prosents nivå¹⁵.

Tabell 5.6. Undersøkelse av samspill: Bivariate regresjonsanalyser på faktor 2 (egenorientering–andreorientering) med fødselsår som uavhengig variabel med varierende seleksjonsgrupper.

	Konstant	Beta (fødselsår)	Signifikanssannsynlighet
Menn	-,331	,027	
Kvinner	,180	,030	
Grunnskole utd.	-,016	,073	
Videregående utd.	-,157	,063	
Høyskole/universitet	-,073	,027	
Samlet inntekt: 0 – 199.999	-,008	,127	**
Samlet inntekt: 200.000 – 349.999	-,197	,122	**
Samlet inntekt: 350.000 +	-,339	,000	**
Distrikt	-,073	,043	
Småby	-,148	,108	
By / storby	-,107	,027	
Totalt (hele utvalget)	-,098	,046	

** Både 0,127 og 0,122 er signifikant forskjellig fra 0,000 på 1 prosents nivå.

¹⁵ Signifikanstesten ble regnet for hånd etter den generelle prosedyren for sammenligning av to uavhengige størrelser (Skog, 1998).

Som tabell 5.6 viser, er det ikke mange signifikante forskjeller langs faktor 2 heller. Den største differansen i betavverdier er mellom 0 og 0,127; hvilket er 0,001 større enn den største differansen fra tabell 5.5, noe som tilsier at størrelsen på forskjellene mellom aldersgrupper kan variere noe på tvers av sosiale grupper, men omfanget av variasjon er omtrent den samme langs begge dimensjonene. Likevel finnes det innenfor variabelen *samlet inntekt* noen grad av samspill. Forskjeller mellom aldersgrupper blant de med samlet inntekt på over 350.000 i året er så og si ikke-eksisterende, mens det er en tendens innenfor de to øvrige inntektsgruppene i form av at de middelaldrende skårer høyere på faktor 2 enn de eldre.

Det mest interessante ved disse resultatene er at de gir gode indikasjoner på at størrelsen på verdiforskjellene mellom aldersgrupper er temmelig konstante – uavhengig av sosiale sammensetninger. Dette gjelder både langs *konservering–åpenhet for endring* og *andreorientering–egenorientering*. Et tilfelle av samspill ble imidlertid oppdaget innenfor hver av de to dimensjonene, henholdsvis innenfor variablene *kjønn* og *samlet inntekt*. Det viste seg at kvinner har en noe brattere fødselsårskurve langs dimensjonen *åpenhet for endring–konservering* enn menn. Årsaken til disse ulikhetene kan det kun spekuleres i, men det er nærliggende å tenke at kvinnefrigjøring og likestillingskamp kan ha skapt større aldersforskjeller innenfor den kvinnelige delen av befolkningen.

Tilfellet av samspill mellom inntektsgrupper er noe vanskeligere å forklare enn tilfellet med kjønn. Dette fordi det er sannsynlig at inntektsendringer som skyldes nedtrapping og pensjonering fra yrkeslivet gjør samspillet kunstig stort. Mange av de eldste i gruppen med lavere inntekt enn 350.000 er pensjonister, hvilket tilsier at de trolig har gått ned i lønn på sine eldre dager, men de kan likevel være velstående p.g.a. oppsparte midler og fravær av gjeld, og ikke minst tilhøre mer velstående sosiale lag enn inntekten skulle tilsi. Dette betyr at gruppen med lavere inntekt enn 350.000 består av en god del eldre som kanskje egentlig heller burde tilhørt den velstående gruppen. Når det gjelder gruppen med inntekt over 350.000 er den ganske vanskelig å tolke ettersom det er vanskelig å betrakte den som en gruppe med klare sosiale fellestrekk. Det er med andre ord stor forskjell på å ha inntekt på 350.000 og på å ha millioninntekt.

Sosial sammensetning

Det siste jeg vil gjøre i kartleggingsdelen av analysene er å undersøke hvor mye av verdiforskjellene mellom aldersgrupper som skyldes indirekte effekter via mellomliggende demografiske variabler.

Tidligere har styrkeforholdet mellom fødselsår og de øvrige bakgrunnsvariablene blitt undersøkt. Fødselsår viste seg å ha tydelig effekt, spesielt på faktor 1, men analysene tydet også på at fødselsår er korrelert med noen av de andre bakgrunnsvariablene. I denne delen av analysekapittelet skal det undersøkes hvor stor del av fødselsårseffekten som egentlig skyldes ulike sosiale sammensetninger for ulike aldersgrupper.

Det første som bør undersøkes er hvor sterkt fødselsår korrelerer med de øvrige bakgrunnsvariablene (se tabell 5.7).

Tabell 5.7. Korrelasjoner mellom fødselsår og øvrige bakgrunnsvariabler (Pearson's r):

	Fødselsår
Utdanningsnivå	,232
Samlet inntekt	,322
Boligtetthet	-,004
Kjønn	,012

Fødselsår korrelerer sterkt med *utdanningsnivå* og *samlet inntekt*, mens korrelasjonen med *boligtetthet* og *kjønn* er ubetydelig og heller ikke signifikant. Det betyr at det er gode muligheter for at aldersforskjeller i utdanningsnivå og inntekt kan forklare deler av de verdiforskjellene som er vist i tidligere analyser.

For å kunne undersøke hvorvidt fødselsårseffekten kan være påvirket av andre variabler er det viktig å være bevisst variablenes kausalorden. F.eks. kan utdanningsnivå umulig påvirke hvilket år man er født og kun til en viss grad levealder, men utdanning har trolig sterk påvirkning på økonomi og inntekt.

For å få et bedre innblikk i hvordan de ulike variablenes effekt påvirkes av hverandre er det gjort regresjoner hvor det kontrolleres for en og en variabel etter deres antatte kausalorden (tabell 5.8 og 5.10). Først i kausalkjeden er kjønn. Dette betyr ikke at kjønn påvirker hvilket år man er født i, men til en viss grad er levealder avhengig av kjønn gjennom at kvinner har en gjennomsnittlig høyere levealder enn menn. De eldste kohortene i utvalget

har en overvekt av kvinner¹⁶, noe som gjenspeiler den faktiske befolkningsfordelingen. Korrelasjonsanalysen (tabell 5.7) ovenfor viser at fødselsår og boligtetthet er så og si ukorrelerte, men fødselsår/alder kommer før i tid og vil teoretisk kunne ha påvirket enten hvor man er født og oppvokst eller hvor man velger å bosette seg. Videre blir kausalrekkefølgen noe mer utydelig. Kjønn og fødselsår/alder har utvilsomt påvirkning på det gjennomsnittlige utdanningsnivået, men hvorvidt stedet man bor påvirker utdanningsnivå eller om det er utdanningsnivået som påvirker bosted er ganske åpent. Boligtetthet plasseres i denne kausalrekken foran utdanningsnivå fordi en bolig, eller et hjemsted, forekommer før i tid enn en utdanning. Det er naturligvis ikke så uvanlig å flytte på seg etter at man er ferdig utdannet, så påvirkningen kan i dette tilfellet være forholdsvis sterk begge veier. Den samme betenkeligheten gjelder også for boligtetthet kontra samlet inntekt, ved at geografi har betydning for inntekt samtidig som inntekt har betydning for hvor man ønsker å bosette seg. Dette er imidlertid ikke så viktig ettersom det er de øvrige variablenes forhold til fødselsår/alder som er hovedfokus for analysen. Videre er det rimelig å plassere utdanningsnivå foran samlet inntekt i kausalkjeden. Foreldrenes husholdningsinntekt kan ha påvirket utdanningsnivået, men i dette tilfellet dreier det seg om samlet inntekt for personer over 40 år hvor nesten samtlige har gjort seg ferdig med all utdanning. Det er heller ingen selvfølge at *verdier* befinner seg til slutt i kausalkjeden. Verdier kan godt ha påvirket både utdanningsnivå, bosted og inntekt.

Det er forøvrig viktig å huske på at kausalmodellene som her er gjenstand for analyse, er grove forenklinger av virkeligheten. Delvis fordi, som allerede nevnt, noen variabler påvirker hverandre gjensidig, og delvis fordi langt flere variabler enn de som er inkludert i analysen påvirker folks verdier i virkeligheten.

I regresjonsanalysene nedenfor er b-verdiene som oppgis ustandardiserte (tabell 5.8 og 5.10). Det betyr at de ulike variablenes direkte effekt ikke kan sammenlignes med hverandre uten videre, men det er heller ikke vesentlig i dette tilfellet. Her er det endring i den enkelte variabel (særlig fødselsår) når det kontrolleres for nye variabler som er viktig.

---

¹⁶ En klar overvekt av kvinner forekommer kun i de aller eldste kohortene i materialet. Dette kommer ikke til syne i tiårsintervallene som brukes i disse analysene. Faktisk er kvinneandelen størst i den yngste tiårsgruppen.

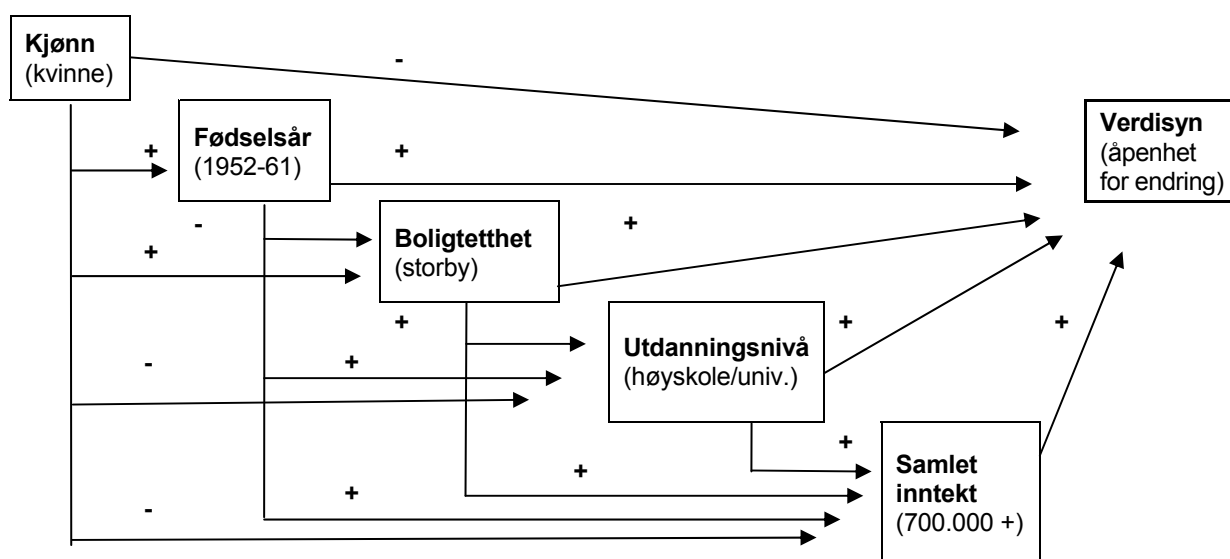

Tabell 5.8. B-verdier for bivariate og kontrollerte sammenhenger langs faktor 1 (konservering– åpenhet for endring) etter antatt kausalorden (fra venstre mot høyre)

Antatt kausalorden:	Kjønn (0-1)	Fødselsår (0-3)	Boligtetthet (0-9)	Utdanningsnivå (0-4)	Samlet inntekt (0-6)
Bivariate sammenhenger:	-,150	,235	,034	,267	,211
Kontrollerte sammenhenger:	-,188	,242			
	-,195	,246	,039		
	-,149	,197	,016	,221	
	-,098	,178	,012	,197	,065

Tabell 5.8 viser at b-verdien til fødselsår øker svakt når det kontrolleres for kjønn. Dette illustreres også gjennom figur 5.3 nedenfor. Ettersom kjønn påvirker fødselsår positivt¹⁷ og samtidig påvirker verdisyn (faktor 1) negativt, fungerer kjønn i dette tilfellet som en supressorvariabel. Det vil si at kjønnsvariabelen skjuler eller undertrykker en liten del av sammenhengen mellom fødselsår og verdisyn i den bivariate analysen. Noe av det samme skjer når boligtetthet trekkes inn i analysen, både kjønn og fødselsår stiger ytterligere. Det er først når det kontrolleres for utdanningsnivå at betaværdien til fødselsår synker (med 0,049). Den synker også ytterligere når samlet inntekt inkluderes i modellen (med 0,019).

Figur 5.3. Kausalmodell med direkte effekter mellom samtlige variabler, på bakgrunn av tabell 5.8. Variablenes høyeste verdi står i parentes.

¹⁷ Her er det lett å bli forvirret om man ikke husker på at menn = 0 og kvinner = 1, og at det er høyest kvinneandel i den yngste gruppen.

For å tydeliggjøre fortolkningen av disse resultatene kan det lages en ny tabell som inneholder en fortolkingsoversikt over de ulike effektene beregnet ut i fra tabell 5.8 (Hellevik, 1999: 294). Ved hjelp av de bivariate sammenhengene, de samlede kausaleffektene og de direkte effektene fra tabell 5.8 kan indirekte og spuriøse effekter beregnes (tabell 5.9).

Tabell 5.9. Kausalfortolking av tabell 5.8 (faktor 1).

Antatt kausalorden:	Kjønn	Fødselsår	Boligtetthet	Utdanningsnivå	Samlet inntekt
Bivariate sammenhenger (BS)	-,150	,235	,034	,267	,211
Samlet kausaleffekt (SK)	-,150	,242	,039	,221	,065
Direkte effekt (DE)	-,098	,178	,012	,197	,065
Indirekte effekt (SK-DE)	-,052	,064	,027	,024	0
Spuriøs effekt (BS-SK)	0	-,007	-,005	,046	,146

Av fødselsårs samlede kausaleffekt på 0,242 er 0,064 av den indirekte (tabell 5.9). Dvs. at omtrent en fjerdedel av *fødselsår* sin samlede effekt på faktor 1 (åpenhet for endring–konservering) skyldes mellomliggende variabler, i dette tilfellet *utdanningsnivå* og *samlet inntekt*. Som tidligere omtalt bidrar kjønn med en slags omvendt spuriøs effekt (-,007) ved at en liten del av effekten til fødselsår blir tilslørt ved at kjønn påvirker både fødselsår og faktorskåren, men i ulik retning. Videre kommer det fram at deler av utdanningseffekten er spuriøs (ca. 1/6-del), ved at henholdsvis *kjønn*, *fødselsår* og *boligtetthet* påvirker både *utdanningsnivå* og faktorskåren. Det samme skjer med *samlet inntekt* hvor også *utdanningsnivå* bidrar til den spuriøse effekten som her tilsvarer nesten så mye som $\frac{3}{4}$ -deler av *samlet inntekt* sin bivariate effekt.

Tabell 5.10. B-verdier for bivariate og kontrollerte sammenhenger langs faktor 2 (egenorientering–andreorientering) etter antatt kausalorden (fra venstre mot høyre)

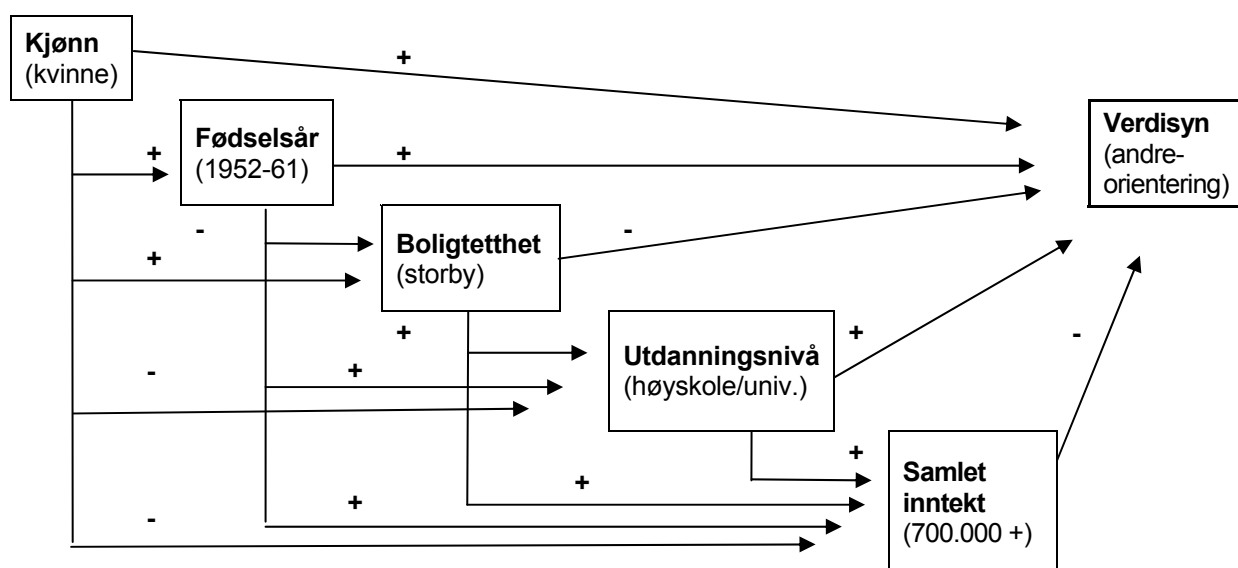
Antatt kausalorden:	Kjønn (0-1)	Fødselsår (0-3)	Boligtetthet (0-9)	Utdanningsnivå (0-4)	Samlet inntekt (0-8)
Bivariate sammenhenger:	,520	,046	-,010	-,042	-,159
Kontrollerte sammenhenger:	,515	,029			
	,517	,027	-,012		
	,511	,034	-,009	-,028	
	,401	,075	,000	,024	-,140

Tabell 5.11. Kausalfortolkning av tabell 5.10 (faktor 2).

Antatt kausalorden:	Kjønn	Fødselsår	Boligtetthet	Utdanningsnivå	Samlet inntekt
Bivariate sammenhenger (BS)	,520	,046	-,010	-,042	-,159
Samlet kausaleffekt (SK)	,520	,029	-,012	-,028	-,140
Direkte effekt (DE)	,401	,075	,000	,024	-,140
Indirekte effekt (SK-DE)	,119	-,046	,012	-,052	0
Spuriøs effekt (BS-SK)	0	,020	-,002	-,014	-,019

Som vi tidligere har sett har fødselsår en langt svakere effekt på faktor 2 enn på faktor 1. Når det kontrolleres for samlet inntekt viser imidlertid den direkte effekten seg å være en del større enn først antatt (tabell 5.10). Fødselsår sin negative indirekte effekt (-,046) skyldes hovedsaklig at samlet inntekt ligger som en mellomliggende variabel som skaper negativ indirekte effekt (se figur 5.4). Det betyr at godt over mesteparten av effekten til fødselsår «gjemmes» i innteksvariabelen, og at så lenge inntekten er lik er forskjellene mellom aldersgruppene større. Videre bidrar kjønn til en forholdsvis betydelig spuriøs effekt i fødselsårsvariabelen (,020), noe som forekommer fordi kvinneandelen i utvalget faktisk er noe større i de yngste aldersgruppene (se figur 5.4).

Figur 5.4. Kausalmodell med direkte effekter mellom samtlige variabler, på bakgrunn av tabell 5.10. Variablenes høyeste verdi står i parentes.

Alt i alt viser analysene at en del av forskjellene i faktorskårer mellom aldersgrupper kan forklares av andre mellomliggende demografiske variabler, men at storparten av alderseffekten langs dimensjonen konservering–åpenhet for endring blir værende. Langs denne dimensjonen (faktor 1) var omtrent en fjerdedel av den gjennomsnittlige forskjellen mellom to tiårsgrupper et resultat av indirekte påvirkning. I dette tilfellet var det hovedsaklig *utdanningsnivå* og til dels *samlet inntekt* som fungerte som mellomliggende variabler. Alle de tre omtalte variablene (fødselsår, utdanningsnivå og samlet inntekt) påvirker plasseringen langs denne dimensjonen i samme retning. Desto høyere fødselsår (dvs. jo yngre), utdanningsnivå og inntekt – desto mer endringsorientert. Samtidig er det slik at de yngste i gjennomsnitt har både høyere utdanning og høyere inntekt enn de eldste, noe som bidrar til å gjøre forskjellene mellom aldersgruppene større.

På den annen side viser analysene langs dimensjonen egenorientering–anderorientering at en del av *fraværet* av verdiforskjeller mellom aldersgrupper også kan skyldes andre demografiske variabler. Ved å kontrollere for inntektsforskjeller viste det seg at effekten av alder var større enn først antatt. Dette kan forklares med at de yngste og de med lav inntekt er de mest andreorienterte, mens de eldste og de med høy inntekt er de mest egenorienterte, samtidig som det er slik at de yngste har gjennomsnittlig høyere inntekt enn de eldste. Faktisk ble så mye som over halvparten av den direkte effekten til fødselsår undertrykt gjennom disse inntektsforskjellene, slik at kausaleffekten blir klart mindre enn den direkte effekten.

Generasjon- eller livsfaseeffekter?

Jeg har nå undersøkt på hvilken måte og i hvilken grad ulike aldersgruppers verdiorientering er forskjellig. Noe analysene ikke ga svar på var hvorvidt aldersforskjellene skyldes at personer befinner seg på ulike steder i livsløpet eller om de skyldes at de har vokst opp i ulike tidsepoker.

I kapittel 1 drøftes vanskelighetene med å skille generasjonseffekter fra livsfaseeffekter når det kun foreligger data fra ett tidspunkt. I det samme kapittelet gjøres det også rede for hvilke muligheter som finnes for likevel å kunne finne indikasjoner på hva slags effekter som foreligger. Tre av forslagene som nevnes er videretolkning av analyser som ble gjort i del 1 av kapittelet, henholdsvis: (1) Drøfting av verdikurven langs fødselsårsaksen

(alder/fødselsår * verdiorientering/faktorskåre) (figur 5.1 og 5.2), (2) drøfting av eventuelle samspillseffekter (spesielt i forhold til kjønn) (tabell 5.5 og 5.6), (3) drøfting av fødselsårsvariabelens reaksjon på kontroll for utdanningsnivå (tabell 5.8 og 5.10).

Det fjerde forslaget som ble presentert i kapittel 1 var nye analyser, hvor personer i samme aldersgruppe men i ulik livsfase sammenlignes. Dette vil behandles til slutt i dette kapitlet.

Verdikurven langs fødselsårsaksen

Det er nærmest umulig å tolke en alderskurve som klar støtte enten til generasjons- eller livsfaseforklaringen, men den kan likevel fortelle noe, utelukke noe eller skape nye spørsmål. I figur 5.2, som viser faktorskårene langs faktor 1 for hver kohort i materialet, vises en jevn økning i faktorskåre mot mer *åpenhet for endring* etter hvert som kohortene blir yngre og yngre. Figuren viser videre at variasjonen fra kohort til kohort kan være temmelig kraftig. Når det gjelder forskjellene mellom aldersgrupper langs faktor 2 (dimensjonen egenorientering–andreorientering), øker faktorskåren svakt opp mot 1950-kohorten før den går svakt ned mot 1960-kohorten (se figur 1 i vedlegg). Forskjellene langs denne kurven er imidlertid langt mindre enn for kurven for faktor 1 (figur 5.2) samtidig som variasjonen fra kohort til kohort er vel så stor, noe som gjør den vanskelig å tolke. Den videre diskusjonen vil derfor i hovedsak dreie seg om kurven for faktor 1 som vises i figur 5.2.

Dersom generasjonseffekten var den eneste gjeldende effekten skulle det, ifølge mine egne spekulasjoner, forventes en kraftig knekk i kurven p.g.a. krigen, før en gradvis utflating. Med livsløpseffekten som eneste effekt, skulle det trolig kunne forventes flere hopp i kurven, men kanskje særlig ved pensjonistalder. Den faktiske kurven støtter ingen av de to hypotesene. For å fortsette tanken om kun *en* virkende effekt, kan det imidlertid tenkes at de to nevnte effektene har en tregere og mer gradvis effekt på verdier enn mine første antagelser skulle tilsi. En jevn kurve kan i teorien enten tyde på at befolkningen generasjon for generasjon dras gradvis mot mer endringsorienterte verdier, eller at livsløpet gradvis trekker folk mot mer konserverende verdier. En slik gradvis prosess, enten det er en generasjons- eller livsfaseeffekt, trenger ikke bety en gradvis endring for hver enkelt person eller kohort; det kan godt tenkes at det skjer hopp i verdiorientering for enkeltpersoner, men at det for befolkningen som helhet framstår som en gradvis

endring. For at det skal forekomme «knekk» i verdikurven langs fødselsårsaksen, må tilstrekkelig mange personer innenfor en aldersgruppe på en eller annen måte ha beveget seg i samme retning innenfor et kort nok tidsrom. Dette er ikke tilfellet i dette materialet.

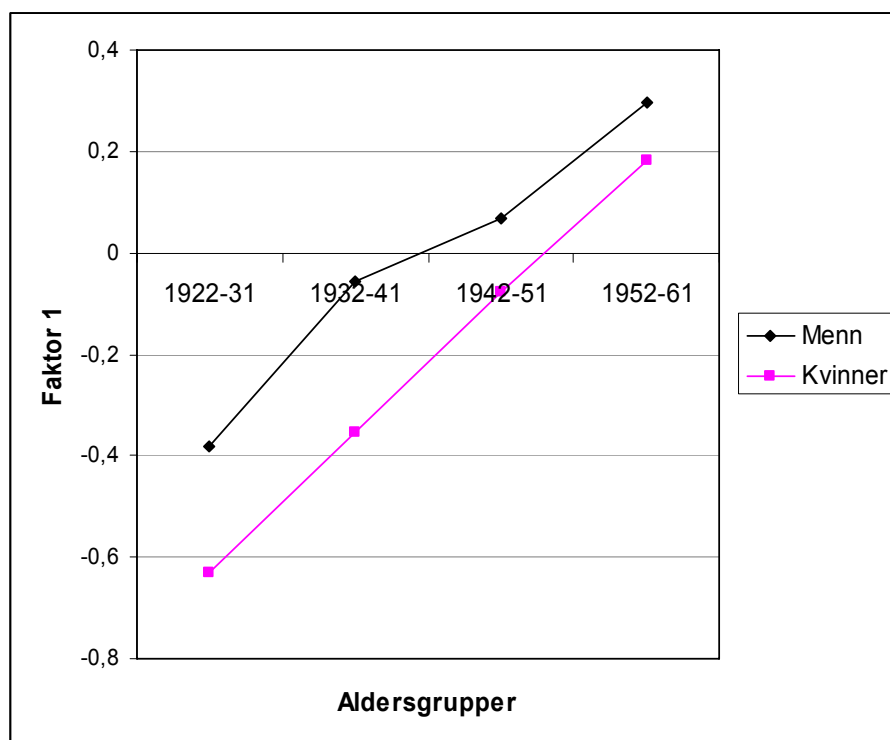
En siste og ganske sannsynlig forklaring er at verdikurven langs fødselsårsaksen er et resultat av en blanding av generasjonseffekter og livsfaseeffekter. En slik forklaring sier egentlig svært lite og etterlater seg spørsmål som: Hvordan er styrkeforholdet mellom effektene? Er styrkeforholdet stabilt? Er effektsammensetningen lik for alle grupper? Kan det tenkes at de to effektene påvirker ulike verdier i forskjellig grad? Hva slags samfunnsforhold skaper sterke generasjonseffekter? Hva slags endringer i livet skaper sterke livsfaseeffekter? Disse spørsmålene må dessverre stå ubesvart i denne rapporten.

Samspill mellom kjønn og alder

Tidligere i kapittelet nevnes det at forekomst av samspill mellom kjønn og alder, i form av større forskjell mellom aldersgrupper blant kvinner enn blant menn, kan tyde på et utslag av en generasjonseffekt – som følge av kvinnefrigjøring. Kvinner er gjennomsnittlig mer andreorientert og mer konserverende enn menn, men det kan forventes at de yngste kvinnene i utvalget har beveget seg både i en mer egenorientert og endringsorientert retning enn sine forgjengere, og fortrinnsvis i større grad enn de yngste mennene. Påstanden om at det skisserte resultatet vil tale til fordel for generasjonsforklaringen er kun en antagelse.

Ifølge tabell 5.5, som viser samspill langs dimensjonen *åpenhet for endring–konservering* forekommer det nettopp et slikt samspill, hvor alderskurven er brattere for kvinner enn for menn. Forskjellen mellom menn og kvinner sin helningsvinkel på verdikurven langs fødselsårsaksen er ikke dramatisk stor, men likevel signifikant på et 5 prosents nivå. For å illustrere dette vises den gjennomsnittlige faktorskåren til menn og kvinner i ulike aldersgrupper i figur 5.5 (nedenfor).

Figur 5.5. Gjennomsnittlig faktorskåre langs faktor 1 (konservering–åpenhet for endring) for menn og kvinner.

Som det vises i figur 5.5 har de eldste kvinnene (født 1922–31) en mer konserverende verdiorientering enn de eldste mennene, men forskjellene mellom menn og kvinner er litt mindre i de to yngste aldersgruppene. Menn er forøvrig de mest endringsorienterte av de to kjønnene i samtlige aldersgrupper.

Langs den andre dimensjonen egenorientering–andreorientering er det imidlertid ingen forskjell i helningsvinkelen på alderskurven mellom menn og kvinner. Det betyr at dersom de omtalte forskjellene er et utslag av en generasjonseffekt, virker nettopp denne generasjonseffekten (kvinnefrigjøringseffekten) hovedsaklig på konservering–åpenhet for endringsdimensjonen.

Dette resultatet kan naturligvis ikke betraktes som noe bevis for at vi har å gjøre med en generasjonseffekt. Likevel er det grunn til å anta at samspillet skyldes en generasjonseffekt, spesielt ettersom det er vanskelig å finne en livsfaseeffekt som virker like troverdig. Det kan derimot spekuleres i om ikke livsfaseeffekten heller virker motsatt vei. Blant generasjonene som finnes i utvalget er det trolig en del kvinner som har vært hjemmeværende eller jobbet deltid mesteparten av sitt voksne liv mens mannen har jobbet full tid. Det skulle bety at overgangen til pensjonisttilværelsen ikke burde ha en like kraftig effekt på kvinner som på menn, underforstått at en slik livsfaseendring fører til mer konserverende verdier. Dette skulle igjen medføre at

verdiforskjellene mellom aldersgrupper blant menn ville vært større enn blant kvinnene, hvilket altså ikke er tilfellet.

Kontroll for utdanning

Utdanningsnivået i Norge har hevet seg betraktelig i etterkrigstiden. Dette betyr at de yngste aldersgruppene i materialet har et gjennomsnittlig høyere utdanningsnivå enn de eldste. Tidligere forskning vist at utdanningsnivå har innvirkning på verdisyn. Dette medfører at verdiforskjeller mellom aldersgrupper i teorien kan skyldes forskjeller i utdanningsnivå.

Ifølge resultatene som vises i tabell 5.9 (kausalfortolkning av tabell 5.8) er nesten en femtedel av fødselsår sin samlede kausaleffekt et resultat av forskjeller i utdanningsnivå. Når det kontrolleres for samlet inntekt i tillegg forsvinner til sammen så mye som over en fjerdedel av fødselsårs samlede kausaleffekt.

At en femtedel av forskjellene mellom aldersgrupper langs *åpenhet for endring-konservering* forsvinner ved kontroll for utdanningsnivå kan vanskelig tolkes som noe annet enn et resultatet av en generasjonseffekt. Selv om mesteparten av effekten til fødselsårsvariabelen står igjen, er en femtedel en betydelig andel, spesielt tatt i betraktning alle forhold ved det å vokse opp i forskjellige tidsepoker det *ikke* er mulig å kontrollere for. Jeg tenker særlig på påvirkning fra media og kultur- og åndsliv som gjennomsyrrer omverdenen og menneskene vi omgås på en måte det er vanskelig å forestille seg uten. Hvor sterk ville effekten av fødselsår vært i tabell 5.8 og 5.9 dersom det var mulig å kontrollere for kulturelle inntrykk? Som et tankeeksperiment kan det være interessant å se for seg denne muligheten. Dersom dette skulle vært mulig måtte det vært personer i utvalget blant de yngste aldersgruppene som hadde vokst opp under de samme kulturelle omstendighetene som de eldste i materialet. Dvs. fravær av fjernsyn, radio med et 1930-tallsaktig sendeskjema, aviser og bøker med meningsinnholdet som tilhørte 20-, 30- og 40-tallet, grunnskoleundervisning med kraftig fokus på disiplin og kristendom osv. Omvendt kan man også tenke seg personer født på 20-tallet med tilgang på fjernsyn, aviser, bøker, tegneserier med tilsvarende innhold som etterkrigs-generasjonen ble utsatt for. Jeg finner det nærliggende å tro at en slik variabel ville stått for en betydelig del av fødselsårs samlede kausaleffekt.

Inntektsvariabelen står også indirekte for noe av alderseffekten. Denne indirekte effekten kan imidlertid ikke utelukkende tolkes som en genera-

sjonseffekt slik som tilfellet er med utdanningseffekten. På den ene siden korrelerer inntekt med ulike livsfaser gjennom at pensjon betyr lavere inntekt, samtidig som mange personer i 50-årene er på toppen av sine yrkeskarrierer og har høyere inntekt enn de vil komme til å ha et tiår eller to fram i tid. På den andre siden har lønnsnivået i Norge blitt hevet ganske betraktelig de siste 20–30 årene, noe som medfører at en person middels inntekt i dag har større kjøpekraft enn det en med middels inntekt hadde for 20 eller 30 år siden. Slik kan den indirekte effekten gjennom inntekt skyldes både livsfase- og generasjonseffekter.

Samme alder, ulik livsfase

Hensikten med analysene nedenfor er å belyse temaet om generasjons- versus livsfaseforklaringer ytterligere. Det er laget seks ulike tabeller som alle har til felles at de sammenligner verdiorienteringen til jevnaldrende personer i ulike livsfaser. I følge generasjonsforklaringen er det slik at personer som er født innenfor samme tidsrom vil ha en del felles oppveksterfaringer. Dette gjør at verdiene til disse personene skiller seg fra verdiene til personer født i andre tidsrom og med andre oppveksterfaringer. I følge livsfaseforklaringen derimot er det de ulike fasene man går gjennom i løpet av livet som er årsaken til verdiforskjeller mellom aldersgrupper. Derfor skulle det tale til fordel for livsfaseforklaringen om det skulle komme fram verdiforskjeller mellom jevnaldrende personer i ulik livsfase.

Det er valgt ut tre dikotome variabler hvor alle er ment å representere ulike livsfaser. Samtlige variabler er basert på selvrapporing. Den første variabelen skiller yrkesaktive fra pensjonister (tabell 5.12 og 5.13). Overgangen fra en yrkeskarriere til en pensjonisttilværelse er trolig et av de tydeligste og enkleste målbare livsfaseskillene som finnes. Ut i fra en frekvensanalyse bestemte jeg at kun kohortene fra og med 1935 til 1940 skulle inkluderes i analysen ettersom disse har relativt jevne andeler pensjonerte og yrkesaktive. *Yrkesaktiv* er kodet som 0 og *pensjonist* er kodet som 1.

Den andre variabelen som undersøkes er delt mellom de som har barnebarn og de som ikke har barnebarn (tabell 5.14 og 5.15). Hvorvidt det å få barnebarn representerer en ny livsfase kan trolig diskuteres i noe større grad en tilfellet er med yrkesaktiv kontra pensjonist. For enkelte vil det trolig oppleves som en livsfaseendring mens det for andre vil være en forholdsvis ubetydelig begivenhet, avhengig av livssituasjon og hvor nær kontakten er

med barna. Her er kohortene fra og med 1942 til 1948 inkludert ettersom det i denne aldersgruppen er en temmelig lik andel besteforeldre og ikke-besteforeldre. De som ikke har barnebarn er kodet som 0 og de som *har* barnebarn er kodet som 1.

Den tredje og siste variabelen som skal undersøkes skiller mellom personer med behov for hjelp og personer uten behov for hjelp (tabell 5.16 og 5.17). Variabelen er basert på spørsmålet «Har du behov for hjelp i dagliglivet på grunn av varige helseproblemer eller funksjonshemning? (Med varig menes over 6 måneder)». Overgangen fra å ha vært i stand til å klare seg selv nesten hele livet til å bli avhengig av hjelp og pleie oppleves mest sannsynlig som en ny livsfase for de fleste. Personene som sammenlignes er født mellom 1922 og 1930. De som har behov for hjelp er kodet som 0 og de som ikke har behov for hjelp er kodet som 1.

Et gjennomgående problem i alle tre analysene er at utvalgene blir såpass små at det begrenser muligheten for å finne signifikante forskjeller i vanlig forstand. Signifikansspørsmålet vil derfor i de gjenstående analysene bli behandlet noe annerledes enn det som er vanlig. Det vanlige er å behandle signifikansspørsmålet temmelig svart-hvitt ved enten å forkaste eller beholde nullhypotesen (signifikant eller ikke-signifikant). Formålet med de videre analysene er å undersøke hvorvidt det er sannsynlig eller ikke at ulike livsfaseeffekter påvirker verdiorienteringen (faktor 1 og faktor 2). En nullhypotese vil i så måte kunne formuleres som: Det er ingen forskjell mellom de ulike livsfaseindikatorne (f.eks. yrkesaktiv vs. pensjonist). De små utvalgene gjør det vanskelig å oppnå signifikanssannsynlighet på 5 prosents nivå (p-verdier under 0,05). En signifikanssannsynlighet på 5 prosent forteller at dersom nullhypotesen er sann, er sannsynligheten for å få den observerte forskjellen eller en enda større forskjell, lik 5 prosent. Tilsvarende forteller en p-verdi på 0,1 følgende: dersom den observerte forskjellen mellom to grupper i sannhet er lik null, er sannsynligheten for å få det observerte resultatet lik 10 prosent. Det er med andre ord ingen grunn til å slutte at det *ikke* finnes noen forskjell mellom de to gruppene. Det er tross alt kun 10 prosent sjanse for at man skulle få et slikt resultat dersom det ikke var noen forskjell, hvilket forteller meg at det er en temmelig god mulighet for at det faktisk *er* en forskjell mellom gruppene.

Først sammenlignes prosentandelene innenfor de mest positive tredelene for hver av de ti verdiindeksene. Analysemetoden som er brukt er den

samme som er benyttet i tabell 5.3. Her vil jeg forøvrig forholde meg til signifikans på vanlig måte ettersom det er ganske innviklet å beregne p-verdier for hånd. Senere kontrolleres det for kjønn, boligtetthet, utdanning og samlet inntekt gjennom regresjonsanalyse. Henholdsvis *en* analyse for hver av de to hoveddimensjonene.

Tabell 5.12. Prosentandel yrkesaktive og pensjonister, født mellom 1935 og 1940, som befinner seg innenfor den tredjedelen i det totale utvalget som er mest positive til de respektive verdier.

Dimensjoner:	Verdiindekser:	Yrkesaktiv (N=202)	Pensjonist (N=187)	Differanse
Egenorientering	Kontroll	40	36	4
	Prestasjon	33	27	6
Andreorientering	Universalisme	32	33	-1
	Hjelpsomhet	26	27	-1
Åpenhet for endring	Hedonisme	31	22	9*
	Stimulering	38	33	5
	Uavhengighet	34	31	3
Konservering	Tradisjon	30	38	-8
	Konformitet	35	43	-8
	Trygghet	30	36	-6

Signifikansnivå (konfidensintervall for prosentdifferanse): * $p < 0,05$

Kun en av verdiindeksene i tabell 5.12 har signifikant forskjellig prosentandel, nemlig *hedonisme*. Grovt sett kan det tolkes på to måter, på den ene siden kan verdier påvirke valg av pensjoneringstidspunkt, på den andre siden kan arbeidssituasjonen påvirke verdiene. Av dette kan det igjen tolkes at dersom verdiene har påvirket pensjoneringstidspunktet for pensjonistgruppen, er det neppe den utstrakte muligheten for hedonistiske utskielser som har vært drivkraften. I motsatt fall, dersom arbeidssituasjonen har påvirket verdiene, kan det tolkes i Maslowske baner, dvs. at de yrkesaktive setter pris på det de har for lite av. For pensjonistene derimot blir ikke livsnyttende atferd like verdifullt ettersom det er lettere tilgjengelig.

Dersom vi ser bort fra signifikansproblemet, vises det et ganske tydelig mønster. De yrkesaktive har høyere andeler blant verdiindeksene som tilhører *egenorientering* og *åpenhet for endring*, mens pensjonistene ser ut til å være mer konserverende og litt mer andreorientert. Dette mønsteret bør imidlertid tas med en klype salt ettersom det verken er signifikant eller kontrollert for utdanningsnivå.

Tabell 5.13. Regresjoner (bivariat og multivariat) med faktor 1 (Åpenhet for endring/konservering) og faktor 2 (egenorientering/andreorientering) som avhengige variabler. Kun personer født mellom 1935 og 1940 er inkludert i analysen. (N=388)

		Faktor 1		Faktor 2	
		B	Signifikanssannsynlighet	B	Signifikanssannsynlighet
Bivariate modeller:	Yrkesaktivitet	-,281	,002	,008	,938
Multivariate modeller:	Yrkesaktivitet	-,102	,257	,015	,890
	Kjønn	-,131	,144	,457	,000
	Boligtetthet	-,024	,131	-,004	,833
	Utdanning	,300	,000	,011	,812
	Samlet inntekt	,060	,137	-,044	,349

(Yrkesaktivitet = 0, Pensjonist = 1)

Tabell 5.13 viser at yrkesaktivitet, i den bivariate modellen, utgjør en ganske sterk og signifikant effekt på faktor 1 (-0,281). Men når de samme bakgrunnsvariablene som er benyttet tidligere i rapporten trekkes inn i den multivariate modellen, synker b-verdien til yrkesaktivitet (fra -0,281 til -0,102). Dette betyr at en temmelig stor del av den bivariate forskjellen mellom pensjonister og yrkesaktive skyldes bakenforliggende forhold, trolig primært utdanningsnivå.

Effekten til *yrkesaktivitet* i den multivariate modellen er ikke signifikant på et 5 prosents nivå. Resultatet viser en signifikanssannsynlighet – dvs. en p-verdi – på 0,257. Det betyr at dersom det i virkelighet ikke er noen forskjell mellom de yrkesaktive og pensjonistene, så er sannsynligheten for å få den observerte b-verdien (-0,102) lik 25,7 prosent. Det vil si at dette resultatet ville forekommet en av fire ganger selv om det i virkeligheten ikke var noen sammenheng. Med andre ord, dersom jeg skulle gjettet hvorvidt det i virkeligheten foreligger en livsfaseeffekt eller ikke på bakgrunn av resultatene i tabell 5.13, ville jeg gjettet på at livsfaseeffekten foreligger.

Analysene for faktor 2 (egenorientering–andreorientering) viser kun minimale forskjeller mellom pensjonister og yrkesaktive, både i den bivariate og den multivariate modellen. Dette er ikke spesielt overraskende tatt i betraktning at tidligere analyser viste at aldersforskjellene i verdisyn var ganske små langs dimensjonen for egenorientering–andreorientering. Dermed er det heller ingen grunn til å forvente kraftige livsfaseeffekter.

Overgangen fra å være forelder til voksne barn til å bli besteforelder til små barnebarn er imidlertid en situasjon som kan forventes å påvirke verdiorienteringen i en mer andreorientert retning.

Tabell 5.14. Prosentandel besteforeldre og ikke-besteforeldre, født mellom 1942 og 1948, som befinner seg innenfor den tredjedelen i det totale utvalget som er mest positive til de respektive verdier.

Dimensjoner:	Verdiindekser:	Har ikke barnebarn (N=377)	Har barnebarn (N=396)	Differanse
Egenorientering	Kontroll	37	30	7*
	Prestasjon	38	27	9**
Andreorientering	Universalisme	34	34	0
	Hjelpsomhet	31	37	-6
Åpenhet for endring	Hedonisme	31	36	-5
	Stimulering	35	33	2
	Uavhengighet	35	29	6
Konservering	Tradisjon	35	35	0
	Konformitet	29	34	5
	Trygghet	31	34	3

Signifikansnivå (konfidensintervall for prosentdifferanse): *p<0,05; **p<0,01

Ifølge tabell 5.14 er det bare for verdiindeksene *kontroll* og *prestasjon* det finnes signifikante differanser mellom de to gruppenes prosentandeler. Dette kan imidlertid ha sammenheng med at det er inntektsforskjeller mellom de to gruppene. Flere personer i den gruppen som *ikke* har barnebarn har inntekt på 350.000 eller over enn i den gruppen som *har* barnebarn.

Tabell 5.15. Regresjoner (bivariat og multivariat) med faktor 1 (Åpenhet for endring/konservering) og faktor 2 (egenorientering/andreorientering) som avhengige variabler. Kun personer født mellom 1942 og 1948 er inkludert i analysen. (N=773)

		Faktor 1		Faktor 2	
		B	Signifikanssannsynlighet	B	Signifikanssannsynlighet
Bivariate modeller:	Barnebarn	-,170	,016	,149	,034
Multivariate modeller:	Barnebarn	,046	,529	,014	,848
	Kjønn	-,119	,114	,210	,006
	Boligtetthet	,008	,504	-,008	,488
	Utdanning	,239	,000	,022	,505
	Samlet inntekt	,008	,812	-,152	,000

(Ikke barnebarn = 0, Barnebarn = 1)

I den bivariate regresjonsmodellen (tabell 5.15) for faktor 1, ser det ut til at de som har barnebarn er tydelig mer konserverende enn de som ikke har barnebarn. Når kontrollvariablene går b-verdien motsatt vei, men signifikanssannsynlighet (0,529) er så lav at analysen vanskelig tolkes som noe tegn på forekomsten av livsfaseeffekter.

Tabell 5.16. Prosentandel hjelpetrequende og ikke-hjelpetrequende, født mellom 1922 og 1930, som befinner seg innenfor den tredjedelen i det totale utvalget som er mest positive til de respektive verdier.

Dimensjoner:	Verdiindekser:	Behov for hjelp (N=74)	Ikke behov for hjelp (N=429)	Differanse (høyeste-laveste)
Egenorientering	Kontroll	31	30	1
	Prestasjon	31	32	-1
Andreorientering	Universalisme	45	32	13*
	Hjelpsomhet	38	24	14*
Åpenhet for endring	Hedonisme	19	21	-2
	Stimulering	22	27	-5
	Uavhengighet	31	29	2
Konservering	Tradisjon	50	47	3
	Konformitet	49	52	-3
	Trygghet	43	40	3

Signifikansnivå (konfidensintervall for prosentdifferanse): *p<0,05

I tabell 5.16 finnes det også kun to signifikante forskjeller, nemlig på *universalisme* og *hjelpsomhet*. Disse forskjellene er imidlertid større enn noen av forskjellene fra de to tidligere tabellene. Det skal tas i betraktning at kvinneandelen er ganske stor i *behov for hjelp* gruppen, noe som kan ha bidratt til de store forskjellene.

Tabell 5.17. Regresjoner (bivariat og multivariat) med faktor 1 (Åpenhet for endring/konservering) og faktor 2 (egenorientering/andreorientering) som avhengige variabler. Kun personer født mellom 1922 og 1930 er inkludert i analysen. (N=503)

		Faktor 1		Faktor 2	
		B	Signifikanssannsynlighet	B	Signifikanssannsynlighet
Bivariate modeller:	Behov for hjelp	,114	,299	-,097	,412
Multivariate modeller:	Behov for hjelp	,040	,714	-,021	,856
	Kjønn	-,155	,059	,425	,000
	Boligtetthet	,006	,656	-,017	,236
	Utdanning	,082	,031	,080	,044
	Samlet inntekt	,098	,039	-,101	,043

(Behov for hjelp = 0, ikke behov for hjelp = 1)

I følge tabell 5.17 ser det ut til at de som *ikke* har behov for hjelp er både mer åpne for endring og mer egenorientert enn de som *har* behov for hjelp. Forskjellen mellom gruppene synker betraktelig når kontrollvariablene trekkes, og p-verdier på 0,714 og 0,856 er gjennomgående for lave til å kunne forsvare antydninger om livsfaseforskjeller .

Generelt har det vist seg å være svært vanskelig å finne livsfaseindikerende forskjeller med tilfredsstillende høy signifikanssannsynlighet. Dette er imidlertid ikke uventet med et såpass lite utvalg. Til tross for signifikansproblemer viser mange av resultatene forskjeller i forventet retning. Muligens ville et større utvalg gitt flere signifikante forskjeller men det finnes resultater i disse analysene som gir gode indikasjoner på at også livsfaseeffekter kan påvirke verdiforskjellene mellom aldersgrupper. Et annet spørsmål er hvorvidt tegnene på livsfaseeffekter kan sies å være store eller små sammenlignet generasjonseffektene. Hvor mye av den totale effekten i verdiforskjeller mellom aldersgrupper gjenstår når livsfaseeffektene er tatt opp? Dette vil jeg ikke kunne gi svar på med det foreliggende datamaterialet.

De viktigste funnene (oppsummering)

Klare aldersforskjeller langs den ene dimensjonen

Når det gjelder verdiforskjellenes karakter ga analysene et ganske entydig svar. Nemlig at forskjellene mellom aldersgrupper hovedsaklig finnes langs dimensjonen *konservering–åpenhet for endring*, og at det er de yngste som skårer høyest i retning *åpenhet for endring*. Noen enkeltspørsmål slo sterkere ut enn andre, men den overordnede tendensen var tydelig i både på dimensjonsnivå, verdiindeksnivå og enkeltspørsmålnivå. Disse funnene stemmer også godt overens med det meste av sammenlignbar forskning (Hellevik, 1996; Inglehart & Welzel, 2005; Schwartz, 2006). Forøvrig viste det seg at de konserverende og andreorienterte enkeltspørsmålene hadde høyest oppslutning i utvalget generelt, også blant de yngste aldersgruppene i materialet.

Aldersforskjellene langs den andre dimensjonen, egenorientering–andreorientering, var temmelig ubetydelige. Når det ble kontrollert for ulike bakgrunnsvariabler, bl.a. inntekt, viste det seg at de yngste var noe mer andreorienterte enn de eldste. Dette er tildels motstridende med funnene fra Norsk Monitor (Hellevik, 1996: 32), hvor de yngste aldersgruppene beveger seg i en materialistisk/egenorientert retning sammenlignet med de øvrige

aldersgruppene. Noe av forklaringen på dette er trolig at utvalget til i Norsk Monitor inkluderer personer helt ned til 15 års alderen, og det er fra 35 år og nedover den omtalte bevegelsen mot materialisme/egenorientering er sterkest.

Verdiforskjellene mellom aldersgrupper i NorLAG ser ut til å gå i en retning som støtter Inglehart sin postmaterialismeteorologi, da postmaterialisme antas å ha en posisjon i mellom *åpenhet for endring* og *andreorientering* (se figur 3.8). At analysene samsvarer med postmaterialismeteorologien på dette punktet kan skyldes at de yngste i NorLAG-materialet vokste opp i etterkrigstiden. Dermed tilhører de nettopp den generasjonen Inglehart – på 1970-tallet – antok ville utvikle postmaterialistiske verdier.

Aldersvariabelen stod for en betydelig del av variasjonen langs faktor 1 (konservering–åpenhet for endring) sammenlignet med typiske bakgrunnsvariabler som kjønn, utdanningsnivå, inntekt og urbanitetsnivå. Langs faktor 2 (egenorientering–andreorientering) var derimot effekten av aldersvariabelen ganske moderat, det vil si godt under halvparten av effekten langs faktor 1. Intensjonen bak disse analysene var å si noe om størrelsen på aldersforskjellene. Vel og merke hadde utdanningsnivå enda kraftigere effekt enn aldersvariabelen, men funnene tyder på at verdiforskjellene mellom aldersgrupper langs dimensjonen konservering–åpenhet for endring bør regnes som betydelige. Schwartz (2006) sine funn fra 20 europeiske land bekrefter også at alderseffekten på mange verdier er sterk, faktisk gjennomgående sterkere enn effekten av utdanning, noe som ikke er tilfellet i denne rapportens analyser. Det kan være mange årsaker til at disse resultatene avviker noe fra resultatene fra NorLAG-materialet på dette punktet. En mulig årsak kan være at det kan ha bidratt til å redusere effekten av aldersvariabelen at denne har en begrenset variasjon innenfor NorLAG-materialet, som kun består av personer født mellom 1922 og 1961 (40–79 år). Andre årsaker kan være at utdanning av en eller annen grunn har spesielt sterk effekt på verdiene i Norge, eller at aldersforskjellene faktisk er mindre i Norge enn i enkelte andre land.

Det er videre verdt å merke seg at forskjellene virker jevne og robuste. Verdiforskjellene mellom aldersgrupper er like store innenfor nesten alle undersøkte demografiske grupper, samtidig som forskjellene mellom tiårsgruppene også er svært jevn.

Generasjon eller livsfase?

Til tross for begrensede analysemuligheter tydet resultatene på at aldersforskjellene skyldes både generasjonseffekter og livsfaseeffekter. Funnene av generasjonseffekter var tydelige, mens funnene av livsfaseeffekter bedre kan beskrives som antydninger. Selv om ulike analyser viser at det er sannsynlig at begge effektene er operative, har jeg ikke gjort funn som kan beskrive styrkeforholdet mellom de to effektene.

Resultatene gir klare indikasjoner på at økningen i utdanningsnivå innenfor de yngre kohortene har bidratt til å øke verdiforskjellene mellom aldersgrupper langs dimensjonen *konservering–åpenhet for endring*. Resultatene viser at over en femtedel av forskjellen mellom aldersgrupper forsvinner når det kontrolleres for utdanningsnivå (se tabell 5.9). Dette viser at økt utdanningsnivå, som er et generasjonsfenomen, i det minste bidrar *noe* til verdiforskjeller mellom aldersgrupper.

Resultatene viser videre at aldersforskjellen langs dimensjonen *konservering–åpenhet for endring* er større blant kvinner enn blant menn. Det er nærliggende å tolke dette som en effekt av kvinnefrigjøring og økt likestilling, bl.a. i mangel på en troverdig livsfaseforklaring som skulle føre til samme resultat.

Det ble forsøkt å påvise livsfaseeffekter ved å sammenligne jevnaldrende personer i ulike livsfaser. Resultatene fra analyser av pensjonister og yrkesaktive født mellom 1942 og 1948 tyder på at det er sannsynlig at det å bli pensjonist fører til et mer konserverende verdisyn. Disse analysene ble imidlertid gjort med ganske små antall, og er svake med hensyn til signifikans. Sammenlignende analyser av jevnaldrende besteforeldre og ikke-besteforeldre, ga ikke resultater som tydet på at det å få barnebarn kunne føre til endring i verdisyn. Heller ikke i analysen av de *med* behov for hjelp og de *uten* behov for hjelp ble det funnet resultater som tydet på livsfaseeffekter. Med et større utvalg kan det imidlertid tenkes at utfallet av disse analysene hadde blitt annerledes.

6 Avslutning

I dette kapittelet vil jeg drøfte hva funnene betyr med tanke på framtidig verdiutvikling, og hvilke samfunnsmessige konsekvenser dette kan ha på kortere og lengre sikt. Til slutt gir jeg noen anbefalinger for videre forskning på området.

Verdier i endring

I følge funn fra analysene i denne rapporten, samt funn fra tidligere forskning, skyldes i alle fall noe av verdiforskjellen mellom aldersgrupper ulikheter ved oppvekstforhold (generasjonseffekter), nærmere bestemt ulikheter i utdanningsnivå. Det ble også funnet tegn som kunne tyde på at kvinnefrigjøringen har ført til at aldersforskjellene i verdisyn er større blant kvinner enn blant menn. Likevel er det grunn til å tro at noe av de observerte verdiforskjellene mellom aldersgrupper også skyldes at personer endrer verdier i takt med livsfaseendringer. Selve fordelingen mellom generasjonseffekter og livsfaseeffekter finnes det imidlertid lite sikker kunnskap om. Men så lenge det er tydelig at en viss andel av forskjellene skyldes generasjonseffekter, og så lenge forskjellene peker i *en* bestemt retning, forteller resultatene noe om samfunnets verdiutvikling. Aldersgruppene i det undersøkte materialet har, generasjon for generasjon, beveget seg vekk fra et konserverende og tradisjonsorientert verdisyn i retning av et mer endringsorientert verdisyn – hvor opplevelser og selvutvikling står sentralt. Relevant forskning tyder på at denne utviklingen ikke bare finnes i aldersspennet som blir undersøkt i denne rapporten, men at den samme tendensen også finnes i yngre aldersgrupper (Hellevik, 1996; 2001; 2002a; Inglehart, 2003; Inglehart & Welzel, 2005).

Å finne de eksakte årsakene bak denne utviklingen ville være svært komplisert. *En* faktor er økt utdanningsnivå, men sannsynligvis er det også en mengde andre forhold som spiller inn. Inglehart (1977) er spesielt opptatt av økt levestandard som en hovedårsak. Lesthaeghe & van de Kaa (1986), som står bak teorien om den andre demografiske overgang, fokuserer i stor grad på synkende fødselsrater og endringer i hushold og kjønnsrollemønstre.

Individualiseringsteoretikere (Bauman, 2001; Beck & Beck-Gernsheim, 2002) på sin side, ser gjerne individualiseringstendensene som en følge av en pågående moderniseringsprosess i den vestlige sivilisasjon som har pågått i over 200 år. Resultatene i denne analysen viser at verdiforskjellene fra aldersgruppe til aldersgruppe er jevn, samtidig som disse aldersforskjellene stort sett er av samme størrelse innenfor sosiale grupper. Dette skaper et inntrykk av en sakte, men jevn utvikling som skyves fram av flere ulike årsaksfaktorer. Hadde f.eks. denne utviklingen kun vært et resultat av økt utdanningsnivå, ville neppe forskjellene fra aldersgruppe til aldersgruppe vært like jevne ettersom økningen i utdanningsnivå ikke har vært tilsvarende jevn. At denne samme tendensen er felles for de fleste vestlige demokratier (Inglehart & Welzel, 2005), forsterker inntrykket av at det er mengder av sammensatte prosesser som sammen skaper en massiv, robust og stabil verdiendring.

Verdiendringer er et tema med et potensielt langt tidsperspektiv. Hva om utviklingen vekk fra de konserverende verdiene mot mer åpenhet for endring fortsetter i mange tiår? I så fall vil de vestlige samfunnene etter hvert få en overvekt av personer som prioriterer selvutviklende og endringspositive verdier høyt. En befolkning hvor de fleste er opptatt av «å tenke ut nye ideer og gjøre ting på sin egen måte» eller «å leve et spennende liv og ta risiko» kan høres ut som en ypperlig befolkning for et samfunn med behov for innovasjon og økonomisk vekst. På den annen side vil en slik utvikling gå på bekostning av de konserverende verdiene, noe som kan tenkes å svekke samfunnets stabilitet og forutsigbarhet, som igjen kan ramme økonomien ettersom investeringsvilje avhenger av en viss forutsigbarhet. Vil verdiutviklingen da skifte kurs? Kanskje vil befolkningens verdiorientering skifte kurs av seg selv, gjennom at de vil sette mer pris på det tradisjonelle og konserverende når de opplever at samfunnet de lever i blir ustabil og uforutsigbart. På den annen side kan det også tenkes at verdiene er så dypt forankret både i individet og kulturen at befolkningens verdiorientering ikke vil endre seg nevneverdig før nye generasjoner kommer til, selv ikke i et samfunn i økonomisk krise.

Morgendagens eldre

Konsekvensene av den pågående verdiendringen, fra det konserverende til det mer endringsorienterte, vil ikke nødvendigvis være store på kort sikt. Dette avhenger av hastigheten på verdiendringene, som er ganske uvis. Å

dømme etter analysene i denne rapporten vil morgendagens eldre bli gradvis mindre og mindre konserverende i sin verdiorientering. Ett av enkeltspørsmålene der forskjellene mellom den eldste og yngste aldersgruppen var størst var «å kunne nyte livet og skjemme seg selv bort» (se tabell 5.2). I løpet av de nærmeste tiårene vil vi muligens se pensjonister som i stadig større grad bruker pengene sine på nytelsesformål. En utvikling som media allerede har satt søkelys på ved flere anledninger. Andre enkeltspørsmål som viste store aldersforskjeller var «å følge den skikk og bruk en er blitt lært opp til», «å alltid oppføre seg skikkelig og ordentlig» og «at det er ordentlig og rent omkring seg». Her skårer de eldste kohortene høyest. Det kan altså være grunn til å forvente at de neste kohortene av eldre vil være noe mindre regelbundet og mindre opptatt av orden og forutsigbarhet i omgivelsene enn dagens eldre. Men selv om morgendagens eldre ser ut til å bli mer egenrådige, vil de trolig samtidig være mindre opptatt av stabilitet, noe som kan gjøre dem mer fleksible med tanke på omstillinger som gjerne kommer mot slutten av livet. Trolig vil flere forsøke å stimulere livsgnisten i det lengste, og kanskje vil en Arne Næss-aktig måte å være gammel på bli et slags ideal. Lignende antagelser om morgendagens eldre gjøres også i andre studier fra NorLAG-materialet (Slagsvold & Strand, 2005). Det må likevel tas forbehold om at livsfaseeffekter – i enda høyere alder – kan spille inn og gjøre morgendagens eldre mer på linje med sine forgjengere.

I tillegg til det omtalte skiftet i verdisyn vil de eldre bli en stadig mer folkerik aldersgruppe i framtiden. I følge tall fra Statistisk sentralbyrå (Kristiansen, Flatebø, & Modig, 2006) vil andelen personer over 67 år øke fra 13 til 19 prosent i 2030 og ytterligere til 22 prosent i 2050. Muligens vil verdisynet til morgendagens eldre – i kraft av sin store befolkningsandel – bli mer toneangivende i samfunnet enn hva verdisynet til dagens eldre er. For det første vil de bli en mektigere velgergruppe ved politiske valg, noe partienes politikk vil kunne farges av. De vil også bli en mektigere forbrukergruppe enn hva dagens eldre er, og de store mediene – særlig de reklamefinansierte – vil bli mer avhengig av å ha et innhold som interesserer de eldre.

På den annen side finnes det trekk ved denne utviklingen som taler for en svekkelse av de eldres status. I følge Cowgill & Holmes (1972) fører raske endringer i samfunnsstruktur og teknologisk utvikling til at de eldre taper status. Vanskeligheter med å omstille seg raskt nok svekker de eldres nytteverdi i samfunnet, som igjen svekker deres status. De siste to hundre årene

har den teknologiske utviklingen gått stadig raskere, og det er lite som tyder på at den vil stoppe opp med det første. I tillegg vil den økende andelen eldre føre til at de blir en stadig større samfunnsøkonomisk belastning, noe som vil kunne svekke nytteverdien ytterligere.

Videre forskning

Å kunne skille mellom livsfaseeffekter, generasjonseffekter og periodeeffekter anser jeg som et essensielt område både for alders- og verdiforskningen. Dersom man har oversikt over dette styrkeforholdet, vil det være mulig å gjøre gode prediksjoner for både samfunnets verdiutvikling og ulike gruppers verdiendringer gjennom livsløpet. For å kunne gjøre dette vil det være avgjørende med et solid datamateriale. For det første må det foreligge longitudinelle data fra de samme personene (evt. representative utvalg) over en lengre tidsperiode. Jo lenger, desto bedre. Da vil det også være mulig å finne svar på det grunnleggende spørsmålet om hvorvidt verdier er stabile eller ikke, og eventuelt når i livet de stabiliseres. For det andre vil det være viktig at det samme måleinstrumentet brukes ved alle observasjonstidspunktene. Dette måleinstrumentet bør være oppdatert med hensyn til nyere konseptualisering av verdibegrepet (Schwartz, 1992; 1994; Schwartz & Bilsky, 1987). Holdningsdata, som f.eks. store deler av Inglehart (1977: 40–41) sitt materiale består av, kan til en viss grad reflektere verdier, men vil neppe ha den samme stabiliteten over tid som verdidata. Det vil med andre ord forekomme kraftigere periodeeffekter i holdningsdata enn i verdidata.

Et annet område jeg mener vil være viktig for framtidig forskning er sammenhengen mellom verdier og atferd. Dersom verdiforskning skal anses som et viktig samfunnsvitenskaplig forskningsområde, må det kunne påvises at endringer i verdier medfører konsekvenser på samfunnsnivå. Det bør med andre ord finnes ut mer om sammenhengen og mekanismene mellom verdier og atferd. Det er gjort noe forskning på dette allerede (se kapittel 2), men det er behov for mer.

Summary

The focus is in this report on differences in value orientations between middle-aged and older people. Two main research questions will be addressed: (1) How, and to what degree, do social values differ between age groups? (2) Are age differences in value orientations a result of generation or life-phase effects? A third question concerns the validity of the main research instrument, Portrait Value Questionnaire (PVQ), in a Norwegian context.

The analysis is based on data from the Norwegian Life-Course, Ageing, and Generation Study (NorLAG), collected during 2002 and 2003. The NorLAG survey focuses on a variety of life domains in the second half of life. The study is conducted by NOVA, while the data collection is carried out by Statistics Norway (SSB). The sample basis for this report is 4 169 persons born between 1922 and 1961. In other words, the respondents were between 40 and 81 years old when they were interviewed.

The validation analysis of PVQ demonstrates that the instrument functions close to what is expected in theory. The instrument's two theory-based value dimensions correspond well with the two factors derived from a factor analysis of the PVQ items. However, a factor rotation demonstrates that there are open areas in the two-dimensional value space, which indicates that some values may be poorly represented by the instrument.

The analyses display clear value differences between age groups along one of the two main dimensions, *conservation–openness to change*. The respondents in general hold more conservation-oriented values the older they are, and more change-oriented values the younger they are. Compared to other background variables such as gender, education, income and type of living area, age has considerable effect on values along the *conservation–openness to change* dimension. Only education level has a stronger effect. Along the other main dimension, *self enhancement–self transcendence*, the age differences are close to insignificant. The analyses furthermore indicate that the value differences are rather balanced between age groups, which means that there are no sign of any period with particularly strong value change.

Cross-sectional analyses leave limited opportunity for separating generation and life-phase effects. However, the results strongly indicate that

there are considerable generation (cohort) effects, in particular as a consequence of the higher education level among the younger cohorts. One fifth of the age effect on the *conservation–openness to change* dimension is caused by education as an intervening variable, which must be considered as a generation (cohort) effect. Life-phase effects are found to be minimal, but the data indicate that retired respondents in the 60s are more conservation-oriented than their working peers, which can be seen as a life-phase effect.

The findings indicate that conservation-oriented values such as conformity, tradition and security have high priority among all age groups between 40 and 80. Nevertheless, the status of these values is gradually weakened by younger generations giving higher priority to self-stimulating and change-oriented values such as hedonism, stimulation and self-direction.

Kildeliste

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Bang, K. (2002). *Materialistiske egoister og idealistiske hjelpere? : om studium, kjønn, klasse og verdier : en undersøkelse av siviløkonomstudenter og sosionomstudenter*. Oslo: Magistergrad, Universitetet i Oslo.
- Bardi, A., & Schwartz, S. H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1207–1220.
- Barstad, A., & Hellevik, O. (2004). *På vei mot det gode samfunn? : om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Bauman, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforl.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bellah, R. N. (1996). *Habits of the heart : individualism and commitment in American life*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Clausen, S. E., & Solem, P. E. (2006). Om NorLAG, data og metoder. In B. Slagsvold & S. O. Daatland (Eds.), *Eldre år, lokale variasjoner: Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1* (pp. 17–22). Oslo: NOVA Rapport 15/2006.
- Cowgill, D. O., & Holmes, L. D. (1972). *Aging and modernization*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Ester, P., Halman, L., & Moor, R. d. (1993). *The Individualizing society : value change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Feather, N. T. (1992). Values, Valences, Expectations, and Actions. *Journal of Social Issues*, 48, 109–124.
- Feather, N. T. (1995). Values, Valences, and Choice – the Influence of Values on the Perceived Attractiveness and Choice of Alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 1135–1151.
- Feather, N. T. (2002). Values and value dilemmas in relation to judgments concerning outcomes of an industrial conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 446–459.

- Feather, N. T. (2004). Value correlates of ambivalent attitudes toward gender relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 3–12.
- Feather, N. T., Norman, M. A., & Worsley, A. (1998). Values and valences: Variables relating to the attractiveness and choice of food in different contexts. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 639–656.
- Flanagan, S. C. (1987). Changing values in advanced industrial societies revisited: Towards a resolution of the values debate. *American Political Science Review*, 81, 1303–1319.
- Hammarström, G. (1993). *Värdeförändring och kontinuitet i tre generationer*. Uppsala, : Universitetet i Uppsala.
- Hechter, M., Nadel, L., & Michod, R. E. (1993). *The Origin of values*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hellevik, O. (1993). Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialisme-debatten. *Sosiologisk tidsskrift*, 1, 25–50.
- Hellevik, O. (1996). *Nordmenn og det gode liv: Norsk monitor 1985–1995*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, O. (1999). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap* (6. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, O. (2001). Ungdommens verdisyn – livsfase eller generasjonsbetinget? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 1, 45–68.
- Hellevik, O. (2002a). Age differences in value orientation – Life cycle or cohort effects? *International Journal of Public Opinion Research*, 14, 286–302.
- Hellevik, O. (2002b). Forskning på verdier: Eksempler fra kvantitativ samfunnsforskning. In K. I. Johannessen & U. Schmidt (Eds.), *Verdier – flerfaglige perspektiver* (pp. 11–31). Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hitlin, S., & Piliavin, J. A. (2004). Values: Reviving a dormant concept. *Annual Review of Sociology*, 30, 359–393.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences : international differences in work-related values*. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences : comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution : changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2003). *Human values and social change : findings from the values surveys*. Leiden: Brill.

- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy : the human development sequence*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value orientation in the theory of action. In E. A. Shils & T. Parsons (Eds.), *Toward a general theory of action* (pp. 388–433). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Knutsen, O. (1985). *Politiske verdier, konfliktlinjer og ideologi den norske politiske kulturen i komparativt perspektiv*. Oslo: Doktorgrad ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Kohn, M. L. (1969). *Class and conformity : a study in values*. Homewood, Ill.: The Dorsey press.
- Kristiansen, J. E., Flatebø, G., & Modig, I. (2006). *Dette er Norge : hva tallene forteller elektronisk ressurs* (Rev. utg. ed.). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Lesthaeghe, R., & van de Kaa, D. (1986). Twee demografische transitities? In R. Lesthaeghe & D. van de Kaa (Eds.), *Groei en Krimp* (pp. 9–24). Deventer: Van Loghum-Slaterus.
- Listhaug, O. (1998). Sentrale verdier endrer seg sakte: Norske verdier og holdninger 1982–1996. *Samfunnsspeilet*, 2–9.
- Maddox, G. L., & Wiley, J. (1976). Scope, concepts and methods in the study of aging. In R. H. Binstock & E. Shanas (Eds.), *Handbook of aging and the social sciences* (pp. 3–34). N.Y.: Van Nostrand Reinhold.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 378–404). London: Routledge & Kegan Paul.
- Moe, J. A. (1999). *Individualisering av verdier i Norge? : en kritisk granskning av den sosiologiske individualiseringstesen i lys av den norske verdiundersøkelsen 1982, 1990 og 1996*. Bergen: Hovedoppgave ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2003). Islamic Culture and Democracy: Testing the "Clash of Civilizations" Thesis. In R. Inglehart (Ed.), *Human values and social change : findings from the values surveys* (pp. 5–34). Leiden: Brill.
- Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. In J. P. Robinson, P. R. Shaver & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes: Measures of social psychological attitudes ; 1* (pp. 17–59). San Diego, Calif.: Academic Press.
- Prince-Gibson, E., & Schwartz, S. H. (1998). Value priorities and gender. *Social Psychology Quarterly*, 61, 49–67.

- Riis, O., & Gundelach, P. (1992). *Danskernes værdier*. København: Forlaget Sociologi.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Ryckman, R. M., & Houston, D. M. (2003). Value priorities in American and British female and male university students. *Journal of Social Psychology, 143*, 127–138.
- Schwartz, S. (2006). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In R. Jowell, Roberts, C., Fitzgerald, R., Eva, G. (Ed.), *Measuring attitudes cross-nationally – lessons from the European Social Survey*. London: Sage.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values – Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology, 25*, 1–65.
- Schwartz, S. H. (1994). Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human-Values. *Journal of Social Issues, 50*, 19–45.
- Schwartz, S. H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. In *The Questionnaire Development Package of the European Social Survey*. Website: www.Europeansocialsurvey.org.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a Universal Psychological Structure of Human-Values. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 550–562.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values – Extensions and Cross-Cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 878–891.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., et al. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32*, 519–542.
- Schwartz, S. H., & Sagiv, L. (1995). Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 26*, 92–116.
- Schwartz, S. H., Verkasalo, M., Antonovsky, A., & Sagiv, L. (1997). Value priorities and social desirability: Much substance, some style. *British Journal of Social Psychology, 36*, 3–18.
- Skog, O.-J. (1998). *Å forklare sosiale fenomener : en regresjonsbasert tilnærming*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Slagsvold, B., & Strand, N. P. (2005). Morgendagens eldre – blir de mer kravstore og mindre beskjedne? In B. Slagsvold & P. E. Solem (Eds.), *Morgendagens eldre: En*

sammenligning av verdier, holdninger og atferd blant dagens middelaldrende og eldre (pp. 23–50). Oslo: Nova rapport 11/05.

Spates, J. L. (1983). The Sociology of Values. *Annual Review of Sociology*, 9, 27–49.

van de Kaa, D. (2002). *The idea of a second demographic transition in industrialized countries*. Paper presented at the The sixth welfare policy seminar of the national institute of population and social security, Tokyo, Japan.

Williams Jr, R. M. (1979). Change and stability in values and value systems: a sociological perspective. In M. Rokeach (Ed.), *Understanding human values : individual and societal* (pp. 15–46). New York: Free Press.

Vedlegg

Tabell 1–4: Prosentvise fordelinger mellom verdispørsmål som er forventet å ha lav korrelasjon. Svorskalaen er slått sammen slik: «Overhodet ikke lik meg» og «ikke lik meg» = Ikke lik, «bare litt lik meg» og «nokså lik meg» = Litt lik, «lik meg» og «svært lik meg» = Lik meg

Tabell 1. Prosentvis fordeling mellom «å følge den skikk og bruk en har blitt lært opp til» og «å bestemme selv hvordan en skal leve livet sitt».

		Følge den skikk og bruk en har lært			Total
		Ikke lik	Litt lik	Lik	
<i>bestemme selv hvordan en skal leve livet</i>	Ikke lik	0	1	1	2
	Litt lik	1	19	21	57
	Lik	2	19	36	57
Total		3	39	58	100

Tabell 2. Prosentvis fordeling mellom «å oppføre seg skikkelig og ordentlig» og «å ha det moro».

		Oppføre seg skikkelig og ordentlig			Total
		Ikke lik	Litt lik	Lik	
<i>ha det moro</i>	Ikke lik	0	1	2	3
	Litt lik	2	28	19	49
	Lik	2	19	27	48
Total		4	48	48	100

Tabell 3. Prosentvis fordeling mellom «å hjelpe og vise omsorg for andre mennesker» og «å nyte livet og skjemme seg bort».

		Hjelpe og vise omsorg for andre			Total
		Ikke lik	Litt lik	Lik	
<i>nyte livet og skjemme seg bort</i>	Ikke lik	0	7	8	15
	Litt lik	1	27	27	55
	Lik	0	10	20	30
Total		1	44	55	100

Tabell 4. Prosentvis fordeling mellom "å være beskjeden og ikke peke seg ut" og "å ta ledelsen og fortelle andre hva de skal gjøre".

		Være beskjeden og ikke peke seg ut			Total
		Ikke lik	Litt lik	Lik	
ta ledelsen og fortelle andre hva de skal gjøre	Ikke lik	3	15	16	34
	Litt lik	8	33	12	53
	Lik	5	6	3	14
Total		16	54	31	100

Tabell 5. Gjengivelse av Portrait Value Questionnaire i NorLAG.

Nedenfor beskriver vi ganske kort noen personer. Les hver beskrivelse og angi med et kryss hvor lik eller ulik deg hver av personene er. <i>Det er viktig for denne personen....</i>		Overhodet ikke lik meg	Ikke lik meg	Bare litt lik meg	Noks å lik meg	Lik meg	Svært lik meg	Verdiindeks (ikke oppgitt i spørreskjemaet)
1	å tenke ut nye idéer og gjøre ting på sin egen måte	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Uavhengighet
2	å ha mange penger og dyre ting	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Kontroll
3	å vise andre hva man kan og evner	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Prestasjon
4	å leve i trygge og sikre omgivelser	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Trygghet
5	å gjøre mange nye og forskjellige ting	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Stimulering
6	at folk gjør som de blir fortalt og følger reglene	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Konformitet
7	å lytte til og forstå mennesker som er forskjellige fra seg selv	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Universalisme
8	å bestemme selv hvordan en skal leve sitt liv	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Uavhengighet
9	å hjelpe og vise omsorg for andre mennesker	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Hjelpsomhet
10	å ha suksess	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Prestasjon
11	å leve et spennende liv og ta risiko	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Stimulering
12	å alltid oppføre seg skikkelig og ordentlig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Konformitet
13	å ta ledelsen og fortelle andre hva de skal gjøre	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Kontroll
14	å være lojal og ta vare på sine venner	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Hjelpsomhet
15	å ta vare på miljøet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Universalisme
16	at det er ordentlig og rent omkring seg	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Trygghet
17	å følge den skikk og bruk en har blitt lært opp til	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Tradisjon
18	å kunne nyte livet og "skjemme seg selv bort"	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Hedonisme
19	å beskytte de svake og behandle alle rettferdig	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Universalisme
20	å ha det moro	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Hedonisme
21	å være beskjeden og ikke peke seg ut	☐	☐	☐	☐	☐	☐	Tradisjon

Tabell 6. Gjengivelse av Schwartz sin fullstendige oversikt over grunnverdier og spesifikke verdier.

Basic values	Specific values
Power	Social power, authority, wealth, preserving my public image
Achievement	Successful, capable, ambitious, influential
Hedonism	Pleasure, enjoying life, self-indulgence
Stimulation	Daring, a varied life, an exciting life
Self-direction	Creativity, freedom, independent, curious, choosing own goals
Universalism	Broadminded, wisdom, social justice, equality, a world at peace, a world of beauty, unity with nature, protecting the environment
Benevolence	Helpful, honest, forgiving, loyal, responsible
Tradition	Humble, accepting my portion in life, devout, respect for tradition, moderate
Conformity	Politeness, obedient, self-discipline, honoring parents and elders
Security	Family security, national security, social order, clean, reciprocation of favors

Tabell 7. Oversikt over signifikanssannsynlighet for at ulike kohorter har like faktorskåregjennomsnitt på faktor 1 (loddrett) (de grå feltene markerer signifikansnivå).

Konstantledd	1922-26	1927-31	1932-36	1937-41	1942-46	1947-51	1952-56	1957-61
1922-26	-	,860	,004	,000	,000	,000	,000	,000
1927-31	,860	-	,001	,000	,000	,000	,000	,000
1932-36	,004	,001	-	,156	,001	,000	,000	,000
1937-41	,000	,000	,156	-	,028	,003	,000	,000
1942-46	,000	,000	,001	,028	-	,501	,000	,000
1947-51	,000	,000	,000	,003	,501	-	,000	,000
1952-56	,000	,000	,000	,000	,000	,000	-	,845
1957-61	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,845	-

Signifikansnivå er markert med gråtoner. Den mørkeste gråtonen representerer $p < 0,001$; den nest mørkeste $p < 0,01$; den lyseste $p < 0,05$; og ingen gråtone = ikke signifikant på 5 prosents nivå.

Tabell 8. Oversikt over signifikanssannsynlighet for at ulike kohorter har like faktorskåregjennomsnitt på faktor 2 (vannrett) (de grå feltene markerer signifikansnivå).

Konstantledd	1922-26	1927-31	1932-36	1937-41	1942-46	1947-51	1952-56	1957-61
1922-26	-	,874	,506	,523	,035	,011	,078	,154
1927-31	,874	-	,369	,372	,012	,003	,032	,076
1932-36	,506	,369	-	,937	,121	,042	,245	,434
1937-41	,523	,372	,937	-	,073	,019	,169	,339
1942-46	,035	,012	,121	,073	-	,623	,639	,369
1947-51	,011	,003	,042	,019	,623	-	,321	,150
1952-56	,078	,032	,245	,169	,639	,321	-	,660
1957-61	,154	,076	,434	,339	,369	,150	,660	-

Signifikansnivå er markert med gråtoner. Den mørkeste gråtonen representerer $p < 0,01$; den lyseste $p < 0,05$; og ingen gråtone = ikke signifikant på 5 prosents nivå.

Figur 1. Gjennomsnittlige faktorskårer på faktor 2 for samtlige kohorter, markert med 5-års grupper.

